

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANA BİLİM DALI

**EDWARD SAİD'İN ESERLERİNDE
EMPERYALİZM VE ORYANTALİZM İLİŞKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EZGİ GÖNÜLTAŞ

TEZ DANIŞMANI:
Yrd.Doç.Dr. Levent BAYRAKTAR

KIRIKKALE - 2008

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANA BİLİM DALI

**EDWARD SAİD'İN ESERLERİNDE
EMPERYALİZM VE ORYANTALİZM İLİŞKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EZGİ GÖNÜLTAŞ

TEZ DANIŞMANI:
Yrd.Doç.Dr. Levent BAYRAKTAR

KIRIKKALE - 2008

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
KİŞİSEL KABUL	III
ÖNSÖZ.....	IV
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

EDWARD SAİD'İN HAYATI, İLMİ ŞAHSİYETİ VE SOSYAL GÖRÜŞLERİ

1.a. Edward Said'in Hayatı ve Eserleri.....	3
1.b. Edward Said'in İlmî Şahsiyeti ve Sosyal Görüşleri.....	11

II. BÖLÜM

KAVRAMLAR, YAKLAŞIMLAR VE TARİHSEL GELİŞMELER

2.a. Oryantalizm Kavramı.....	15
2.a.1. Oryantalizm Kaynağı Nedir?.....	16
2.a.2. Oryantalizm Kavramının Doğuşu ve Tarihsel Gelişimi.....	18
2.a.3. Oryantalizm Kavramının Bugüne Kadar Kazandığı Anlamlar.....	21
2.a.3.1. Oryantalizmde Doğu-Batı Ayrımı.....	28
2.a.3.2. Öteki Kavramının Açıklanması.....	33
2.a.3.3. Batılılaşma ve Modernleşme İlişkisi.....	35
2.b. Emperyalizm Kavramı ve Tarihsel Gelişimi.....	39
2.b.1. Emperyalizm Kavramının Bugüne Kadar Kazandığı Anlamlar.....	41
2.b.1.1. Kültür.....	43
2.b.1.2. Kültür Emperyalizmi.....	45
2.b.1.3. Küreselleşme.....	47
2.b.1.4. Sömürgecilik (Kolonyalizm) ve Tarihsel Gelişimi.....	54
2.c. Oryantalizm ve Emperyalizm Düzleminde Oksidentalizm	59

III. BÖLÜM

EDWARD SAİD'İN EMPERYALİZM,ORYANTALİZM VE SÖMÜRGEÇİLİĞE BAKIŞI

3.a. Edward Said'in Emperyalizme Bakışı.....	62
3.a.1.Edward Said'in Sömürgeçiliğe Bakışı.....	72
3.b. Edward Said'in Oryantalizme Bakışı.....	76
3.c. Edward Said'te Oryantalizm ve Emperyalizm İlişkisi.....	85
3. c. 1. Edward Said'te Oryantalizm ve Emperyalizm Karşısında Entelektüelin İşlevi.....	90
SONUÇ.....	94
KAYNAKÇA.....	98
ÖZGEÇMİŞ.....	103

ÖZET

Bu çalışma, Edward Said'in Eserlerinde Emperyalizm ve Oryantalizm ilişkisini konu edinmiştir. Edward Said'in eserlerinde bu konunun ele alınmasının nedeni, Said, yazılarında sadece oryantalizm üzerinde çalışmamış olup; oryantalizmin emperyalizm ile nasıl bir işlev kazandığının anlaşılmasına yardımcı olmuştur.

Edward Said, oryantalizmi sömürgeciliğin keşif kolu şeklinde nitelendirirken, oryantalizm, emperyalizm gibi kavramların Avrupa'nın üstünlüğü esasına dayanan Batı sömürge kültürüne ait olduğunu belirtmiştir. Oryantalizmle önce ideolojik olarak bilgi üretilmektedir. Sonra da bu bilgiler emperyalizm aracılığıyla etkin hale getirilmektedir. Yani oryantalizm, emperyalizmin kendini gerçekleştirdiği bir alan yaratmaktadır.

Bu çalışmada, oryantalizmin emperyalizm için nasıl bir zemin hazırladığı ve bu durumun sosyo-kültürel yapıya, kültürel değişime, kültürel çözülmeye nasıl etkide bulunduğu ele alınmıştır.

ABSTRACT

This study is focused on the relation of Imperialism and Orientalism in literatures of Edward Said. The reasons of Edward Said for his focus on this issue in his literature are that Said did not only study on orientalism, but he also helped in understanding what kind of function is gained to orientalism through imperialism.

Edward Said explains orientalism as a patrol for colonialism and states that the terms as orientalism and imperialism belong to Western colonial culture, which is based on precedence of Europe. Firstly ideological information is produced with orientalism. This means that orientalism creates an area for imperialism to implement itself.

In this study, it is discussed what kind of a base is prepared by orientalism for imperialism and what effects on the socio-cultural structure, cultural changes, cultural resolution are observed by this way.

KİŞİSEL KABUL / AÇIKLAMA

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “Edward Said’in Eserlerinde Emperyalizm ve Oryantalizm İlişkisi” adlı çalışmamı, ilmi ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı ve faydalandığım eserlerin bibliyografyada gösterdiklerimden ibaret olduğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

25.01.2008

Ezgi Gönültaş

ÖNSÖZ

Günümüzde artan kültürel çözümlenin birçok sosyal nedeni olduğu gibi diğer önemli bir nedeni de emperyalizmin etkisini arttırmasıdır. Bu noktada karşımıza “Doğu Kültürü” ve “Batı Kültürü” şeklindeki ayrım çıkıyor. Doğu’yu Batılı bakış açısı ile incelemek ve Batılı bir perspektif üzerinden Doğu’nun tanımlanmaya çalışılması ise Oryantalizm’dir. Oryantalizm Batı’nın kendinden olmayanı başkalaştırmak için üzerinde durduğu bir zemin olup Batı ve Doğu medeniyetleri arasındaki çatışmanın bir parçasıdır. Batı’nın sürekli kendi gelişmişliğini “öteki”nin (Batı dışında kalan toplumların) gelişmemişliği ile karşılaştırması, “öteki”ne bakarak kendini tanımlaması hem kendilerinin hem de “öteki”lerin içinde buldukları durumu ve geleceklerini tanımlamaları ve düzenlemelerini sağlamıştır. Bu bağlamda bir sosyal bilimci olan Edward Said’in eserlerinde kültürel çözülmeye etki eden Emperyalizm ve Oryantalizmin ilişkisinin incelenmesi araştırmanın konusunu oluşturmaktadır.

Oryantalizm, Doğu’nun Batı tarafından incelenmesi anlamına gelirken, diğer taraftan Batı’nın kendisini fark etmesinin en önemli aracı olarak görünmektedir. Doğu yoksa Batı’da yoktur ve Doğu, Batı’nın en mükemmel ötekisidir. İşte oryantalizm de Batı’nın bu en mükemmel ötekisini, yani “Doğu”yu kendine konu edinmiştir. Aynı zamanda sosyal yapılarda Batılı değerlerin daha fazla hissedilir hale gelmesiyle kültürel değerlerde de bir çözüme yaşanmaktadır. Edward Said’in Oryantalizm ile Emperyalizm görüşleri aynı zamanda bu kavramların Türkiye’de ki kültürel değerlere etkisini anlamak açısından önem teşkil etmektedir.

Bu çalışmada, oryantalizm, Doğu-Batı ayrımında temellendirilmiş, emperyalizm ve sömürgecilikle ilişkisi üzerinde durulmuş olup; tüm bunlar E. Said’in eserleri temel alınarak toplumsal yapıya etkisi değerlendirilmiştir.

Çalışma gerçekleştirilirken yardımını ve değerli vakitlerini esirgemeyen tez danışmanım sayın Yrd. Doç. Dr. Levent BAYRAKTAR’a; ayrıca dönem boyunca katkı sağlayan sayın Prof. Dr. Mimar TÜRKKAHRAMAN’a, sayın Yrd. Doç. Dr. Mustafa ORÇAN’a ve sayın Doç. Dr. Lokman ÇİLİNGİR’e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalışma boyunca manevi olarak bana destek olan aileme ve annem Yurdanur GÖNÜLTAŞ’a teşekkürü borç bilirim.

Ezgi Gönültaş

GİRİŞ

Marx'ın Marksizmi, Durkheim'in sosyolojiyi, Freud'un psikoanalizi kurduğu şekilde bir disiplin ya da alan kurduğunu iddia edebilecek çok az sayıda entelektüel veya akademisyen vardır. Yeni bir disiplin kurmuş olmak, kişinin çalışmalarının tamamen özgün olduğuna, varolan dünya bakışını değiştirdiğine, bizzat dünya hakkındaki epistemolojiyi yeniden kavramsallaştırdığına işaret eder. Bunu yapmak, kişinin yeni kuramlarının veya kavramlarının insanların dünyaya bakışını kökten değiştirmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Birçok kişiye göre, Edward Said'in en önemli başarılarından biri "Oryantalizm" adlı eserinin yepyeni bir "alan" kurmasıydı.

Edward Said eserlerinde, düşüncelerinde tek bir alan üzerine yoğunlaşmamıştır. O, edebiyat, müzik, siyaset, ekonomi, din ve kültür gibi çok geniş bir yelpaze üzerine yazılar yazmıştır. Ayrıca E. Said'in ele aldığı konuların (oryantalizm, emperyalizm, sömürgecilik gibi) genellikle ekonomik, askeri, siyasal boyutlarının üzerinde durulmuş olup; "kültürel boyutu" gözardı edilmiştir. Yaşanan bu küresel olguların, kültürel cephesi üzerinde durulmamıştır. Çalışmamızda Said'i bir sosyal bilimci olarak seçmemizin en önemli nedeni olayların "kültürel boyutu" üzerine yoğunlaşmış olmasıdır.

Said'in hayatını ve ilmi kişiliğini anlamadan düşüncelerini ya da yapıtlarını anlamaya çalışmak pek doğru yöntem değildir. Çünkü Said, kendi yaşam deneyimlerinden yola çıkarak kültürel emperyalizm, oryantalizm, entellektüelin işlevi gibi konulara yönelmiştir. Yani Said'in çalışmaları "özel alanla, kamusal alanı" birleştirme çabasıdır. Düşünürümüzün hayatı, ayrılıkların, varışların, vedaların, sürgünün, nostaljinin sıla hasretinin, aidiyetin ve yolculuğun sürekli birbirinin yerine geçmesinin hikayesidir. E. Said bu konumunu bir avantaj, bir zenginlik olarak görür. Çünkü yaşamının sonucunda düşüncelerini yazmaya ve konuşmaya başlamıştır.

Bu çalışma Edward Said'in eserlerinde yer alan oryantalizmin değeri, anlamı ve sınırlarına değinirken aynı zamanda kültür emperyalizmiyle ilişkisini ve toplumsal yapıya etkisini incelemek amacıyla planlanmıştır. Üç bölümden oluşan araştırmanın

birinci bölümünde; Edward Said'in hayatı, ilmi kişiliği, sosyal görüşleri ve eserleri ele alınacaktır.

İkinci bölümde; araştırmanın konusunu oluşturan oryantalizm ve emperyalizm kavramlarının ne anlama geldiği, tarihsel süreç içerisinde nasıl geliştiği üzerinde durulacak olup; bu kavramların kültür emperyalizmi, modernleşme, küreselleşmeyle olan bağlantıları incelenecektir. Bu bölümde yer alan kavramların birbirini tamamlayan nitelikte olduğu; aksine birbirinden bağımsız olamayacağına değinilecektir.

Üçüncü bölümde ise; düşünürümüz Said'in oryantalizme, emperyalizme, sömürgeciliğe ve bu kavramların birbiriyle ilişkisine yönelik görüşlerine yer verilecektir.

Bu araştırma yapılırken, konuyla ilgili tüm yazılı kaynaklardan oluşan bir literatür taraması yapılmıştır. Konu ele alınırken, önce oryantalizm, emperyalizm ve sömürgeciliğe yönelik yazılı kaynaklar incelenmiştir. Bu kaynaklardan elde edilen bilgiler araştırmanın ikinci ve üçüncü bölümünde kullanılmıştır. Aynı zamanda düşünürümüz Edward Said'in kitaplarına, makalelerine başvurulmuştur.

I. BÖLÜM

EDWARD SAİD'İN HAYATI, İLMİ ŞAHSİYETİ VE SOSYAL GÖRÜŞLERİ

1. a. Edward Said'in Hayatı ve Eserleri

Edward Said 1935 yılında Kudüs'te dünyaya gelmiştir. Babası Hristiyan Filistinlilerden bir iş adamı ve Amerikan vatandaşı, annesi ise Hristiyan ve Filistin kökenliydi. Babası Wadie Said, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusunda savaşmamak için Amerika Birleşik Devletlerine kaçmış, daha sonra tesadüf eseri Amerikan ordusunda görev alarak Amerikan vatandaşlığı kazanmış biriydi. Babası yine de doğduğu topraklara dönmüş, büyükçe bir iş kurmuştu; görüldüğü kadarıyla gönlü Amerika'dan ziyade İngiltere'de idi. Hatta oğlunun adı "Edward" bile İngiltere Veliahtı Galler Prensi'nin adından geliyordu. Edward Said'in çocukluğu, Kudüs, Beyrut, Kahire gibi önemli Ortadoğu merkezlerinde, aynı zamanda Arap uygarlığının içinde, Batılılaşmış bir üst sınıf üyesi olarak ayrıcalıklı geçti.¹

Edward Said, ismiyle soyadı arasındaki çelişkiden doğan bir bocalama devresini uzun yıllar yaşamıştır. Adı süslü bir İngiliz ismi olup, soyadı ise Arapça kökenliydi. Bu durumu kendisi şöyle ifade etmiştir: "*Yıllar yılı birazda o anki duruma göre, "Edward" ı ağızda yuvarlayıp, "Said" i vurgulamayı yada bunun tam tersini yapmayı yeğledim. Kimileyin de bu ikisini öyle peş peşe getiriyordum ki, ne biri ne öbürü anlaşılabilirdi. Ne olursa olsun katlanamadığım, ama sıklıkla yüzleşmek zorunda kaldığım şey tanışma anlarında, karşımdaki insanların yüzlerinde beliren o kulaklarına inanamaz, sorgular ifadeydi: Edward? Said? "*" Said, isminden sonra İngilizce ve Arapça *dillerini* kullanmada da bir bocalama yaşamıştır. Aslında her ikisinde ana dili oluyordu; ama o genel İngilizce'yi kullanmıştır. Said çok kimliklilik hissini tüm yaşamı boyunca yaşamış ve bunu dile getirmiştir: "*... keşke tam Arap yada tam Avrupalı ve Amerikalı, tam Ortadoks Hristiyan veya tam*

---

¹ Kaan Durukan, Doğu Batı İkilemine Dört Bakış (Montesquieu, Fanon, Galeano, Said), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 91.

Müslüman yada tam Mısırlı olsaydık diye hayıflanarak, bu dilediğim umutsuzluğunun son derece belirgin anısıyla içimde taşıdım.”²

Bunlarla birlikte aile yapısına bakıldığında, babası annesine göre daha kurallı ve otoriterdi. Ailesinin sıkı yönetim tarzındaki hayat terbiyesiyle, kalıplar içinde bir çocukluk ve gençlik dönemi geçirmiştir. Said, kendisini annesinin yanında hep daha rahat ve mutlu hissettirmiştir. Babasıyla arasında bir mesafe vardı. Annesi Said’e hep destek olmuş, yaptığı her bir şey için onu takdir etmiş ve şefkatle yaklaşmıştır. Said küçüklüğünde ezik, ürkek ve utangaç bir çocuk olduğunu belirtir. Babası hem manevi hem fiziksel yönüyle gençlik yıllarına egemen olmuştu.

İlkokul dönemini Cezire Hazırlık Okulu’nda (GPS’de) geçirmiştir. Öğrenciler Mısırlı Yahudilerin, Ermenilerin yanı sıra çok sayıda İngiliz’den oluşuyordu. Cezire Hazırlık Okulu (GPS), İngilizler tarafından bir sömürge olarak düşünülmüş örgütlü bir sistemle Said’i tanıştıran ilk deneyim olmuştur. GPS demek, öğretmenler kadar öğrenciler tarafından da korkunç bir teslimiyetle sorgulanmadan kabul edilmiş ortam demektir. Okul bir öğrenme yeri olarak değil, gerek öğretmenlerin gerekse bazı öğrencilerin baştan aşağı İngilizlikleri sayesinde sömürge iktidarıyla kurduğu, ilk kapsamlı ilişkiye ön ayak olması açısından ilginçtir. Okul dışında Said’in İngiliz çocuklarla bir iletişimi yoktu; hatta aralarında görünmez bir duvar vardı. GPS öğrencilerinden bazıları Said’in Mısırlı olduğunu düşünmesine rağmen, onların gözünde “yanlış” olan “iğreti” duran bir yanı vardı. 1946’da Kahire Amerikan Lisesine başlar. Said Kahire’deki Cezire Hazırlık Okulu’yla (GPS) Kahire Amerikan Lisesi arasındaki yerli ve Amerikalı diye adlandırılabilir olan eğitim sistemlerinin farkını görmüştür. GPS’de çok ağır bir müfredat hakimdi. (Ezberlenecek bir sürü kural, kerrat cetveli, inçler, yardalar vb.). Cezire Hazırlık Okulu’nda hiçbir şekilde kitaplarda resimler olmaz, tarih ve edebiyat konuları çok katı bir şekilde işlenirdi. Kahire Amerikan Lisesinde ise tam tersi sevimli, şakacı sorular, resimlerle anlatılmış kitaplarla eğitim yapılıyordu. GPS’de ders kitaplarını yazı yazmak bağışlanamayacak bir suçtu, oysa Amerikan ders kitaplarının birincil amacıydı.³

Bütün bunlara rağmen Said, Kahire Amerikan Lisesinde hiç rahat değildi; çünkü orada İngiliz öğrenciler ve öğretmenlerle arasında soğuk bir ilişki vardı. Ve bu durum onun üzerinde dayanılmaz bir baskı yaratmaya başlamıştı. Devamlı bir

² Edward Said, Yersiz Yurtsuz, (Çev. Aylin Ülçer), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 15-18.

³ A.g.e., s. 87-127.

ayrımcılığa tabi tutulup bulunduğu ortamdan dışlanıyordu. Said bu yaşadıklarını şöyle ifade eder: *“Kahire Amerikan Lisesi “Edward”ı daha önce hiç düşünmediğim ölçüde kusurlu, pısrık, neidüğü belirsiz bir yapı olarak görmeye zorluyordu beni. Öyleki içinde güç yerine ancak, utanç ve dert üretmeye yarayan gizli bir Arap kimliğinin pusuya yattığı belalı birer Amerikalı olduğumu hisseder oldum”*.⁴

1946'dan sonra babasının işleri (kırtasiye dükkanı) iyice büyüdü ve ilerledi. Bununla birlikte Said, ailesinin yaşam şekli değişmeye başladığını gördü; örneğin yılda en az iki kez Avrupa, sonraları da Asya ve Amerika seyahatlerine çıkmaya başladılar. 1951 yılından önce ailesi Kahire sosyetesine tam anlamıyla girmiş değildi. Said Amerika Kahire Lisesi'ndeki yaşam tarzıyla, yerel yaşam tarzı arasındaki zıtlığı gittikçe hissetmeye başlıyordu. Ona göre, Amerikalılar neden renkli çoraplar giyiyordu da Mısırlılar ve Araplar giymiyordu?

Said ve ailesi 1947 yılının büyük bir kısmını Filistin'de geçirmişti ve bu yüzden Kahire Amerikan Lisesi'nde birkaç ay kaybetmiş ve Kudüs'teki St.George Okulu'na yazılmıştı. Kudüs, dönemin siyasal olaylarının yanı sıra çeşitli Hristiyan cemaatlerinin kendi içlerindeki anlaşmazlıkların, Hristiyanlar, Yahudiler ve Müslümanlar arasındaki dinsel çekişmelerinin iyice gerginleştiği bir şehirdi. Kudüs'ü ele geçiren, Filistinlilere ise hiç yaşam hakkı tanımaksızın kendi egemenliğine alan Polonyalı, Alman ve Amerikalı göçmenlerin eline kalmış olmasını Said bir türlü kabullenememiştir. Manda yönetimini elinde tutan İngilizler 1948'de ailesinin Filistin'i dönmek üzere terk etmesinden yaklaşık 6 ay sonra aniden çekilmişlerdi. Öncedense her yerde İngiliz askerleri vardı ve şehir İngiliz bir mekan izlenimi bırakıyordu. Bu mekanın sakinleride (yani Said'in aileside) İngiliz ekolünde yetişmiş Araplardı. Said Kudüs'le, Kahire'yi karşılaştığında Kudüs'ün daha çekici bir yer olduğunu söyler. Kudüs'ün de temelde Filistinlilerden oluşan nüfusu Kahire nüfusuna göre daha homojen bir özellikteydi.⁵

Said, 1949 yılında aşağı yukarı 14 yaşındayken Kahire'deki Victoria Lisesi'ne (VC) başlar. Bu okula başlamasıyla zaptedilmez öğrenci grubunun bir parçası haline gelmişti. Said'in tabiriyle ithal öğretmen kadrosuyla, öğrenciler arasında uçurum vardı. Öğretmenler, öğrencilere cezalandırılması gereken bir grup suçlu gözüyle bakıyorlardı. Aynı zamanda bu okulda “şiddet” de görülüyordu. (Said,

⁴ A.g.e., s. 135

⁵ A.g.e., s.159-165.

birkaç defa öğretmen ve okul müdürünün tokatlarına ve kırbaçlarına maruz kaldığından bahsetmişti.) Victoria Lisesinde, öğrencilere, sömürge ülkesinin zengin tabakasından gelen ve İngiliz yayılcılığının öngördüğü usullerle öğrenim gören para makineleri gözüyle bakılıyordu. Eğitim dili İngilizceydi ve başka bir dili kullanmak yasaktı. Said bu durumu şu şekilde ifade etmiştir.:

“ Victoria Lisesi’nde Arap olmak ve Arapça konuşmak suç sayılan eylemler olduğundan kendi dilimize, kendi tarihimize, kültürümüze, kendi coğrafyamıza yönelik doğru düzgün bir eğitimden geçmiyorduk. İngiliz çocukları için tasarlanan sınavlara sokuluyor, her yeni sınıfla, her yeni yıla birlikte, bizi sıkıntıya soktuğu kadar ailelerimizi de üzen, baştan yanlış çizilmiş, daima erişilmesi imkansız bir noktada duran hedeflerin peşinden koşmaya zorlanıyorduk. Bu okulun eski yaşantıyla olan bağlarımı geri dönüşü olmayan bir biçimde kopardığını, annemle babamın başının altından çıkan Amerikacılık oyununun sona erdiğini, tehlikeli ve bize zarar vermeye muktedir bir sömürge iktidarıyla aşık atmak zorunda bırakılan ikinci sınıf insanlar olduğumuz gerçeğini aslında hepimizin içten içe hissettiğini yüreğimin derinliklerinde gayet iyi biliyordum.”⁶

Bunlarla birlikte Said, Fransızca’yı Cezire Hazırlık Okulu’ndan ve Victoria Lisesinden yarım yamalak biliyor, anlıyor fakat gündelik hayatta kullanacak kadarda kendine güvenmiyordu. Said bu durum için şunları anlatmıştır: *“On dört yaşlarımda, bu üç dil, fazlasıyla hassas bir konu olup çıktı gözümde. Arapça hem yasaktı, hem de ayak takımına yakıştırılıyordu; İngilizce serbest olmasına serbestti, ama nefret edilen İngilizlerin dili olduğundan makbul değildi.”⁷* Said bu üç dil arasında oldukça zorluk çekmiştir.

Said, 1951 yılında Mısır’daki okulundan haylazlık nedeniyle uzaklaştırılınca babası tarafından eğitimini sürdürmek için Amerika’ya gönderildi. O yıllar Ortadoğu’nun giderek karıştığı yıllardır. 1948-1950 yılları arasında Mısır’daki İngiliz etkinliği büyük ölçüde azaldı. Said ailesinin 1952 Temmuz’unda Hür Subaylar Darbesi’yle, Mısır toplumunca zengin ve yabancı aile olmalarından dolayı yaşamsal çıkarları da tehdit altına girmiş oldu. Bu dönemde Said’in babası Amerika’ya gitme

---

⁶ A.g.e., s. 267.

⁷ A.g.e., s. 284.

kararı aldı. Ancak annesinin Amerikan pasaportu yoktu. Filistin'in düşmesinden sonra babası, annesine Amerikan belgesi almak için yaşamının sonuna kadar uğraşmıştı. Türlü zorlukların ardından pasaport(alınmıştır. Said'i etkileyen nokta; annesi yaşamı boyunca Amerika'fa yaşa-ak istememiö hez zaman □zak durmaya çalışmış ve hatta hiç sevmemiş olmasına rağmen o ülkede ölüp, o ülkede toprağa verilmiş olmasıydı.⁸

Üniversite eğitimini Princeton ve Harvard'da tamamlar. Bu yıllarda, tatillerinde ailesinin Mısır'dan ayrılarak yerleştiği Lübnan'a gitmekte, edebiyat, müzik ve felsefe eğitimi almaktadır. 1963 yılından itibaren Columbia Üniversitesi'nde İngilizce ve karşılaştırmalı edebiyat dersleri verdi.

O yıllarda Arap ya da Filistinli olarak değil, Ortadoğulu olarak anılmaktadır. Said 1967 yılına kadar politik bir eylemin içinde yer almaz. 1967 yılındaki Arap-İsrail Savaşı ile çakışan üniversitedeki politik hareketlilik ve Vietnam Savaşı değişikliklerinin başlangıcıdır. Filistin milliyetçiliği hareketine katılır. Yahudi karşıtı olduğu gerekçesiyle ABD'de eleştiri alır. Kazanılmış kimliği, doğduğu ve uzaklaştırıldığı kültür arasındaki farklılıkların oluşmasına izin verdiği düşüncesinden hareoetle, 1972 yılında Beyrut'ta Arap Edebiyatı konusunda çalışmaya başlar. Böylece hem Arap"hem de`Amerikalı olarak, hem bkrlikte hem de birbirine karşı düşünmeye ve yazmaya başlar.

1963'ten itibaren Columbia Üniversitesinde İngilizce ve karşılaştırmalı edebiyat dersleri verdi. 1974 yılında Harvard'da Karşılaştırmalı Edebiyat bölümünde konuk öğretim üyesi olarak, 1975-1976'da Stanford Davranış Bilimleri Araştırmalar Merkezinde burslu araştırmacı olarak, 1979'da da Johns Hopkins Üniversitesinde Beşeri Bilimler bölümünde konuk öğretim üyesi olarak bulundu. Arab Studies Quarterly'de editörlük yaptı; New York'taki Dış İlişkiler Konseyi, Amerikan Sanatlar akademisi ve Pen yönetim kurulu üyeliklerini yürüttü. 1976'da Harvard Üniversitesi Bowdoin Ödülünü, 1994'te de Lionel Trilling Ödülünü aldı. İngilizce ve Arapça dışında Fransızca'yı da iyi bilen Said, Londra'da yayınlanan The Guardian, Fransa'da yayınlana Le Monde Diplomatique ve Arapça yayınlanan günlük Al-Hayat gazetelerine düzenli olarak yazılar yazmıştır.⁹

⁸ A.g.e., s. 187-195.

⁹ Christopher, Bollaş, "Edward Said'i Sunuş", (Çev. Erol Mutlu), Aram Yayınları, İstanbul, 2004, s. 12-18; ayrıca bkz. www.kimkimdir.com.tr

1992’lı yılların başında Said lenf kanseri olduğunu öğrenir. Bu durum onu derindej etkilemiş olup, geçmişine ve Filistin’e büyük bir özlem duymaya başlamıştır. 1992’de kırk yıl aradan sonra ilk kez eşi ve çocuklarıyla Filistin’e gitti. 1993 yılında ise tek başına yaşadığı yerleri gezmek üzere Kahire’ye gider. Bu süre zarfında herhangi bir tedavi görmüyordu. 1994’ün Mart ayında tedaviye başladığı gibi, “Out of Place (Yersiz Yurtsuz)” adlı kitabı üzerinde çalışmaya başlar. Duygusal ve fiziksel hayatı gittikçe kötüleşirken (kemoterapinin yan etkisiyle nöbetlerinin ve enfeksiyonlarının sayısı artmaktaydı) bu kitaba daha fazla sarılmış ve bu kitabı yazma isteği onu ayakta tutmuştur. Said, bu hastalık döneminde devamlı Kudüs ve Kahire’de geçen günlerini düşünüyordu. Bu kitabı yazmasının en büyük nedeni geçmişine bu sayede geri dönmesiydi. Lösemi teşhisinin konulmasıyla kendini savunmasız ve perişan hissetmekteydi; fakat aynı duyguyu 1951’de Kahire’den ayrılıp Amerika’ya gittiğinde yani kendi öürgünlüğünde yaşamıştı. Fevam eden hastalık seyriyle uzun bir süre New York’ta bir hastanede yatar ve 25 Eylül 2003’te altmış yedi yaında hayata veda!eder.¹⁰

---

¹⁰ Edward Said, Yersiz Yurtsuz, (Çev. Aylin Ülçer), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 s.309-345.

Edward Said'in Yayınları

- Acts of Aggression: Policing “Rogue States” (with Noam Chomsky and Ramsey Clark) (1999)
- After the last Sky: Palestinian Lives (1986) [with photographs by Jean Mohr]
- Beginnings: Intention and Method(1975)
- Blaming the Victims: Spurious Scholarships and the Palestinian Question (1988) [contributor and coeditor with Christopher Hitchens]
- CIA et Jihad, 1950-2001: Contre l'URSS, une desastreuse alliance (2002), with John K. Cooley
- Covering Islam: How the Media and the Experts Determine How We See the Rest of the World (1981)
- Criticism in Society
- Culture and Imperialism (1993) (Türkçe'ye çevrildi)
- Culture and Resistance: Conversations with Edward W. Said (2003) [Interviews by David Barsamian]
- Humanism and Democratic Criticism (2005)
- Edward Said: A Critical Reader
- Entre guerre et paix (1997)
- Freud and the Non-European
- From Oslo to Iraq and the Road Map (Collection of Essays) (2003)
- Henry James: Complete Stories, 1884-1891 (Editor) (1999)
- Jewish Religion, Jewish History (Introduction)
- Joseph Conrad and the Fiction of Autobiography (1966)
- Literature and Society (editor) (1980)
- Musical elaborations (1991)
- Nationalism, Colonialism And Literature
- On Late Style: Music And Literature Against the Grain
- Orientalism (1978)
- Out of Place (1999)
- Parallels and Paradoxes: Explorations in Music and Society (with Daniel Barenboim)

- Peace and Its Discontents: \$Essay on Paletsine in(the\$Middle East Peace Process (1996)
- Power, Politics anf Cultu2e: interviwes wath Edward Said (2001)
- The Edward Said Reader (2000)
- The End of the Peace Process: Oslo and After (2000)
- The Pen and Sword: Conversations with E. Said (1994) [Conversations with David Barsamian]
- The Politics of Dispossession (1994)
- The Question of Paletsine (1979)
- The World, the Text and the Critic (1983)
- Reflections on Exile (2000)
- Representations of the Intellectual: The Reith Lectures (1994)
- Yeats and Decolonization (1988) ¹¹

Edward Said'in Türkçe'ye Çevrilmiş Eserleri:

- Oryantalizm (Doğubilim), (Çev. Neziğ Uzel), İrfan Yayınları, İstanbul 1998
- Kültür ve Emperyalizm, (Çev. Nemciye Alpay), Hil Yayınları, İstanbul 1995.
- Haberlerin Ağında İslam, (Çev. Alev Alatlđ), Babil Yayınları, İstanbul 2000.
- Entelektüel (Sürgün, Marjinal, Yabancı), (Çev. Tuncay Birkan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2004.
- Freud ve Avrupalı Olmayan, (Çev. Erol Mutlu), Aram Yayınları, İst. 2004.
- Hümanizm ve Demokratik Eleştiri, (Çev. Osman Akınhay), Agora Yayınları, İstanbul.
- Yersiz Yurtsuz, (Çev. Aylin Ülçer), İletişim Yayınları, İstanbul 2005.
- Yazınsal Eleştiri, (Çev. Salih Özer), Hece Yayınları, Ankara 2004.
- Milliyetçilik, Sömürgecilik ve Yazın (derleme) , (Çev. Ş. Kaya), Kabalcı Yayınları, İstanbul 1993.
- Kış Ruhu, (Çev. Tuncay Birkan), Metis Yay., İstanbul 1999.
- Müzikal Nakışlar, Agora Yay., 2006.

---

¹¹ www.wikipedia.com.tr.

1. b. Edward Said'in İلمي Şahsiyeti ve Sosyal Görüşleri

Marx'ın Marksizmi, Durkheim'in sosyolojiyi, Freud'un psikoanalizi kurduğu şekilde bir disiplin ya da alan kurduğunu iddia edebilecek çok az sayıda entelektüel veya akademisyen vardır. Yeni bir disiplin kurmuş olmak, kişinin çalışmalarının tamamen özgün olduğuna, varolan dünya bakışını değiştirdiğine, bizzat dünya hakkındaki epistemolojiyi yeniden kavramsallaştırdığına işaret eder. Bunu yapmak, kişinin yeni kuramlarının veya kavramlarının insanların dünyaya bakışını kökten değiştirmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Birçok kişiye göre, Edward Said'in en önemli başarılarından biri "Oryantalizm" adlı eserinin yepyeni bir "alan" kurmasıydı. Tamamen yeni ve farklı bakış açısının oluşmasıyla; yeni bir disiplinin ortaya çıkmasında öncülük yaptı.¹²

Oryantalizm üzerine yaptığı çalışmalarla dünya düşünce hayatına büyük katkılar sağlamış bir düşünür olan Said, yazınsal eleştiriden Orta Doğu politikalarına, operaya, filmlere ve gezintiye kadar çok geniş bir yelpaze üzerine yazılar yazmıştır. Said'in Batı'nın Doğu'ya bakışını belirlediği çalışması "Oryantalizm" sosyal düşünceye geniş açılımlar kazandırmıştır. Said, büyük bir disiplinin, entelektüel mirasın siyasal temellerini analiz ederek eleştirel bir biçimde incelemektedir. Onun çalışmaları büyük bir tartışmanın öncüsü olmuş ve "bilginin" iktidarla ve egemenlikle olan ilişkisini daha açık hale getirmiştir. O, eserlerinde, bilginin ancak başkalarıyla etkileşimle birlikte ortaya çıktığı hususunu pekiştirmektedir. Said'in temel ilgisi, sistemlerin ve kurumların nasıl varolduğu, sahip oldukları gücü nasıl elde ettikleri ve güçlerini dengelemede kullandıkları yeni düşünce formları ve temsillerin neler olduğu gibi konulardır. Said "Oryantalizm" adlı eserinde kendi yöntemini şöyle dile getirmiştir: "*Ben çalışmalarım boyunca eleştirel bir bilinci muhafaza etmeye çalıştığım gibi eğitimimin talihli bir şekilde bana sağladığı tarihsel, hümanistik ve kültürel araçlarını da kullandım.*"¹³

İngilizce ve Karşılaştırmalı Edebiyat Profesörü olan Said, edebiyat eleştirisi ve kuramı konusunda çalışmasına rağmen daha çok "Oryantalizm" kitabıyla ön plana

¹² Robert J.C. Young, "Edward Said'in Postkolonyal Kararsızlığı", (Çev. Salih Bayram), Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2007, s. 55.

¹³ Edward Said, Yazınsal Eleştiri, (Çev. Salih Özer), Hece Yayınları, Ankara, 2004, s. 9-14.

çıktı. Said'in göstermeye çalıştığı şey, Batı'nın kendi dışındaki dünyaya ilişkin anlatılarının, kendi düşüncelerinin ve kızgınlıklarının yansıması olduğudur. Said oryantalizmle ilgili görüşlerinde Foucault ve Gramsci'den yola çıkmıştır. Said, Foucault'yu izleyerek Oryantalist kuruluşu bir bilgi/ iktidar aracı olarak kurmuştur. Kısaca değinmek gerekirse Foucault'a göre, bütün egemen kültürler kendilerine uygun bir hakimiyet söylemi yaratırlar ve bu söylem içinde kendilerinin dışındaki kültürleri istedikleri gibi yansıtır. Bu çarpık yansıtma gerçekte bir kültürün diğer bir kültüre egemen olma yollarından biridir. Bu noktada Oryantalist bilgi emperyalist ekonomik ve politik güçlerle ilişkili ise ancak doğruluğun bilgisini üreterek bu güce erişecektir. Burada Said'in vurguladığı Oryantalizmin hegemonik bir işlem olduğudur. Bir merkez kurma ya da merkezleme işlemidir. Ona göre, Oryantalizmin yapısı, doğrusu bir kez söylendikten sonra yok olacak yalanlar ve mitlerden kurulu bir yapı olarak anlaşılmalıdır. Said, salt zihinsel, rasyonel bir işlemin sınırlarını kastetmektedir.¹⁴

Filistin'de doğan, 1947'de Filistin'in kaybedilmesinden sonra Mısır'a iltica eden, sonra Amerika'ya göçmen olarak giden Said, hayatının büyük kısmını, mülksüzleştirilmiş bir kültüre ait olmanın duygusunu hissederek, anavatanından uzakta bir sürgün olarak geçirmiştir. Düşünürümüz ABD'de öğrenci olduğu yetişme döneminde, *İsrail yanlısı* Amerikan kültürüne giderek yabancılaştığını hissetti. 1967'deki savaşta Arapların İsraililere yenilmesiyle beraber Filistin'in kalan kısmı da yok olmuştu; bu durum Said'i Filistin sorunu üzerinde düşünmeye sevk etmiştir. 1977'de Filistin Ulusal Konseyi'ne mensup olmuştur. O süreçten beri, “edebi, felsefi, ve kültürel ilgilerini belli bir biçimde çağdaş siyasal ilgilerle birleştirmeye” çalışmıştır.¹⁵

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, Said'in hayatını ve ilmi kişiliğini anlamadan düşüncelerini ya da yapıtlarını anlamaya çalışmak pek doğru yöntem değildir. Çünkü Said, kendi yaşam deneyimlerinden yola çıkarak kültürel emperyalizm, oryantalizm, entellektüelin işlevi gibi konulara yönelmiştir. Yani Said'in çalışmaları özel alanla, kamusal alanı birleştirme çabasıdır. Said'in hayatı,

---

¹⁴ Ahmet Çınar, “Oryantalizm Sempozyumunun Ardından”, Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2007, s.5-6 ; ayrıca bkz. Edward, Said, Yazınsal Eleştiri, s. 9-14.

¹⁵ Shelley Walia, Edward Said ve Tarih Yazımı, (Çev. Gürol Koca), Everest Yayınları İstanbul, 2004, s. 2-3

ayrılıkların, varışların, vedaların, sürgünün, nostaljinin sıra hasretinin, aidiyetin ve yolculuğun sürekli birbirinin yerine geçmesinin hikayesidir. Said'in bu durumunu şu sözler destekler niteliktedir: “Her zaman hissettiğim şey, yurtsuz olduğum duygusuydu.” Bu, Said'in kültürler arası kimliğin sınırlarında yaşayan bir sürgün olarak sahip olduğu “melezliği”ni açıklar. Düşünürümüz bu konumunu bir avantaj olarak görür. Çünkü yaşamının sonucunda düşüncelerini yazmaya ve konuşmaya başlamıştır. Ona göre entelektüel her zaman bir “sürgün veya marjinal”dir.

Bunlarla paralel olarak Said'in “oryantalizm” adlı eseri, sömürgecilik, ulusçuluk, şarkiyatçılık sırasında meydana gelen epistemolojik değişimleri ortaya çıkararak kültürel temsiliyete dair önemli konuları araştırır. Doğu-Batı, kültür, kimlik gibi konulara ilgi duyan herkesin okuması gereken gereken kitabın ana tezi genel olarak özetlenirse şudur: son birkaç yüz yıllık zaman dilimi içinde, dünyanın belirli bir bölgesi (Batı) tarihte eşine zor rastlanır bir ilerleme kaydetmiş ve bunun sonucunda da dünyanın geri kalanını tahakkümü altına almıştır. Genelde bu tahakkümün ekonomik, askeri, siyasal boyutlarına vurgu yapılır; tabi ki bu yaklaşımlar yanlış değildir; ama eksiktir. Yaşanan küresel olgunun kültürel cephesi üzerinde fazla durulmaz. İşte Said, bu olguların “kültürel boyutu” üzerinde çok kapsamlı olarak durur.¹⁶

Bütün bunlarla birlikte Said'in şahsi ve ilmi kişiliğine yönelik birtakım eleştiriler de gelir. Bunlardan ilki, Said'in Batı uygarlığının düşmanı olduğu, onu yıkmak için elinden gelen her şeyi yapacak biri olduğu yolundaki haksız yargıdır. Buna cevaben, Said şahsen kendisinin önemli ölçüde, düşmanı olduğu iddia edilen uygarlığın normlarına, âdetlerine göre biçimlendirilmiş bir birey olduğunu söyler, Batı'nın Şarkiyatçılığın yanında insanlığa görmezden gelinemez katkıları olduğunu belirtir. Hümanist geleneğe sahip çıkarak rasyonel, laik ve eleştirel düşüncenin evrensel gelişim çizgisi içindeki önemini altını çizer. Said'e yönelik ikinci itiraz noktası, ilkiyle bağlantılı olarak İslamcılığa fikri destek sağladığı, düşünsel öngörüler sağladığıdır. Said bunu da şiddetle reddeder: Herhangi bir dinin ideoloji haline getirilmesi onun destekleyebileceği bir tavır değildir. Burada dikkat çekici olan ve aslında çok güzel bir cevap teşkil eden nokta şudur: Birçok kişinin sandığının aksine

---

¹⁶ Kaan Durukan, A.g.e., s.93-94.

Said Hristiyan, Protestan bir ailenin çocuğudur. Bu durum araştırmanın üçüncü bölümünde daha kapsamlı olarak ele alınmıştır.¹⁷

Bu arada, ne kadar yönlü bir aydın olduğunu vurgulamak adına Edward Said'in yetenekli bir piyanist olduğunu da belirtmek gerekir. Aynı zamanda bir Amerikan yayın organı olan *The Nation*'da müzik eleştirmenliği yapmıştır. Müzikle ilgili birçok konuda yazılar yazmıştır. Onun, son yıllarının en büyük başarılarından biri, Yahudi ve İsrail Vatandaşı olan müzisyen Daniel Barenboim ile birlikte 1998 yılında kurdukları Arap-İsrail gençlik orkestrasıydı. Genç kuşak İsraili ve Arap müzisyenleri bir araya getirmeyi amaçlayan bu çaba, orkestra zaman zaman başarılı konserler vermesine rağmen, İsrail-Filistin arasındaki sürekli gerginlikten dolayı tam olarak arzu edilen sonucu vermedi.¹⁸

---

¹⁷ A.g.e., s. 98.

¹⁸ G. Chakravorty Spivak, "Otuz Yıl Sonra İstanbul'da Oryantalizmi Okumak", (Çev. Berat Açıl), Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2007, s. 15.

II. BÖLÜM

KAVRAMLAR, YAKLAŞIMLAR VE TARİHSEL GELİŞMELER

2. a. Oryantalizm Kavramı

Oryantalizm kavramının sözlük anlamı: “Doğu’ya ait olan ya da Doğu’yu hatırlatan her şeydir”. 19. yüzyılda gelişen bir bilim dalı olan Oryantalizm, Fransızca “Orientalisme” kelimesinden türemiştir. Daha genel bir anlamla Oryantalizm : “Doğu ülkelerinin din, dil, tarih ve medeniyetlerini araştıran ilim dalıdır”.¹⁹ Oryantalist (orientaliste) kelimesine gelince genel olarak, Doğu dilleri ve Doğu Bilimleri uzmanı anlamında olup Doğu (Şark) topluluklarının tarihini, dinini, dilini, edebiyatını, kültürünü ve diğer bazı noktalarını araştıran bilim adamı anlamında kullanılmaktadır.²⁰ Oryantalizm bir entelektüel tavır olarak sadece belirli bir kesim batılıya özgü değildir. Oryantalist yaklaşımı benimsemeyen Batılılar olduğu gibi, onu benimseyen doğulular da vardır.²¹

Bazı araştırmacılar, oryantalizmin resmen ortaya çıkışını, 1312’de toplanan Viyana Konsülü’nün çeşitli Batı üniversitelerinde birkaç Arap Dili kürsüsünün kurulmasına dair karar çıkarılmasıyla başlatıldığına işaret ediyorlarsa da oryantalizmin başlangıcı için kesin bir tarih belirlemek zordur. Bununla birlikte bu kavram, Avrupa’da ancak 18. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır. İlk defa 1779’da İngiltere’de, daha sonraları 1799’da Fransa’da kullanılmaya başlanmıştır. *Orientalism* kelimesi Fransız Dil Akademisinin sözlüğüne 1838’de kaydedilmiştir.²²

Orient kelimesinden türetilen oriental (oryantal) kavramının açıklanmasından sonra, Occidental (oksidantal) kelimesinin üzerinde durulması konun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Oksidentalizm kavramı Türkçe’ye çevrildiğinde

---

¹⁹ Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi, “Oryantal”, cilt 9, Meydan Yayınevi, İstanbul s. 625 ; ayrıca bkz. S.,Germaner; Z. İnankur, Oryantalizm ve Türkiye, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 9.

²⁰ Selahattin Sönmezsoy, Kurân ve Oryantalistler, Fecr Yayınları, Ankara, 1998, s. 25.

²¹ Recep Şentürk, “Oryantalizm ve Sosyal Teori”, Oryantalizmi Yeniden Okumak Batı’da İslam Çalışmaları Sempozyumu, (11-12 Mayıs 2002 Adapazarı), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003, s.43.

²² M.Hamdi Zakzuk, Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Planı, (Çev. Abdülaziz Hatip), Işık Yayınları, İzmir, 1993, s. 8-10.

“garbiyatçılık” kelimesine karşılık gelmektedir. Oksidental (Occidental); Batı, Batıya ait olan anlamında kullanılmaktadır. Oksidentalizm sözcüğü, oryantalizm kadar açık bir anlama sahip bir kavram değildir. Bu nedenle açık bir tanımını yapmak da mümkün olamamıştır. Oksidentalizmin tarihi gelişim çizgisi, hiçbir şekilde oryantalizmin gelişim aşamalarına benzememektedir.²³

Terim olarak temelde Oryantalizmin tanımı bu şekilde olmamakla birlikte, çeşitli yönleriyle ele alındığında, birbirleriyle bağlantılı farklı tanımlarını yapmak mümkündür. Ancak bu farklı tanımlar sayesinde oryantalizmi bir bütün olarak anlayabilmek mümkün olacaktır.

2. a. 1. Oryantalizmin Kaynağı Nedir ?

Oryantalizm kavramı genel olarak açıklandıktan sonra, araştırmanın daha iyi anlaşılmasını sağlayacak olan diğer bir konu ise Oryantalizmin kaynağıdır; başka bir deyişle oryantalizmin nelerden beslendiğidir. Bu kaynaklara özetle değinmekte fayda vardır.

Ontolojik Kaynak :

Oryantalizmin özellikle 1780’den sonraki oryantalist çalışmalarda kendini gösteren varsayım; tarihi yönlendiren bir öznenin varlığıdır. Tarih bu özne etrafında oluşmaktadır. Buna karşılık ise değişmeye direnen bir Doğu vardır. Oryantalist olmamakla birlikte siyaset felsefecisi olan Johann Galtung bu özne üzerinde durmuştur. 1985’te yazdığı bir makalede bir kavramsallaştırma geliştirdi: *Homo Occidentalis*. Bu kavram oryantalizmin tam karşılığıdır. Galtung’a göre Batı ve özellikle Batı Avrupa ve Kuzey Amerika dünyanın merkezini oluşturur. Diğer bütün bölgeler bu ana bölgenin çevresini (periferisini) meydana getirir. Yani bir merkez var bir de periferi vardır. Merkezdeki bu özneler periferiyi şekillendirme imkanına sahiptirler. Bununla birlikte *Homo Occidentalis* şuna inanır: Bir grup insan diğerlerine göre daha üstündür. Bazı insanlar diğerlerine göre daha eşittir.²⁴

Bu konuda önemli açıklamalar yapan diğer bir isim Toynbee’dir. Toynbee bunu açıklarken “ben-merkezci yanılısma” kavramsallaştırmasını kullanır. Ona göre,

---

²³Alim Arlı, Oryantalizm, Oksidentalizm ve Şerif Mardin, Küre Yayınları, İstanbul, 2004, s. 59-60.

²⁴Ahmet Davutoğlu, “Batı’daki İslam Çalışmaları Üzerine”, Oryantalizmi Yeniden Okumak Batı’da İslam Sempozyumu (11-12 Mayıs 2002 Adapazarı), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003 s. 31.

kendinizi *merkeze* alıyorsunuz, olaya *ben* olarak bakıyorsunuz ve karşı tarafı o yanılısama içinde görüyorsunuz. Bunu Toynbee şöyle ifade ediyor: “*Batı medeniyetinin, maddi alanda eriştiği alemşümul başarıdan kaynaklanan yanılısamanın ötesinde, ‘medeniyetin sade bizim içinde olduğumuz tek bir akışı vardır ve diğerleri ya ona bağımlıdırlar ya da çöl kumları arasında kaybolmaya mahkumdurlar’ varsayımını içeren tarihin birliği temelli yanlış kavramsallaştırılması, temelde üç kaynağa indirgenebilir: Ben merkezci yanılısama, değişmeyen Doğu yanılısaması ve düz bir çizgi üzerinde seyreden ilerleme yanılısamasıdır.*”²⁵

19. yüzyıla kadar Batı’nın merkezde olduğu bir dünya algılaması yoktur. Örneğin, Batı dünyasının önemli şehirleri, Paris, Londra, Berlin gibi şehirler 16. yüzyılda küçük ölçekli şehirler kategorisindedir. Bir tarihinin, şehir tarihçiliği üzerine yaptığı bir araştırmada 1597 yılında dünyanın en büyük 10 şehrinin nüfusunu verir. En büyük şehir, *İstanbul*’dur (850 bin nüfusla). İkinci şehir 450 bin nüfusla Kahire’dir (yine Osmanlı Sınırları içerisinde). Üçüncü büyük şehir 300 bin civarında ve yine Batı dışında yer alan Pekin’dir. Paris 100 bin nüfusla ilk ona bile giremez. 1597 yılında bu tablo geçerliyken, 1900’lere gelindiğinde bütün tarihin orada aktığı anlayışı oluşuyor. Diğer bütün medeniyetler, geride kalan unsurlar olarak başladığında, bu birilerini tarihin dışında bırakmaktadır.²⁶

Epistemolojik Kaynak :

Epistemolojik kaynak, bilgi paradigması ile ilgilidir. Burada Edward Said’in de referansta bulunduğu Foucault’nun “bilgi-güç denklemi” in üzerinde kısaca durmak konunun anlaşılmasını sağlayacaktır. Foucault, bu teorisinde, bilginin soyut ve dışarıda bir şey olarak algılanamayacağı ve doğrudan güç kavramıyla açıklanabileceği görüşündedir. Bu Oryantalizm için düşünüldüğünde şu anlama gelmektedir: Gücü elinde bulunduran bilgiyi de üretiyor ve o bilgiye dayanan yeni bir insan tipi de üretmektedir.

Siyasal Kaynak :

Araştırmanın daha önceki bölümlerinde bahsedilen Gramsci’nin *hegemonya* kavramı burada tekrar karşımıza çıkmaktadır. Gramsci, bunu Marksist bir bakış açısıyla ele alır. Ona göre, kapitalist sınıf kendi entelektüelini üretir. Entelektüel,

²⁵ A.g.m., s. 32.

²⁶ A.g.m., s. 32.

kapitalizmin menfaatleri doğrultusunda bir egemenlik alanının oluşmasına yardımcı olur. Oryantalizm de bir anlamda kendi entelektüelini üretiyor ve üretilen bu entelektüel o sömürgeci dönemde bir ara unsur olarak belirli bir siyasi misyonu da üstlenmiştir.²⁷

2. a. 2. Oryantalizm Kavramının Doğuşu ve Tarihsel Gelişimi

Oryantalizm kavramı, araştırmanın daha önceki bölümlerinde görüldüğü gibi düşünürler tarafından farklı farklı tanımlanmıştı. Aynı durum oryantalizmin tarihsel gelişimi için de geçerlidir. Yani oryantalizmin doğuşu ve gelişimi sürecinde bir türlü fikir birliğine varılamamıştır. Oryantalizmin kurumsal hale gelmesi özellikle 19. yüzyılda gerçekleşmişse de, Batı'nın Doğu'ya olan ilgisinin ve Doğu hakkındaki düşüncesinin oluşumu Doğu ile Batı'nın varlığı kadar eskidir. Thierry Hentsch'in de belirttiği gibi, Doğu ile Batı arasındaki karşıtlığın tarihi ne kadar geçmişe götürülürse götürülsün, bu karşıtlığın iki kutbu aynı yaşta değildir. Bu başka bir şekilde ifade edilirse, toplumlar birbirleriyle aynı anda ve aynı koşullarda medeniyete geçebilmiş değillerdir. Bu iki kutuptan medeniyete ilk önce geçen Doğu oldu. Batı daha medeniyete adımını attığı andan itibaren, gelişiminin her aşamasında Doğu ile ilişki içine girmek zorunda kalmıştır. Doğu'nun zenginliğine ve kültürel mirasına duyduğu ihtiyaç, tarih boyunca devam etmiştir. Dahası ancak bu ilişkiler bağlamında kimlik kazanabilmiş ve uygar dünyaya katılma imkanı bulabilmiştir. Batı ile Doğu arasındaki bu etkileşim, iki uygarlığında kimliklerinin oluşumunda belirleyici olmuştur.²⁸

Genel olarak Doğu-Batı kavramının nasıl ortaya çıktığına bakıldığında ise; Büyük İskender'in kurduğu Helen dünyası politik anlamda ilk büyük "imperium"un kurduğu sosyal-siyasal yapısıdır. İkinci büyük "imperium" ise Roma imparatorluğudur. Roma Barışı büyük bir tarihsel-sosyal sistemin de adıdır. İlk kez Doğu-Batı karşıtlığı Roma İmparatorluğunun "imperium"un idari anlamda parçalanmasıyla yaşanmıştır. Aynı zamanda bu bölünme, Hıristiyanlığın kendi içindeki siyasi bir parçalanma olup; Hıristiyan dünyasının içindeki ruhani iktidarın bölünmesi ve böylelikle Doğu-Batı karşıtlığının belirginleşmesi şeklinde gelişmiştir. Bu bölünmeden sonra Avrupa (Katolik dünya) kendi içine kapanmıştır ve bu

²⁷ A.g.m., s. 32-33.

²⁸ Yücel Bulut, Oryantalizmin Kısa Tarihi, Küre Yayınları İstanbul, 2004, s. 15.

durumdan kurtulma ise ilk kez Haçlı Seferleriyle olmuştur. Bizans ve İslam topraklarına Haçlılar sekiz askeri sefer yapmışlar ve Avrupa toplumlarıyla birlikte ilk kez sistematik bir şekilde ötekinin kültürü ve zenginlikleriyle tanışmıştır. Katolik kilisesi, hem haçlı seferleri sırasında hem de sonrasında “Doğu” olarak işaretlenen ötekinin tanımlanmasının lideri konumundaydı. Haçlı Seferlerinden sonra 14. yüzyılda oryantalist çalışmaların fiili olarak başlaması, yine, kilise önderliğinde 1312’de Viyana da toplanan Viyana Konsili’nin aldığı Paris, Oxford, Bologna, Avignon şehirlerinde Arap, Grek, Süryani ve İbrani dillerinde bir kürsü kurulması kararıdır.²⁹

Doğu, Akdeniz’in güneyinde ve doğusunda bulunan ülkelerin yer aldığı Asya ve Afrika kıtalarıdır. Batı ise, Akdeniz’in kuzeyinde ve batısında bulunan ülkelerin yer aldığı Amerika ve Avrupa kıtalarıdır. Sonuç itibariyle bu şekilde yapılan coğrafi sınırlandırmalar ve ayrımlar, yeryüzünde şimdiye kadar varolmuş ve çeşitli düşünürler, bilim adamları tarafından belirli kıstaslara göre yapılmıştır. Başlangıçta tek bir uygarlık vardı. İster Mezopotamya, ister İran, ister Anadolu yaylası, ister Yunan tarzında örgütlenen Ege, Akdeniz ve Karadeniz kıyıları söz konusu olsun, bazı ayrıntı farkları dışında, ortada tek bir uygarlık bulunduğuna dair birçok kanıt bulunmaktaydı. Bu bağlamda Marksist düşünceye göre, bir uygarlığı belirleyen temel göstergeler altyapı ve üstyapı adı verilen kurumlardır. Altyapıyı oluşturan ekonomidir ve altyapı, üstyapıyı belirlemektedir. Altyapı, tarımla birlikte gelişmeye başlayan bir süreç izlemiştir.³⁰

İşte bu noktada, Oryantalizmin tarihi, Doğu ve Batı’nın ilk ortaya çıktığı günden itibaren başlamıştır. Bu bağlamda Doğu-Batı arasındaki farklılaşmanın tarihi temeline inmekte fayda vardır. Tarihte ilk toplumsal farklılaşmalar, bazı toplumların yerleşik hayata geçmeleriyle oluşmuştur. Yerleşik hayata geçiş ise tarımla mümkün olabilmıştır. Ancak tarım devrimi her yerde aynı anda ve aynı koşullarda gerçekleşmemiştir. Bu noktada Yakın Doğu uygarlıklarının önceliği tarihsel bir gerçektir. Bir takım kaynaklara göre insanlığın en eski uygar toplulukları M.Ö. 3500-3000 civarında Dicle, Fırat ve Nil dolaylarında gelişti.

---

²⁹ Alim Arlı, a.g.e., s. 18.

³⁰ Mehmet Ali Kılıçbay, “Doğu’nun Batı’yla İmtihanı”, Doğu-Batı Kıskaçında Türkiye, (Der. Seyfi Özgider), Aykırı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 57-58.

Bu bağlamda Asya toprakları, verimli ancak geniş bozkır ve çöllerle bölünmüş bir toprak yapısına sahiptir. Toprakta görülen bu farklılık, Asya’da, ortaya bir nüfus fazlası da çıkarmıştır (beslenmeden kaynaklı olarak). Avrupa’da ise topraklar Asya’dakinden farklı özellik gösterir. Avrupa’da da verimli ve geniş topraklar vardır. Toprak verimini kaybedince terk edilerek yeni topraklara yöneliniyordu. Aynı zamanda, nüfus yoğunluğu Doğu’ya göre daha azdır. Ancak zamanla artan nüfusa oranla, tarıma yeni alanların açılmayışı ve tarım teknolojisi noktasında da geri kalmış olmaları Batı’da bazı sorunlar meydana getirmiştir. Bu problem ise Doğu’nun artı-ürünü sayesinde aşılabilmektedir. Doğu’da ekonomi dışında ortaya çıkan askeri ve siyasi güçler toplumda varolabilmek için belli toplumsal görevler üstlendiler ve “şehir ekonomisi” adı verilen yeni bir birim oluştu. Bu birim özellikle hammaddesini dışarıdan sağlamak durumundaydı. Bu ihtiyaçların ise Batı aracılığıyla karşılanması yoluna gidilmiştir. Bu şekilde Avrupa’nın Asya’nın artı-ürününden pay almasına imkan verilmiştir. Özellikle bu iki kutup zorunlu olarak ilişki içine girmişlerdir. Kısacası Doğu ve Batı arasındaki bu ilişkiler bin yılları aşan bir tarihe sahiptir.³¹

Oryantalizmin başlangıcı için belirli bir dönem üzerinde fikir birliği olmadığı araştırmanın başında belirtilmişti. Buna göre birtakım araştırmacılar, oryantalizmin ilk başlangıcının miladi 11. yüzyılın başlarına kadar dayandığını söylerken; Rudi Paret,³² Avrupa’da İslam ve Arap araştırmalarının, Kur’ân’ın ilk defa Latince’ye çevrildiği, yine ilk defa Latince-Arapça sözlüğün çıkarıldığı 12. yüzyılda başladığı görüşündedir. Oryantalizmin başlangıcını iki yüz yıl öncesine (yani miladi 10. asra) dayandıran bazı araştırmacılar da olmuştur. Necib el-Akiki’de bu görüştedir. O, oryantalistler hakkında üç ciltlik kitabını yazarken Fransız rahip olan Gerard de Oraliac (940-1003)’den başlayarak ele almıştır. Buna göre oryantalizm yaklaşık olarak Avrupa’da ancak 18. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır. İlk defa 1779’da İngiltere’de, daha sonraları 1799’da Fransa’da kullanılmaya başlanmıştır. Fransız Dil Akademisi sözlüğüne 1838’de kaydedilmiştir.³³

---

³¹ Yücel Bulut, a.g.e., s. 16-19.

³² Paret, çağdaş bir Alman düşünür olup Almanca’ya yapılan en son Kur’ân tercümesinin sahibidir.

³³ Hamdi Zakzuk, a.g.e., s. 9-10.

2. a. 3. Oryantalizm Kavramının Bugüne Kadar Kazandığı Anlamlar

Sosyal bilimlerin akademik olarak kurumsallaşmaya başladığı Avrupa'nın 19. yüzyılı, emperyalizmin ve oryantalizmin belirgin bir şekilde geçerlilik kazandığı bir yüzyıldır. 20. yüzyılın başlarından itibaren sosyal bilim etkinlikleri Batı-dışı toplumlara da taşınmıştır. Böylece Batı-dışı toplumlar için, Oryantalizmin sınırlarını çizdiği ve yöntemini oluşturduğu “Doğu” ile ilgili bilgilerde sosyal bilimler içinde yine “Doğu”ya taşınmıştır. Buradan hareketle Sosyal Bilimlerin “Oryantal Toplum” incelemeleri, Avrupa-merkezciliğin ve Oryantalizmin izlerini taşımaktadır. Ayrıca ontolojik kaynağı belirsiz olan Doğu-Batı ayrımı da bu tarihsel yapı içinde kurumsallaştırılmıştır.³⁴

Sosyal Bilimciler tarihsel süreç içerisinde oryantalizme farklı anlamlar yüklemişlerdir. Bu durum ise oryantalizm karşısındaki tutum ve farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Konunun daha iyi anlaşılması için, bu tutum farklılıkları genel olarak iki kategoride toplanabilir. Birinci kategoride, oryantalizmin bir merakla oluşturulduğunu savunan ve oryantalizme olumlu bir anlam yükleyenlerin tanımları bulunmaktadır. Bu fikirde olan düşünürler, oryantalizmin iki farklı kültür dünyası arasında “olumlu” bir rol oynadığından bahsederler. Oryantalistlerin objektif bilim temelleri doğrultusunda bilgi ürettiklerini savunurlar. Oryantalistlerin (yani kendilerinin) ürettikleri bilginin, Batı dünyasının, dünyanın diğer yerlerinde sürdürdüğü sömürgecilik hareketlerinde gerçekleştirdikleri hizmetleri değerlendirmeye almama eğilimindedirler. Bu görüşe sahip olan bir düşünürü örnek vermek gerekirse; John M. MacKenzie'de oryantalizmi benzer bir şekilde tanımladığı gibi, hatta oryantalizme (kendi tanımına karşıt) anlamlar atfeden Edward Said'e de sitem etmektedir :

Oryantalizm terimi aslen tümüyle sempatik bir çağrışıma sahipti: Batı için kullanılabilir hale getirmek, hatta sömürgecilik çağında Batı kültürünün kibrinden korumak için Doğu'nun dillerinin, edebiyatının, din, düşünce, sanat ve sosyal hayatının incelenmesi (...)Edward Said için ise, Doğulu kültürü sömürgeci güçlerin tasallutundan korumanın ve Doğulu kültürel formların yaşamasını

---

³⁴ A.g.e., s. 10-11.

*sağlamanın tersine; oryantalist incelemeler,[Batı'nın] entelektüel, teknolojik, siyasi, askeri ve iktisadi üstünlüğünün ifadesinin bir yolu oldular. Oryantalizm iktidarın bir aracı ve hakimiyetin sembolü bir yapıyı temsil eder, hakikati değil. Oryantalizm sempatik bir kavram, farklı ve egzotik kültürlere duyulan akademik hayranlığın bir ürünü olma konumunu kaybetti ve kolayca iddia edildiği üzere, Batılı güçlerce geliştirilmiş bir klişe ve efsanevi bir Doğu'nun yaratılmasının edebi bir aracı haline geldi. İşte, 1980'ler ve 1990'larda hakim olan, bu yeni ve negatif anlamdır (...)*³⁵

İkinci kategoriye ise, oryantalizme “negatif” anlamlar yükleyen tanımlar oluşturmaktadır. Bu düşünürler, birinci kategoridekilerden farklı olarak, oryantalizmi toplumlar ve kültürler arası ilişkilerde ona yüklenen işlev ve yarattığı sonuçları da göz önünde tutarak tanımlamaktadırlar. Bu görüşe sahip olan düşünürlerin bir kısmı oryantalizmi, İslam dünyasını Hıristiyanlaştırmak isteyen ve bu yönde faaliyet gösteren misyonerlik ile ilişkilendirmektedirler. Bu görüşe örnek olarak araştırmacı Hamdi Zakzuk'un görüşleri verilebilir.³⁶ M. Hamdi Zakzuk'a göre:

Müslüman Doğu'nun edebiyatıyla, tarihiyle, inançlarıyla hukuk yapısıyla ve genel olarak medeniyetiyle ilgilenen Batı araştırmaları anlamındaki oryantalizmdir. İslam dünyasında “oryantalizm” veya “oryantalist” dendiği zaman ilk akla gelen ve oryantalistlerin kendi çalışmalarında yaygın olarak anlaşılan anlamda budur. Oryantalizm, Doğu medeniyet ve inançlarını öğrenmeyi sağlayan “Doğu dillerini bilme” üzerine kurulduğuna göre, misyonerlikle bu noktada birleşiyor, çünkü misyonerlik de Hıristiyanlaşmak istediği kimselerin dillerini bilmeyi zorunlu görüyor. Nitekim 13. yüzyıl Hıristiyan misyonerlerinde Müslümanların dillerini öğrenmenin gerekli olduğuna ilişkin tam bir kanaat vardır. Kendilerince Müslümanları Hıristiyanlaştırma çabalarının başarıyla sonuçlanması buna bağlıydı. Daha sonra ortaya konulan bu kanaat, oryantalizmin gelişmesinde önemli bir rol oynadı. O dönemlerde oryantalizmi misyonerlikten veya dini faktörden ayırt etmek kolay

³⁵ Yücel Bulut, a.g.e., s. 4-5.

³⁶ A.g.e., s. 6.

*değildi.Çünkü oryantalizmin doğuşunda dini faktör ilk sırada yer alıyordu.*³⁷

Edward Said'in "Oryantalizm" adlı eseri oryantalizmin "negatif" anlam kazanmasında büyük bir rol oynamıştır. Said, bu eserinde, Doğulu toplumlara ve kültürlerine ilişkin olarak oryantalist bilgi ile sömürgeci ekonomik ve politik güçler arasındaki tarihsel ilişkiyi ortaya koymaktadır. Ayrıca oryantalist bilgi üretiminin arkasında böylesi büyük bir ekonomik, askeri ve siyasi güç bulunmadığında bu bilginin üretilmeyeceğinin üzerinde durmaktadır.³⁸

Araştırmının konusunu oluşturan Edward Said'e göre Şarkiyat, "*Şark ile Garp arasındaki ontolojik ve epistemolojik ayrıma dayanan bir düşünme şeklidir*". Şark, Avrupa'nın en büyük, en zengin, en eski sömürgelerinin yeri, kültürel rakibi ve öteki imgelerinden biridir. Aynı zamanda şark onun zıttı bir yapı olarak Batı'nın (Avrupa'nın) tanımlanmasını sağlamıştır. Şark, Batı'nın maddi kültürü ile manevi kültürünün bütünleyici bir parçasıdır. Şarkiyatçılık bu bütünleyici parçayı, kültür düzleminde temsil etmektedir. Garp ile Şark arasındaki ilişki, bir egemenlik, bir iktidar ilişkisi olup, derecesi değişen karışık bir hakimiyet ilişkisidir. Bununla birlikte 19. yüzyıl başından II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Şark'a (Şarkiyatçılığa) Fransa ve İngiltere hakimdi; II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise Şark'a Amerika hakim oldu.³⁹

Edward Said, Şarkiyatçılığı açıklarken Gramsci'nin "hegemonya" kavramını anlamayı faydalı görür. İlk olarak Gramsci "sivil toplum" ile "siyasal toplum" arasında bir ayırım yapar. Ona göre sivil toplum, okulda, ailede ya da sendika gibi topluluklarda zor kullanılmadan yani gönüllü ilişkilerle kurulur. Siyasal toplum ise, yönetimdeki rolü egemenlik olan devlet kurumlarıyla kurulur (örneğin; ordu, polis, bürokrasi). Kültürün varolduğu yer ise sivil toplumdur; bu işleyişte kurumların, düşüncelerin, başka insanların etkisi egemenlik vasıtasıyla değil Gramsci'nin "rıza" dediği şey aracılığıyla ortaya çıkar. Dolayısıyla hemen hemen her toplumda, belirli düşünceler diğer düşüncelerden daha etkili olduğu gibi, belirli kültürel biçimler de diğer biçimlere egemendir. Gramsci bu kültürel öncülük biçimine "hegemonya" der; bu kavram Batı'daki kültür yaşamını anlayabilmek için zorunludur. İşte

---

³⁷ Hamdi Zakzuk, a.g.e., s. 17.

³⁸ Yücel Bulut, a.g.e., s. 8.

³⁹ Edward Said, Oryantalizm(Doğubilim), (Çev. Nezh Uzel), İrfan Yayınları, İstanbul, 1998, s.11-14.

Şarkiyatçılığa gücünü, kalıcılığını kazandıran hegemonyadır. Avrupa ile Avrupalı olmayan halkların kültürleri karşılaştırıldığında, Avrupalı kimliğin diğerlerinden üstün olduğu fikri Avrupa'yı hegemonyacı kılmaktadır.⁴⁰

Oryantalizm, sosyal yapı içindeki anlam hiyerarşilerini ve maddi dünyanın söylemsel evrenini oluşturan, “öteki” hakkındaki yargının içeriğini belirleyen bir şeklin adıdır. Bundan dolayıdır ki Said ve daha sonra aynı eleştiri düzlemini izleyen eleştirmenler oryantalizmi üç temel düzlemde ele alır.

- akademik bir disiplin olarak
- bir düşünme üslubu olarak
- tüzel bir kurum olarak

Said, oryantalizmin, Doğu hakkında söylenen sözlerin, yapılan çalışmaların, seyahatnamelerin, anıların kısacası yaşam dünyasının anlatıldığı ve resmedildiği büyük bir bilgi yapısı olduğundan bahseder. Oryantalistlerin sistemleştirdikleri ve açıkladıkları anlamda Doğu ve Batı farklılığının tarihsel temelleri ve kavramsal şekillenışı Eski Yunan toplumuna kadar götürülebilir. İlyada destanındaki Asya imajı ve Grek olmayan Asya fikri bu şekillenişin çoğunlukla ilk tarihsel kayıtları olarak kullanılır.⁴¹

Oryantalizm üzerine çalışma yapan diğer bir isim Bryan Turner'dır. Turner ise Oryantalizmi; verili bir dizi disiplin içerisinde kuramsal konuları, yaklaşımları ve sonuçları belirleyen bir problematik olarak tanımlamıştır. Turner aynı zamanda oryantalizmi din kaynaklı düşünüp, Hıristiyan-Müslüman ayrışması olarak tarif etmektedir. Turner oryantalizmi, İslam'ın toplumsal yapısının incelenmesi açısından birkaç önermeye dayandırır :

- Bunlardan ilki, statik tarih'tir. Ona göre, İslamlaştırılmış toplumların yapısıyla, Batılı Hıristiyan toplumların kültürel yapısı arasında karşıtlık vardır. Hıristiyanlık ilerici ve dinamik, Müslümanlık ise İslami fetihlerin patlak vermesinden sonra statiktir.

- İkinci özellik, İslam'ın durağanlaşmasını açıklayan nedenlerin listesini sunmasıdır. Özel mülkiyetin olmayışı, genel bir köleliğin varolması ve despotik yöneticilerin iradesine köle gibi bağlı şekilde düzenli bir şekilde yaşayan bir toplumsal yapıdır. Tüm toplumsal kurumlar despota aittir. Despotik şartlarda yaşayan

---

⁴⁰ A.g.e., s.16-17.

⁴¹ Alim Arlı, a.g.e., s.16.

şehirler tam olarak gelişmemişlerdir; çünkü eski şehirler askeri kamplar olarak kullanılmışlardır. Yani doğulu toplumlar en üst seviyede gelişmiş olan bir devlete sahiptirler.

- Üçüncüsü ise, oryantalistin Müslüman psikolojisi ile ilişkili olduğuna dairdir. İslam, askerleştirilmiş şehirlerin güçlerini birleştiren toplumsal bir bağdır. İslamın psikolojik etkisi, boyun eğmeği ve kaderciliği beslemektedir. Oryantalizme göre, İslam dini sosyal düzeni değiştirmek ya da yöneticinin siyasi despotizmine karşı koymak için hiçbir güdü doğurmamıştır. Hıristiyanlığın aksine, İslam adaletsiz yönetime karşı çıkma hakkını geliştirememiştir. Despotik toplumlarda girişimci orta sınıfın gelişmemesi, sosyolojik olarak batılı güdülerin (başarı isteği, yenilik, otorite karşıtlığı gibi) bulunmayışıyla ilişkilidir.⁴²

Turner, Oryantalist sosyolojinin, temelde idealist ve özcü olan belirli bir epistemolojinin üzerine kurulduğuna işaret etmiştir. İslamiyet'in Batılı çizgide, akılcı demokratik ve sanayileşmiş bir toplum yapısına doğru gelişmemesinde başarısız olması, İslam'ın iç özüne başvurularak izah edilmişti. İslamiyet için yapılan despotik, kadercı, hareketsizlik gibi nitelendirmesi Hristiyanlık için de yapılmaktaydı. Fakat Hristiyanlık için yapılan nitelendirme, demokratik bir sanayileşme yönünde gelişen akılcı, ilerlemeci bir toplumun tohumlarını içinde barındırdığı yönündeydi. Bunlarla birlikte Turner'a göre oryantalistin, ana önermesinin altında yatan epistemoloji, İslamiyet'in statik, Hıristiyanlığın ise dinamik bir şekilde tarif edildiği bir epistemolojidir.

Oryantalizm yalnızca İslam hakkındaki geleneksel çalışmalara hakim olmamış, aynı zamanda Weberci ve Marksist sosyoloji gibi geleneksel bir şekilde ayrı ve farklı olarak değerlendirilen görüşleri de bozmuştur. Turner'a göre, Marksist düşünce, Weberci sosyolojinin gelişmesinin sınırlarını yeterince dönüştürememiştir; çünkü bizzat Marksizm, Oryantalist geleneği takip etmiştir.⁴³

Weber'in İslama bakışı, onun oryantal toplumun karşılaştırmalı sosyolojisinin temelini oluşturan açıklama sistemini göstermektedir. Bu sistemin merkezi unsuru dinamik ve statik sosyal sistemler arasında karşıtlıktır. Weber sosyolojisinin fonksiyonun, Batı'nın karakteristik eşsizliğinin ortaya çıkmasının tarihsel

---

⁴² Bryan Turner, Oryantalizm Kapitalizm ve İslam, (Çev. Ahmet Demirhan), İnsan Yayınları, İstanbul, s. 16-18.

⁴³ A.g.e., s. 16-18.

nedenlerini, yani rasyonel kapitalist üretimin içinde yer alan unsurları belirlemek olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu unsurlar arasında rasyonel hukuk, modern devlet, bilimin hayatın tüm alanlarına uygulanması, ailenin ticari girişimden ayrılması, bağımsız kentsel kurumlar yer almaktadır. Sosyal hayatın rasyonalizasyon süreci, aktörlerin yalnızca üretim araçlarına değil, ayrıca zihinsel üretim araçlarına ve askeri araçlara yabancılaşmasını içermektedir. Ekonomik, askeri ve entelektüel üretim araçlarının sahipliği; ortak kurumlarda toplandı. Böylece Weber'e göre, kapitalizm; içinde bireyin yalnızca önemsiz bir "dişli" olarak yer aldığı "demir kafes" haline geldi.⁴⁴

Weber'in oryantalizm anlayışında; içinde Orient'in sadece Batı rasyonelliğinin pozitif öğelerden yoksun olduğu bir açıklama sistemi oluşturuldu. Oryantal toplum bir yoksunluklar sistemi olarak tanımlanabilir (olmayan kentler, kayıp orta sınıf, kayıp özerk kentsel kurumlar ve kayıp mülkiyet gibi). Avrupa'da Hristiyanlık sosyal ilişkilerin, evrensel inançlar üzerine kurulduğu kentlerin gelişmesine izin verdi. Avrupa şehirleri önemli ekonomik ve politik bağımsızlıklar elde ettiler.

Bunlarla birlikte, yine Weber'e göre, Orient'te kentler ekonomik merkezler olarak gelişme göstermedi. Daha çok kırsal kesim üzerinde, devlet kontrolünün askeri ve politik üsleri olarak baskı kurdu. Oryantal kent, içinde kentli burjuvanın politik kontrolden serbest biçimde doğabileceği uygun bir ortam sağlamadı. Bu analiz, Weber'in sosyolojisinde Avrupa'nın feodal yapılarıyla, Orient'in tımara dayalı toprak organizasyonu arasında oluşturulan bir temel karşıtlığa dayanmaktadır. Feodalizmde, kişinin toprak mülkiyeti hakkı babadan en büyük oğula geçmektedir. Tımar sisteminde ise, özel arazi mülkiyet hakkı kapsam bakımından sınırlandırılmış olup, zenginlerde de riskli sermaye yatırımlarından kaçınma yönünde bir eğilim vardır. Onun düşüncesine göre, İslam'da bu nedenden ötürü sermaye daha çok dini mallara yatırım şeklinde dondurulmuştur. Mülkiyet hem politik müdahaleye maruz kalırken, hem de dinsel hukukun özünde istikrarsız olması nedeniyle yasal güvence elde etmek çok zordu.

Sonuçta, Weber'in karşılaştırmalı sosyolojisinin, "rasyonel hukuk", "özgür kentler", "kentli burjuva" ve "modern devlet" bir tarafta; "askeri kamp", "devlet

---

⁴⁴ Bryan Turner, Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm, (Çev. İbrahim Kapaklıkaya), Anka Yayınları, İstanbul, 2003, s. 69-70.

kontrollü tüccarlar” ve “patrimonyal devlet” diğer tarafta, bir açıklama sistemi olduğuna inanmak mümkündür. Weber, bir sosyal anlam setini içinde Occidental (Batı’ya ait olan) kategorilerin ayrıcalıklı olduğu bir sistem aracılığıyla tercüme etme işlevini görmektedir.⁴⁵

Marx ve Weber, Occidental toplumlarda tarihin varlığı ve Orient toplumlarda ise yokluğunu açıklamada oldukça benzer nedensellik şemalarını kullanmışlardır. Bu şemalara göre, Orient bir boşluklar koleksiyonu ya da kusurlar listesidir (özel mülkiyetin yokluğu, sosyal sınıfların yokluğu ve üretim modelinde tarihsel değişimlerin yokluğu gibi). Ayrıca her ikisi de Orient’teki devlet politikalarının keyfi ve belirsiz olduğu görüşünü savunmuşlardır. Onların oryantal toplum görüşü “oryantal despotizm”in bir diğer versiyonu olarak algılanabilir. Bu noktada Montesquieu, Asya tipi imparatorluklardaki despotizmin, mutlak yönetici ile sonuçta yöneticinin ihtirasının korunmasız nesnelere dönüşen toplum arasında aracı olan sosyal kurumların yokluğundan doğduğunu öne sürmektedir.⁴⁶

Weber ve Marx’ın açıklama şemalarının altında yatan sorun, Batı toplumunda kapitalizmin sosyal kökenleri ve bu kökenlerin oryantal toplumda olmadığına ilişkindir. Bu sorun Batı’nın eşsiz olduğu ve bu nedenle gelişmeci Batı ile statik Doğu arasında bir karşıtlık bulunduğu yolundaki varsayımının bütün etkilerini beraberinde getirmektedir. Bu temel sorundan uzak durmayı sağlayacak olan iki temel kuramsal strateji vardır. Bunların birincisinde, Orient’teki kapitalist kökenler sorunu Avrupa kapitalizminin daha önceden varolması nedeniyle uygun değildir. Sömürgeciliğin gelişimi, Avrupa dışında kapitalizmin gelişimini engellemiştir. Avrupa kapitalizmi, dünya çapında bir bağımlılık sistemi yaratarak, başka yerlerde bağımsız bir kapitalizmin doğmasını sağlayabilecek ortamı değiştirmiştir. Occident’te kapitalizmin varolması Orient’te kapitalizmin olmayışının bir açıklaması haline gelmektedir. İkinci stratejide, kapitalizmin evrensel sonuçlar taşıdığı inkâr edilebilir. Örneğin; İngiltere, Fransa ve Almanya tek tip kalkınma süreci geçirdiler diye, bunu “kapitalist kalkınma” adı altında sınıflandırmak mümkün değildir. Bundan dolayı her bir oryantal toplum, tarihsel, kendine özgü özelliklere sahiptir.⁴⁷

---

⁴⁵ A.g.e., s. 70-71.

⁴⁶ A.g.e., s. 73.

⁴⁷ A.g.e., s. 74-75.

Sonuç olarak oryantalizme tarihsel süreç içerisinde farklı anlamlar yüklenmiştir. Birinci bakış açısına göre oryantalizme olumlu bir misyon yüklenirken; ikincisine göre olumsuz bir misyon yüklenmiştir. E. Said'e göre ise oryantalizmin negatif yönü ağır basmaktadır. Ona göre Doğu ve Batı arasında bir iktidar, bir egemenlik ilişkisi mevcuttur. Bu egemenlik kurma, birinin diğerini hakimiyet altına alma isteğini de beraberinde getirmiştir. Böylelikle oryantalizmin olumsuz yönü ortaya çıkmıştır. Konuya B. Turner ise farklı açıdan yaklaşmıştır. O, oryantalizmi din kaynaklı düşünüp, Hristiyan-Müslüman ayrışması olarak ele almıştır. Buradan da anlaşılacağı gibi sosyal bilimciler oryantalizmi farklı açılardan ele almışlardır.

Oryantalizm her şeyden önce iki taraflı bir ilişki türüdür. İlişkinin birinci tarafını “Batı” ikinci tarafını ise “Doğu” oluşturmaktadır. Bir sonraki bölümde oryantalizmi değerlendirmeye yönelik Doğu-Batı ayrımına değinilecektir.

2. a. 3. 1. Oryantalizmde Doğu – Batı Ayrımı

Doğu ile Batı'nın tarih boyunca girdiği ilişkiler bugünü anlamak açısından önemli gözükmektedir. Doğu ile Batı arasına konulan ayrımlar bir ölçüde *şarkiyatçılığın* odağını oluşturmaktadır. Geniş bir yelpazeye sahip olan oryantalizmin anlaşılması için öncelikle Doğu ile Batı ayrımı üzerinde durulmalıdır. Said'in belirttiği gibi “ *Şark Avrupa'nın sadece komşusu değildir. Aynı zamanda Avrupa'nın en büyük, en zengin, en eski sömürgelerinin mekanı, uygarlıklarının ve dillerinin kaynağı, kültürel rakibi, en derin, en sık yinelenen öteki imgelerinden biridir.*” Görüldüğü üzere düşünürümüz Said, burada da bir Doğu-Batı ayrımından söz etmektedir. Bununla birlikte Doğu ve Batı bir coğrafi tanım da değildir. Her ikisinin de sembolleşmiş bir coğrafyaları olmasına karşın Doğu'yu ve Batı'yı belirleyen bir sınır vardır. Dolayısıyla iki taraf da değişen sınırlar etrafında sürekli bir mücadeleyle şekillenmektedir. Sınırın varlığı, bir kültürün kendiliğini belirleyen kriterlerinin olduğu anlamına gelmektedir. Yani her kültürün kendine özgü özellikleri vardır. Böylelikle bir sınırın varlığı, iki ayrı kültürün farklılığını belirtmektedir.⁴⁸

---

⁴⁸ Lütfi Sunar, “Şarkiyatçılığı Niçin Yeniden Tartışmalıyız?”, Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2007, s. 29-32.

Bir sosyal bilimci olan Hilmi Ziya Ülken'e göre ise; Şark ve Garp denilince, Doğu ve Batı gibi iki coğrafi yön anlaşılmaz, daha çok zihniyetleri ayrı olan iki alem, büsbütün seçik hayatları, yaşama tarzları olan iki dünya anlaşılır. Ona göre, Şark diye kendi başına ve tek bir alem yoktur; daha çok birbirleri ile derin ilişkileri olmayan birçok alemler vardır. Genel olarak denilebilirki; Batı'nın dışa dönük bir kültürü ve pratik ahlaki olduğu halde, Doğu'nun mistik felsefelere dayanan içedönük bir kültürü vardır. Şematik bir görüşle Doğu ve Batı'yı ruh ve madde gibi karşı karşıya koyarlar. Ancak detaya inilince bu karşıtlık değerini kaybeder: Asya kavimleri kuvvetleri ve içsel niteliklerinden büyük bölümünü yenilmeler sonunda kaybetmişlerdir. Buna karşılık, Batı da aşırı maddileşmeye rağmen, ahlaki kuvvetlerde gelişmiştir.⁴⁹

Ülken, bu ayrımın felsefi yönü üzerinde de durmuştur. Ona göre, bu ayrımda gerilme ve genişleme halindeki varlığın durumu vardır: Bu iki kavram sırasına göre bir yandan çaba, irade ve zeka halinde, diğer yandan taklit ve telkin şeklinde gerçekleşir. Birincisi hükmetmek için objeye, aleme doğru çevrilir; ne kadar çok gerilirse objesine o kadar hakim olur. İkincisi, orada başkalarını bulmak için kendi kendisine, kendi derin varlığına çevrilir ve ne kadar genişlerse varlıkla o kadar birleşir. Bu noktada Avrupa düşüncesinin evrimi birinci yönde, doğu düşüncesinin evrimi ikinci yöndedir; fakat bu ayrılış, fark edilecek derecede, Rönesans'tan sonra başlar. Bu tarihten önce farklar o kadar büyük değildi. Genel olarak İnanla Yunan arasındaki savaşların gerginliği, arkasından Bizans ile Persler arasındaki gerginlikler, en sonra Hristiyan ve İslam alemleri arasındaki gerginlik geldi.⁵⁰

Buradan hareketle Ülken, bu ayrımı felsefi derinliklere inerek açıklar. Maddecilik-ruhçuluk, varoluşçuluk-özcülük, içkin varlık-aşkın varlık şeklindeki zıt görüşleri bugün de sürüp gitmekte olup; bu karşıtlıklar Batı medeniyetinin içindeki gerginlikten ileri gelmektedir. Doğu'ya gelince, Hint de, Çin de ve İslamda tarihi bakımdan görüldüğü üzere, bu gerginliği yaşamıyor ve bundan dolayı onun aynı krizleri ve aynı tasaları yoktur; fakat kendi varlığına o kadar dalmıştır ki, bu şartlar altında objeye hükmetmesi ve onu kendi hizmetinde kullanması hemen hemen

---

⁴⁹ Hilmi Ziya Ülken, "Şark-Garp Problemi Karşısında İslamiyet", Ankara Üni. İlahiyat Fak. Dergisi Yayınları, cilt. XII, Ankara, 1964, s. 21.

⁵⁰ A.g.m., s. 26-27.

imkansızdır. Ülken'e göre Şarkla Garp arasındaki kökten ayrılık buradan hareketle doğar.⁵¹

“Doğu” ve “Batı” kavramları bir coğrafyaya ve mekana dair değildir. Tersine, Batı, Batılılaşma, Batılı olma tarihsel ve söylemsel yapılarıdır. Coğrafi olarak Batı olarak adlandırdığımız Batı Avrupa olsa bile, bugün Batı yalnızca Avrupa değil, tüm Avrupa da Batı değildir. Bu bağlamda düşünüldüğünde coğrafi olarak bir ayırım yapmak da bir anlam taşımamaktadır. Böylelikle Batı belirli bir coğrafi mekanı simgeleyen bir kurgu olarak değil; fakat tarihsel ve söylemsel bir kurgu olarak incelenmelidir. Bir söylem olarak Batı, toplumları nitelendirme ve onları farklı kategoriler içerisinde yerleştirme işlevini görüyor. Aynı zamanda, Batı bir imajlar setini simgeliyor. Farklı kimliklerin, toplumların, kültürlerin hem görsel hem de sözel dil içinde temsilini oluşturan imajları içermektedir (örneğin; modern-geleneksel, medeni-vahşi gibi). Bu anlamda Batı, bir temsil etme işlevini de görür. Bunun yanında Batı, toplumları karşılaştırma modeli olarak da karşımıza çıkmaktadır. Batı'nın taşıdığı anlamlar toplumlararası benzeşimi ve farklılıkları anlamının ölçütleri olarak da kullanıldığından, Batı-dışı toplumlar arası farklılıklar batılılığa yakınlık ya da uzaklık ölçüsüne göre yapılabilmektedir.⁵²

Baykan Sezer ise, Batının kendisi ile diğer toplumlar arasında bir ayırım yaptığını belirtir. Bu ayırım en şiddetli şekilde sürdürülmektedir. Sanayi toplumları ve tarım toplumları ayırımı 20. yüzyılın başlarında Batı'nın kendisini diğer toplumlardan ayırma yolundaki ilk girişimidir. Daha sonraları sanayi toplumlarından, sanayi devrimini gerçekleştirmemiş toplumlardan söz edilmiş, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler ayırımı 20. yüzyılda toplumları sınıflandırmak için başvurulan en önemli ayırım olmuştur. Batı ve batı-dışı toplumlar arasındaki ayırım çeşitli adlarla anılmıştır. Daha önceleri Kuzey-Güney ayırımıken, günümüzde Doğu-Batı ayırımı olarak anılmaya başlanmıştır. 21. yüzyıldan bu tarafa Batı, egemenliğini Doğu'ya da yayma girişimindedir. Yeni ülkelerle geleneksel ilişkilerin dışında kurmuş olduğu ilişkiler Batı'ya çok büyük üstünlükler kazandırmıştır. Batı, başka bir yolla üstünlüğü sağlaması olanaksız da görüldüğü için Doğu'ya aynı ilişkileri dayatma yolunu seçmiştir. Gerçekte Batı egemenliğinin benimsenmesinden başka bir anlam

---

⁵¹ A.g.m., s. 27.

⁵² H. B. Kahraman; F. Keyman, “Kemalizm, Oryantalizm ve Modernite”, Doğu Ne? Batı Ne?, Doğu Batı Dergisi, sayı: 2, Ankara, 1998, s. 78-79.

taşımayan yeni ilişkilere uyum ise söz konusu ilişkilerin çağdaşlaşmak olarak tanıtılmaktan da geri durulmamıştır. Tarih dışı kalmış toplumlar için bu ilişkiler belki tarihe (aynı zamanda uygarlığa), katılmak için bir olanak oluşturmuştur. Ama tarihin her aşamasında etkin bir rol oynamış, büyük bir uygarlık olan, kendi çözümünü üretme yeteneğine sahip olan Doğu için gerçekte bir yıkım anlamını taşımıştır.⁵³

Doğu-Batı ayrımının genel hatlarından sonra daha derin bir ayrım yapılabilir. “Doğu” olmasaydı eğer, “Batı” da olmazdı. Batı’ya göre Doğu “öteki”dir. Diğer bir anlatımla kendisinin tamamen karşıtı olan “Doğu”yu icat ederek kendisini tanımlar. Bu ötekileştirme işlemiyle, kendisinde olan iyi şeylerin Doğu’da olmadığını ve kendisinde olmayan kötü şeylerin hepsinin Doğu’da bulunduğunu iddia eder. Oryantalist düzlemde Doğu, genellikle Batı’nın sahip olduğu varsayılan bilim, ilerleme fikri, demokrasi, akılcı düşünme vb. özelliklerle tanımlanır. Doğu kendini ifade edemez ve anlatamaz; ama Batı hem kendini anlatabildiği gibi bir de Doğu adına konuşur. Başka bir deyişle, Doğu kendi kendisini temsil edemiyorsa, temsil edilmesi gerekir. Oryantalizmin incelediği temel nesne Doğu’dur, aynı zamanda Batı’nın bizzat kendisiyle de ilgilidir. Batı’da Doğu toplumlarını açıklamak için sunulan teoriler, Batı’nın üstünlüğünü daha belirgin bir şekilde göstermektedir.⁵⁴

Oryantalizmin farklı açılardan tanımları yapılmıştır. Batı dışı toplumları tanımlamaya yarayan bir teori olarak ele alındığında; Doğu yabancıdır, yeknesaktır ve tekdüzedir. Oryantalizmin Batı dışı toplumlara bakışının temel birkaç özelliği şu şekilde sıralanabilir:

- Doğu toplumları geridir.
- Batı toplumları ileridir.
- Batı ve Doğu toplumları iki farklı varlık alanı oluşturacak derecede farklıdır.
- Doğu hep geri kalacaktır çünkü durağan ve gelişme özelliğinden yoksun toplumlardır.
- Batı toplumu dinamiktir bundan dolayı her zaman üstün ve ileri olarak kalacaktır.
- İleri ve geri toplumlar farklı sosyal kanunları izlediler.

---

⁵³ Baykan Sezer, “Doğu Batı Ayrımı”, Doğu Ne? Batı Ne?, Doğu Batı, Düşünce Dergisi, sayı:2, Ankara, 1998, s. 42-43.

⁵⁴ Yücel Bulut, a.g.e., s. 13-14.

- Batılı ve Doğulu toplumlar aynı sosyal teorilerle incelenemez.⁵⁵

Oryantalizm ve emperyalizm ilişkisinin temelini oluşturan Doğu-Batı kavramları bağlamında konuya yaklaşıldığında Rana Kabbani, “*Elizabeth Çağı İngiltere’nin bir ticaret imparatorluğuna soyunmasının doğal sonucuydu. Meraklı tüccarların, ülke toprakları dışına taşan yeni pazarlar bulmak üzere, dışarı açıldıkları, yolsuzluklara “vatansızlık” adını verdikleri, gelecekte varolacak olan imparatorluğun temellerinin atıldığı dönemin bu dönem*”⁵⁶ olduğunu belirtmiştir. Burada sözü edilen tüccarların sömürgeci arzuları, orjinallik arayışı içindeki romantikler tarafından bir Doğu mitine dönüştürüldü. Çünkü romantikler buldukları her şeyi mitleştiren bir yapıdaydılar. Romantiklerin eseri gerçeği pek yansıtmamakla birlikte, fantezileri yansıtıyordu. Tam bu noktada Kabbani Delacroix’in sanat eserlerini örnek vermiştir. Delacroix’in tabloları Doğu hakkında değildi, Doğu’da varolduğunu düşündüğü egzotizmi dile getiriyordu. Buna benzer pek çok örnek verilebilir. Bu örneklerin de bir araya gelmesiyle değişmez bir Doğu imajı ortaya çıktı. Bu Doğu imajına göre, “*Doğu, şehvet ticaretinin yapıldığı, cinsel ihtirasların tepeden turnağa tatmin edildiği ülkelerdi. Hristiyanlar, ahlaki açıdan ince ve saftılar. Manevi bir cennet özlemi içindeydiler. Müslümanlarsa bayağı ve kaba ruhlu idiler ve bedensel yani dünyevi olmayan bir mutluluk canlandıramazlardı.*”⁵⁷ Bu cümleler Doğu-Batı ayrımını iyice görünür kılmaktadır.

Doğu ve Batı ayrımı bir coğrafyaya dair değildir. Aralarında coğrafi ayrılıktan çok söylemsel ve ideolojik bir ayrım olduğu bu bölümde ele alındı. Bunların yanında “Batı” kendisi ile diğer toplumlar arasında devamlı bir ayrım yapmıştır. Batı kendi dışında kalan toplumları “öteki” diye nitelendirmiştir. “Öteki” kavramının ne anlama geldiği bir sonraki bölümde incelenecektir.

---

⁵⁵ Recep Şentürk, a.g.m.,s. 45.

⁵⁶ Rana Kabbani, Avrupa’nın Doğu İmajı, (Çev. S. Tuncer), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993, s. 52.

⁵⁷ A.g.e., s. 55

2. a. 3. 2. Öteki Kavramının Açıklanması

Doğu-Batı ayrımının daha iyi anlaşılması için “öteki” kavramının üzerinde durulmasında fayda vardır. “Öteki” bilinci, kültürden kaynaklanan farklı sosyal davranışın sonucudur. İnsanlar arasındaki “öteki”, ayrı bir kültüre mensup olan insan veya gruptur. Ayrı bir kültür ve yaşam tarzı geliştiren grup farklı olandır, “öteki”dir. Kültür ne kadar gelişmiş ise farklılık, ben ve öteki bilinci o kadar derin ve güçlü olur. Doğu kimliğinin ve “öteki”liğin politik ifadesi biçiminde varlık kazanan oryantalizm, Doğu’yu kurgusal bir çerçeve içine hapsedmiş ve öteki ile ilişkilerini de bu kurgusal çerçevedeki algılayışlarına paralel biçimde yeniden ortaya çıkarmıştır.⁵⁸

Kültürlerin varolması zorunlu olarak ötekinin varlığını doğursa da, bu tanıma, yine zorunlu olarak, idealize edilmiş bir öteki algısıyla dışlayıcı bir kültürel-siyasal söylemi gerektirmez. Kendini süreklilik oluşturan şekiller vasıtasıyla Doğu’nun aynasında tanımlayan Batılı düşünürler, bu tanımlamanın, hem tanımlayan hem de tanımlanan tarafıdır. Her durumda odak noktası Batı’dır. Bu işlemde Doğu hem kurulmakta hem de Doğu’nun dışta bıraktığı Batı, tanımlama öğelerinin olumlu ve olumsuz özellikleri üzerinden tanımlanmaktadır.⁵⁹

Edward Said’in, oryantalizmi bir “öteki” problemi olarak ortaya koymasıyla oryantalizm felsefe ve sosyal bilimlerin temel konularından biri haline gelmiştir. H. Yavuz’a göre ise, Batı, Yunan çağından beri, kendisini “öteki”nden farklı ve üstün görür. Ötekini kendinden aşağı bir insan türü , kendisini ise hakiki insan olarak kabul eder. Bu düşünceden yola çıkarak, daha fazla insan olan kendisinin daha az insan olan ötekini temsil etme hakkı olduğuna inanır. Ötekinin bu ontolojik “nesne”liği ve Batı’nın ontolojik “özne”liği, oryantalizmin de ontolojik temelidir. Buna göre Doğu ne kendini ne de Batı’yı bilebilir. Dolayısıyla ne kendini ne de Batı’yı tanımlama yetkisine ve hakkına sahiptir. Oryantalizm hem Batı için hem de Doğu’nun kendisi için Doğu’yu temsil görevini gönüllü olarak yapar. Yani H.Yavuz’da Said gibi oryantalizmi ontolojik yönüyle ele almış olup; Doğu’yu “nesne”, Batı’yı ise “özne” olarak değerlendirmiştir. Doğu kendini tanımlayamaz, savunamaz onun bir başkası tarafından temsil edilmesi gerekir; bu işlevi yapacak olan ise “Batı”dır.⁶⁰

⁵⁸ İsmail Süphandağı, Batı ve İslam Arasındaki Oryantalizm, Gelenek Yayınları, İstanbul, 2004, s. 49.

⁵⁹ Alim Arlı, a.g.e., s. 22.

⁶⁰ Hilmi Yavuz, Modernleşme Oryantalizm ve İslam, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999, s. 41.

Said “Oryantalizm” adlı eserinde Batı-dışı ötekinin Batılı modern benliğin kurulma sürecinde içsel yapısını anlatmakta, modern benliğin nasıl farklı olanı ötekileştirerek kurulduğunu tarihsel ve söylemsel olarak çözümler. Said’e göre, Aydınlanma sonrası dönemde Avrupa kültürü, kendi kimliğini, kendisini Doğu olarak tanımlayan kimliğe karşı konumlandırmıştır. Oryantalizm, Batı’nın Doğu’yu, Batı-karşıtı kimlik olarak üreterek kendi hegemonyasını dünya üzerinde kurma sürecidir. Dolayısıyla da farklı olanın ötekileştirilmesidir. Doğu ve Batı arasındaki ayırım temelinde Öteki, Avrupa’nın maddi ve manevi (kültürel) uygarlığının ayrılmaz bir parçası olarak kurulur. Batı böylece kendisini modern, gelişmeye açık, demokratik, kalkınmacı ve bireyci gösterirken, farklı olana kendisinin zıttı özellikler atfeder (geleneksel, az gelişmiş, otoriter, toplulukçu gibi). Böylece farklı olan Batı’nın ötekisi konumuna getirilir ve Batı tarafından ortaya çıkarılır.⁶¹

Bu noktada, Said’e göre önemli olan şudur: Oryantalizm Doğu-Batı, Birinci Dünya-Üçüncü Dünya, Kuzey-Güney, Modern-Geleneksel arasındaki karşıtlıktan hareket ederken, yapılan farklı olanın anlaşılması değil, tersine Batılı benliğin anlatılması, bireyselliğinin ve akılcılığının meşruiyetinin sağlanmasıdır. Bu anlamda oryantalizm, Doğu’yu anlatmaz; onu Batı gözüyle kurar ve bu süreç içinde de Batı’ya yani modern olana yöneliktir. Sonuçta “öteki” bir nesne ya da bir varlık değil, söylemsel bir kurgudur. Oryantalizm, kurumsal, siyasal, ekonomik, kültürel, söylemsel ve tarihsel olarak Batı epistemolojisinin Doğu’yu algılama, onu kendi zıttı olarak kurma, böylece de kendi varlığını hegemonik olarak evrenselleştirme süreci, farklı olanın söylemsel olarak ötekileştirilmesi eylemidir.⁶²

“Öteki”, farklı bir kültüre mensup olan insan veya grubu temsil etmektedir. Tarihsel süreç içerisinde öteki durumunda olan hep “Doğu” olmuştur. Batı, kendinden farklı olana “öteki” demiştir. Böylelikle Doğu, Batı için her zaman “öteki” konumunda olmuştur. Ötekileştirme, aynı zamanda modernlik ve batılılaşma gibi kavramları da beraberinde getirmektedir. Çünkü modernleşme olgusu da kendisinden farklı olanı ötekileştirmektedir. Modernlik Batı’nın sahip olduğu kavramdır. Çoğu zaman batılılaşma, modernlik olarak algılanmış olup; birbirinin

---

⁶¹ E. Fuat Keyman, “Globalleşme, Oryantalizm ve Öteki Sorunu: 11 Eylül Sonrası Dünya ve Adalet”, Oryantalizm-II, Doğu Batı Düşünce Dergisi, sayı:20, Ankara-Ekim 2002, s.21.

⁶² A.g.m., s. 22.

yerine kullanılmıştır. Oryantalizm ve emperyalizmin temelinde modernliğin nasıl bir rolünün olduğu bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

2. a. 3. 3. Batılılaşma ve Modernleşme İlişkisi

Avrupa merkezli bir dünyanın kurulmasından; başka bir ifadeyle dünyanın Batılılaştırılmasından sonra, Oryantalizmi ifade eden yeni kavramlar ortaya çıktı. Avrupalılar tarafından üretilen bu kavramların ilki, kendilerini tanımlamak üzere kullandıkları “uygar” kelimesiydi. Arkasından “modern” kelimesi kullanılmaya başlandı ve daha sonra da bunun yerini “global” kelimesi aldı. Günümüzde halen, sömürgeci kökenleri bilinmediği için hepsi de olumlu anlamda kullanılmakta olan bu kelimeler, Batı’yı tanımlamak için kurgulanan kavramlardır. Bu kurguda Avrupa kendisini uygar ve modern tarafa koyup bu uygarlık ve modernliğin küresel bir özellik taşıdığını iddia ediyor; kendi dışındakileri ise “vahşi”, “barbar”, “geleneksel” olarak anlaşılmasını istiyordu.

Bu kavramların nasıl üretildiğini bilmeyen ve anlamını sorgulamayan Avrupa dışındaki dünyanın geniş kesimleri, maruz kaldıkları kültürel dayatmalardan habersiz sanki kendi kavramlarıymış gibi kullanmaktadır. Batı, üstünlük kurma isteğiyle bütün bunları kendine göre çekici paketler halinde bütün dünyaya servis etmektedir. Kendi dışındakileri “gelişmemiş”, “gelişmekte olan”, “üçüncü dünya” gibi kategorilere ayıran Avrupa’nın asıl amacı, dünyanın geri kalanının aşağılanması ve aşağılanmış haliyle farklılaştırılmasıdır. Böylece kendi üstünlüğünü daha rahat bir şekilde kabul ettirecek bir alan yaratmış oldu.⁶³

Genel hatlarıyla batı ve modernlik ilişkisine bakıldıktan sonra, konuyla ilgili olarak, bir sosyal bilimci olan Nilüfer Göle, Modernliğin toplumlarda gittikçe yerleşmekte ve küreselleşmekte olduğunu ifade eder. Yani Batı’nın coğrafya, kültür ve tarihiyle tanım kazanmış modernlik kavramı, bugün farklı coğrafyalara açılmakta, değişik dillerde yeniden anlatılmaktadır. Genel olarak bakıldığında Modernlik, dünya toplumları arasında ortak bir deneyimi varsaymış ancak konumlandırma ve zaman açısından hiyerarşiye tabi tutmuştur. Modern olanlar ile geleneksel, medeniler ile barbarlar, gelişmişler ile geri kalmışlar, merkezdekiler ile periferdekiler, “geriden

⁶³ Yüksel Kanar, Batı’nın Doğu’su (Avrupa Barbarlığı’nın Küreselleşmesi), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 1-2

gelenler” anlamında bir kronolojik farklılığa ve hiyerarşik konumlandırmaya tâbi tutulmuşlardır. Ara kategorilerde (modernleşmekte olanlar, gelişmekte olanlar gibi) listeye eklenmiş; ama kronolojik ve hiyerarşik farklılaşma analizlerin temelini oluşturmuştur. Modernlik, ilerlemeci görüşle birlikte işlev kazanmıştır. İlerlemeci görüş, azgelişmiş, geleneksel toplumların da modernitenin yolundan gidebileceği inancında toplumları birleştirmiştir. Azgelişmiş teoriler ise, azgelişmişliğin, gelişmişliğin sonucu olarak ortaya çıktığını, sömürü ve egemenlik ilişkilerinin belirleyeceğini açığa vurarak ilerlemeci bakış açısını eleştirmişlerdir. Bütün bunları Nilüfer Göle şu şekilde ifade etmiştir:

“Modernliğin ideolojik bir zaman anlayışı vardır ve “ötekiler”le ilişkisinde “ötekiler”i, kendisiyle aynı ilerleme düzeyini ve zamanı paylaşamayanlar, yani “çağdaş” olmayanlar olarak tanımlar. Batı “öteki” yle ilişkisinin tanımına ideolojik bir zaman kavramı atfeder ve aralarındaki farklılığı zaman ve mekan içinde mesafe olarak kurgulayarak, Batılı olmayanlara “çağdaş”, kendisiyle “eş zamanlı” olma hakkı tanımaz. Modern zamanlara ayak uyduramamış olmak Batılı olmayan toplumların da bilincini yaralamıştır. “Muasır medeniyet seviyesine erişmek” ya da yeni Türkçe’yle “çağdaşlaşmak” modernlikle aralarındaki kapatılmayan mesafeyi ve özlem ilişkisini dile getirmektedir. “Çağdaş”, sözlük anlamıyla bugünkü zamana ilişkin, eş zamanlı anlamına gelmekle beraber, Türk modernleşmesi bağlamında , hep ileriye doğruyu işaret eder ve Batı modernliği ile özdeşlik taşır. Batı toplumlarıyla eş zamanlılığı çağrıştırmadığı gibi tersine geleceğe ilişkin ilerlemenin yönünü ve değerlerini belirler.”⁶⁴

Modernlik, Batılı toplumların kültür, bilim ve eylemleriyle şekillenmiş, bunun dışında kalanlar ise modernliğin tarihin yazımında zayıf ve kenarda kalmışlardır. “Zayıf tarihsellik” Batılı olmayan toplumların modernlikle aralarında kurdukları bağımlı ilişkinin adıdır. Batı modernliğinin dışında, kenarında, gerisinde kalan toplumlar kendi kültür ve tarih güzergahlarının yolunda; ancak o yolu

---

⁶⁴ Nilüfer Göle, “Batı Dışı Modernlik: Kavram Üzerine”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, cilt III, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 60.

arkalarında bırakarak ilerleyebileceklerine, yani modernleşebileceklerine inanmışlardır.

Aynı zamanda N. Göle, “*Batı-dışı modernlik*” kavramını vurgulamaktadır. Batı-dışı modernlik denilince, Batı karşıtı ya da modern olmayan toplumlar akla gelmemelidir. Modernleşme ile Batılılaşmanın 19. yüzyıl boyunca özdeş olduğu hatırlanırsa, modernlik olgusu ile Batılılaşma istencini birbirinden ayırmanın zorluğu ortaya çıkar. Batı-dışı kavramı Batı’nın karşısında olma halinden çok, Batılı olmayan toplumların modernlikle ilişkilerini anlamayı hedefliyor. Tekrar edilirse, bu kavram Batılı olmayan ama modernliğin etki alanına girmiş toplumlara işaret etmektedir. Burada anlatılmaya çalışılan Batılı olmayan toplumların modernliği, aktarma, resmetme biçimleridir; yoksa modernliğin dışında kalmaları ya da karşıtı olmaları değildir. Batı dışı modernlik kavramı, Batı’yı merkezden kaydırarak modernlik üzerine Batı’nın kıyısından yeni bir okuma ve dil üretmeye çalışmaktadır, yani yerel olguların analizinin evrensel bir dil kazandırılabilmesine işaret etmektedir.⁶⁵

Batılı ve Batı-dışı toplumların, modernlik konusunda daha iyi anlaşılabilmesi için “modernite” ve “modernizasyon” kavramlarının da açıklığa kavuşturulması gerekir. Modernite ve modernizasyon arasında farklılık vardır ve sadece Batılı toplumların değil, aynı zamanda Batılı olmayan toplumlarında tarihsel evrimini belirlemiştir. Bu kavramlardan modernite, bir projeye, refleksiyona; modernizasyon ise, bu projeyi, refleksiyonu olanaklı kılan kurumsal-yapısal evrime işaret eder. Bu noktada belirtilmesi gereken yargı, Batı-dışı toplumların sadece “modernleştikleri” ama modern olmadıklarını; yani ancak modernitenin kurumsal altyapısıyla (modernizasyon) eklenenebildikleridir. Batılı olmayan toplumların, hangi adlarla adlandırılmış olursa olsun, yaşadıkları “modern” pratikler, tarihsel olarak asla “çağdaş” pratikler olmamıştır. Batılılaşma, bu halde zaten, bir “telafi edici” ideoloji ve “tarihsel gecikmişliğin” giderilmesinin bir aracı olarak kendisini kurmuştur. Modernite, bireyi ve sınıfları kendi kimliklerinde eğiten bir süreçtir; modernizasyon ise bu eğitimin siyasal çerçevesini oluşturur. Bu bağlamda “modernizasyon” olarak kavramsallaştırılabilecek “Batılılaşmanın”, modern tarih yazımının önemli konusu

---

⁶⁵ A.g.m., s. 58-63.

haline gelmesi de tarihsel gelişmişlik durumunun farklı toplumlarda karşılanma biçimlerini anlama isteğinden kaynaklanmaktadır.⁶⁶

Batı “ilmi”, “teknolojisi”, “sanayisi” ile Batılılaşmanın başlangıç bilinci, Osmanlı, Japon, Rus ve İran toplumlarında çeşitli düzeylerde hep olagelmıştır. Bu toplumlar taşıdıkları tarihsel birikimden dolayı, Batılılaşma (modernizasyon) süreci içinde ayrıcalıklı bir yer işgal etmişlerdir. Bu birikimin ne olduğu sorusuna verilecek yanıt ise; önce Batılılaşmayı kendi geleceği için zorunlu gören siyasi bir irade ve bu iradeyi mümkün kılan toplumsal bir örgütlenmenin varlığı olacaktır. Bu nedenle bu toplumların her zaman Batı’yla rekabet edebileceği varsayılan bir “biz” kavramıyla hareket ettikleri, bu kavramla kendileri ve başkaları hakkında fikri arayışları sürdürdükleri, böylece Batılılaşma sürecine ilişkin sadece kendilerine dayatılan isteklerle değil, içsel taleplerle de hareket ettikleri söylenebilir. Ancak bu talepler Batılılaşmanın, “tarihsiz” toplumlara oranla oldukça sorunlu ve çatışmalı gerçekleşmesine neden olmuştur. Türkiye, Rusya, Japonya ve İran başka bir medeniyeti tercüme edebilecek bir tarihin sahipleridir ve bu nedenle Batılılaşmayı kendi varoluşlarını takviye edebilecek bir “vasıta” olarak değerlendirmelerini hep meşru saymışlardır. Bu meşruiyetin sağladığı, Batılı, Avrupalı, Fransız gibi olmayı isterken, aynı zamanda kendisi olarak kalmayı vaat eden bir taleptir. Örneğin, Türk Batılılaşması, Osmanlı olarak kalmayı, Müslüman olarak kalmayı talep etmiştir. Aynı şekilde Rus Batılılaşması da, Rus ve Hristiyan kalmayı düşünmüştür.⁶⁷

Modernleşme ve Batılılaşma birbirinin yerine kullanılan kavramlar haline gelmiştir. Günümüzde halen, bu kavramlar olumlu anlamda kullanılmaktadır. Batı kendini “uygar” ve “modern” tarafa koyup; kendi dışındakileri ise “geleneksel” ve “gelişmemiş” olarak nitelendirmektedir. Batı, tüm dünyaya hakim olma isteğiyle bu kavramları çekici hale getirip dünyaya sunmaktadır. Dolayısıyla bunların temelinde yatan sömürgeciliğin, emperyalizmin üzeri modernlik ve batılılık gibi kavramlarla kapatılmaktadır. Yani emperyalizm, bu kavramlar aracılığıyla işlevlerini gerçekleştirmektedir. Gelecek bölümde konunun temellendirilmesi adına emperyalizm kavramı üzerinde durulacaktır.

---

⁶⁶ Ahmet, Çiğdem, “Batılılaşma, Modernite ve Modernizasyon”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, cilt III, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 68-69.

⁶⁷ A.g.m., s. 69.

2. b. Emperyalizm Kavramı ve Tarihsel Gelişimi

“Emperyalizm” terimi genellikle bir devlet ya da ulusun bir başka ülke ya da halk üzerinde güç oluşturması anlamında kullanılır. Bu güç, bir devletin politik kontrolü altında tuttuğu koloni ya da devlet durumun getirdiği topraklar üzerinde resmi otorite kullanılması şeklinde olabileceği gibi politik, ekonomik ve kültürel etki altına almak gibi resmi olmayan yollarla da kullanılabilir. Bu terimin kullanılması çok eskilere dayanmakla birlikte asıl 19. yy. da kullanılmaya başlandı. Tarihsel süreç içerisinde emperyalizm değişik dönemlerden geçmiştir.⁶⁸

Emperyalizmin ilk dönemleri eski çağa dayandırılabilir. Eski çağlarda Babil, Asur, Mısır, Pers, Yunan ve Roma imparatorlukları yabancı toprakların ele geçirilmesine ve buradaki halkın sömürülmesine dayanıyordu. İkinci dönem (15. yy-16. yy), Avrupa ticaret sömürgeciliğidir. Avrupalı güçler (İspanya, Britanya, Portekiz gibi) kendi donanmalarıyla denizleri denetim altına alıp başlıca ticaret merkezlerini kurdular ve bazı büyük bölgeleri de ele geçirdiler. Bu dönemde önemli güç, altın arayıcılığı ve baharat ticaretiydi; ancak bazı ülkeler içinse önemli unsur Hristiyan dinini yayma isteğiydi. Avrupalı ticaret şirketlerinin ticaret yollarının denetimi altına alma çabalarıyla Asya’daki topraklardan bir bölümü de Avrupalı güçlerin eline geçti. Napolyon savaşları sırasında Fransa ve Hollanda sömürgelerinden bazılarının Büyük Britanya’nın eline geçmesiyle bu imparatorluk en büyük sömürgecilik haline geldi. Bunlarla birlikte “modern emperyalizm” de denilen, emperyalist yayılmanın üçüncü dönemi, 1870’lerde başladı ve ikinci dünya savaşı bitiminde sona erdi bu dönemde Avrupalı güçler ve ABD arasında bir sömürgecilik yarışı sürdü. Büyük Britanya ve Fransa’nın yanı sıra Belçika, Almanya ve İtalya da bu yarışta yer almışlardır.⁶⁹

19. yüzyıl genel olarak 1789 yılıyla başlatılır. Bu tarih Doğu-Batı ilişkileri açısından dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. Burada Doğu-Batı ilişkileri açısından önemli olan Napolyon Bonapart’ın 1798 Mısır seferidir. 19. yüzyılda dünya sistemini oluşturan en önemli unsur Batı’nın yükselmesi ve Batı dışının buna cevap üretememesiydi. Dünya sisteminde büyük ve önemli güçler olan Osmanlı imparatorluğu, Çin imparatorluğu, Hint-Babür Sultanlığını, Fas Murabıt Devleti gibi belli başlı güçler ticari ilişkilerde, askeri rekabette, sosyal ve kültürel alanda

⁶⁸ Görsel Dünya Ansiklopedisi, “Emperyalizm”, cilt 4, Görsel Yayınları, İstanbul, s. 913.

⁶⁹ Görsel Dünya Ansiklopedisi, “Emperyalizm”, s. 913.

konumlarını kaybettiler. Aynı zamanda Batı dışı toplumların daha önce belirtilen Avrupa merkezci bakış açısından incelenmesi bu egemenlikle eş zamanlı olarak başlamıştır. Emperyal projenin ilk başarısı ilk kez dünya medeniyetleri ile aynı seviyeye çıkan Batı'nın diğer medeniyetler karşı asimile edici tavır takınmasına neden olmuştur.⁷⁰

Emperyalizmin ilk olarak 1860'larda, Fransa'da III. Napoleon'un siyasal ve askeri amaçlarını karşılamak amacıyla kullanılan ve daha sonra da Büyük Devletler'in rekabetini anlatmak için kullanılan bir terim olduğu yukarıda belirtildi. Günümüze yaklaştıkça ise, gelişmiş ülkelerin sömürge ülkeler üzerindeki egemenliğine karşılık gelmektedir. Dolayısıyla sömürgeciliğin eşanlamlısı haline gelmiştir. Avrupa'nın denetiminin 1870'den sonra genişleyerek artmasına açıklamalar getirmeye çalışan emperyalizm kuramları üç kategoride toplanabilir.

Bunlardan ilki, Joseph Schumpeter'in liberal düşünce geleneğine dayanan sosyolojik kuramı, emperyal politikaları verimliliği bozan politikalar olarak ve gereksiz olarak görür. Emperyalizm, emperyal ülkeler içinde sanayi öncesi ve pre-kapitalist toplumsal tabakanın varlığının bir yansıması olarak analiz edilir. İkinci kategori, Marksist kuramlara yani iktisadi kuramlara dayanır. Bu kurama göre, emperyalizm kapitalist sanayileşmenin ve bu sürecin daha çok gelişmiş ülkelerde ulaşılmış olduğu sınırın zorunlu bir ürünüdür. Burada emperyalizm, ya pre-kapitalist toplumların kendi himayeleri altına alabilecekleri ya da ücretlerin düşük, yatırım getirilerinin ise yüksek olacağı pazarlar arayışını temsil etmektedir. Lenin'e göre, emperyalizm (sömürgecilik anlamında) "kapitalizmin en yüksek aşaması" olup; onun ortadan kalkması bir bütün olarak kapitalizmin sonunu haber verecekti.

Üçüncüsü ise, siyasal (stratejik) emperyalizm kuramlarıdır. 1870'lerdeki genişleme hareketlerini sadece bu tür çok sayıdaki tarihsel fenomenden birisi olarak görüp, daha güçlü olan devletlerin, çoğu iktisadi kökenli olmayan çeşitli nedenlerle ve farklı mekanizmalardan yararlanarak, daha zayıf devletleri kontrolleri altına alma çabaları şeklinde yorumluyorlar. Dolayısıyla emperyalizmin özellikle iktisadi ya da kapitalizme özgü bir yanının bulunmadığını savunuyorlardı. Bu anlamıyla emperyalizm kavramı, Pers ve Roma gibi antik imparatorluklar için kullanılabilirdiği

---

⁷⁰ Lütfi Sunar, a.g.m., s. 40-41.

gibi, 1990'a kadarki Sovyet bloğu ve Latin Amerika'da ABD'nin iktisadi etkisi sayesinde oluşmuş gayri resmi imparatorluklar için de kullanılabilir. ⁷¹

Emperyalizm kavramı, tarihsel süreç içerisinde farklı yönleriyle ele alınmıştır. Bir sonraki bölümde ise emperyalizmin ne anlama geldiğinin ve işlevlerinin üzerinde durulacaktır.

2. b. 1. Emperyalizm Kavramının Bugüne Kadar Kazandığı Anlamlar

Emperyalizm; aynı iktisadi ve sosyal bütün içinde etnik ve kültürel bakımdan farklı hakların, egemen halkın elinde olan merkezi bir iktidarın otoriter yönetimi altında bir araya getirilmesi eğilimidir. Burada dikkati çeken nokta emperyalizmin, imparatorluk kurma eğilimi içerisinde olmasıdır. Bir imparatorluğun özelliği, bir veya birden çok hakim halkın; tam boyun eğiştten tâbiliğe kadar uzanan çeşitli bağımlılık dereceleri içinde bulunan halklar topluluğu üzerinde otoriteye sahip olmasıdır. Emperyalizm kelimesi, ya olayın kendisini ya da bu olayı çeşitli gerekçelerle açıklayan, haklı çıkarmaya çalışan ve doktrin alanında ortaya çıkan eğilimleri dile getirmektedir. Emperyalist eğilim, çok daha derin bir eğilimle; saldırganlık ve kendini koruma güdülerine, yani yaşama eğilimine bağlı görünmektedir. Bu eğilimin, toplumları, her yönden (demografik, iktisadi, siyasi, kültürel), genişlemeye ittiği söylenebilir. Bu açıdan emperyalist eğilim, çoğu kere nüfus fazlası, halkların göçü gibi demografik şartlara bağlanmaktadır. ⁷²

Her imparatorluk ve her emperyalizm sömürgeci olmasa da, emperyalist kuramlar ile sömürgeci kuramlar arasında olduğu gibi, imparatorluk olayı ile sömürgecilik olayı arasında da sık sık rastlanan bir bağ vardır. İmparatorluk kurma eğilimi insanlık tarihinin en eski çağlarına kadar uzanmaktadır. Bunun tarihte birçok somut örneğine rastlamak mümkündür: Akdeniz havzasında Mısır, Asur, Med, Pers, Yunan ve Roma imparatorlukları; Uzakdoğu'da çeşitli Çin imparatorlukları, Amerika'da Meksika, Maya imparatorlukları gibi. İmparatorluk kurma eğilimi tarih

---

⁷¹ Gordon Marshall, "emperyalizm", *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003, s. 193-194.

⁷² Meydan Larousse Ansiklopedisi, "emperyalizm", s. 238.

boyunca devam etti ve 16. yüzyıldan itibaren imparatorlukların sömürgeci özelliği daha belirgin hale geldi (Osmanlı, İspanyol, Rus, İngiliz, Alman imparatorlukları).⁷³

Emperyalizm, bir devletin “ötekisi” üzerinde egemenlik kurma hareketidir. Bu egemenlik kurma pek çok şekilde olabilir:

- Ekonomik yönde: Yağma ve malların eşitsiz değişimi; dış yatırım, ucuz işgücü ile yeni ve daha geniş pazarlardan yararlanma şeklinde.
- Siyasal yönde: Zorla kabul ettirilmiş yönetim kurumları ve askeri baskı şeklinde.
- Kültürel yönde: Düşünce sistemlerinin ve örgütlerinin işleyişlerini yöneten kurallar şeklinde

Egemenlik, bir devlet tarafından, başka bir ifadeyle, fetih amaçlarıyla meşrulaştırılmış şiddete başvurma gücüne sahip bir toplumsal oyuncu tarafından uygulanır. Bu tür dış fetih her zaman, fetihi gerçekleştiren devletin eylemini, toplumun ulusal tanımına dayandırdığını ifade eder. Böylece emperyalizmin diğer yanı her zaman ulusçuluktur; ulusçu ideoloji, emperyalist ideolojinin bir gereğesidir. Bir devlet, yalnızca kendi toplumunun öteki toplumlardan farklı bir tanımını yapabiliyorsa, başka bir devlet karşısında eylemini sürdürebilir. Buna dayanarak, toplumun örgütlenmesi kent, bölge, ülke, imparatorluk olsun, bu sav doğruluğunu korur. Ekonomik artığın birikim modelini hangi üretim araçları oluşturursa oluşturursun bu sav yine doğrudur. Emperyalizm sadece kapitalist devlete özgü değildir, öteki devletlerle ilişkilerinde bir egemenliğe dayanan her devlet için geçerlidir.⁷⁴

Emperyalizm kavramına felsefi ve iktisadi açıdan bakıldığında, kapitalizmle ilişkilendirildiği görülür. Çok ayrıntıya girmeden genel hatlarıyla bahsedilebilir. Marxçılara göre kapitalizmin gelişmesinde en yüksek aşamaya, iktisadi, siyasi ve askeri bir yayılma siyasetiyle halkları (devletleri) iktisadi ve siyasi yönden bağımlı kılarak ulaşılır. Kapitalizm emperyalist gelişimi, Lenin ve Rosa Luxemburg gibi marxçı kuramcılar tarafından çözümlendi. Lenin’e göre emperyalizm, genel anlamda kapitalizmin temel niteliklerinin gelişmesi ve doğrudan uzantısı olarak ortaya çıkmıştır. Kısaca toparlandığında emperyalizm, ulusal kapitalizmlerin dünyanın yeni

---

⁷³ A.g.e., s. 238.

⁷⁴ Guy Bajoit, “Siyonizm ve Emperyalizm”, Siyonizm ve Irkçılık, Ankara Üni. Siyasal Bil. Fak. Yayınları, Ankara, 1982, s. 144.

özgürleşmiş olan ve kapitalizme geçmemiş son toplumları çevresinde giriştikleri rekabetle kendini gösteren kapitalist birikim sürecinin siyasal ifadesidir.⁷⁵

Emperyalizm genel anlamıyla, bir devletin başka bir devlet ya da toplum üzerinde egemenlik kurma hareketidir. Emperyalizm siyasal, ekonomik ve kültürel olarak farklı şekillerde gerçekleşebilir. Günümüzde emperyalizmin kültürel yönü ön planda bulunmaktadır. Kültür emperyalizmine geçmeden önce “kültür” kavramının üzerinde durulmasında fayda vardır. Bir sonraki alt başlıkta kültür kavramına değinilecektir.

2. b. 1. 1. Kültür

Kültür ve emperyalizm kavramları arasındaki ilişkiyi anlamak için, kültür kavramının anlaşılması gereklidir. Kültür kavramı hakkında çok sayıda tanım yapılmıştır.

Tylor’a göre Kültür ; *“Bilgi, inanç, sanat, ahlak, hukuk, örf ve adetlerden ve insanın toplumun bir üyesi olarak elde ettiği bütün yeteneklerden oluşmuş karmaşık bütüne denir”*.⁷⁶

Önemli bir sosyal bilimcimiz olan Ziya Gökalp’e göre, *“Kültür (hars) halkın ananelerinden, eğilimlerinden, örflerinden, sözlü ve yazılı edebiyatından, estetik ve iktisadi ürünlerinden oluşur.”*⁷⁷

Mümtaz Turhan’a göre ise; *“Kültür, bir cemiyetin sahip olduğu maddi ve manevi değerlerden oluşan bir bütündür.”*⁷⁸

Edward Said’e göre ise *“kültür”*; *“Her şeyden önce, betimleme, iletişim ve gösterim sanatları gibi, başlıca amaçlarından biri haz olan ve iktisadi, toplumsal ve siyasal alanlardan görece bir özerklik içinde, genellikle estetik biçimlerde varolan anlamını taşıyor. Bunların içinde, hem dünyanın uzak yerlerine ilişkin, popüler bilgi stokları, hem de etnografya, tarih yazıcılığı, filoloji, toplum bilim ve edebiyat tarihi gibi bilimsel disiplinlere ait uzmanlık bilgileri vardır.”*⁷⁹

⁷⁵ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi, “Emperyalizm”, s. 3682.

⁷⁶ Naci Bostancı, “Toplum ve Kültür”, Sosyolojiye Giriş, (Der. İhsan Sezal), Martı Yayınları, Ankara 2002, s. 133.

⁷⁷ A.g.m., s. 133.

⁷⁸ A.g.m., s. 134.

⁷⁹ Edward Said, Kültür ve Emperyalizm, (Çev. Nemciye Alpay), Hil Yayınları, İstanbul 1995, s.12.

Bütün bunlardan yola çıkılarak daha kapsamlı bir tanım yapmak gerekirse; Kültür, bilgiyi, sanatı, ahlakı, hukuku, örf ve adetleri kapsadığı gibi, insanın cemiyetin bir üyesi olmasıyla kazandığı diğer bütün yetenek ve alışkanlıkları da içine alan bir bütündür. Kültürü de kendi içerisinde maddi ve manevi kültür unsurları diye ikiye ayırmak mümkündür. “Manevi kültür” bir milleti diğer bir millettten ayırt edebilme imkanı veren örf ve âdetler, kolektif davranışlar, değer hükümleri, ahlak anlayışı, sosyal normlar ve zihniyettir. Kültürün manevi yönü daha karmaşık ve soyuttur. “Maddi kültür” ise, bir kültürel sistem içindeki teknolojiyi, üretim araçlarını, kısacası görünür alandaki her türlü insan ürününü kapsar. Maddi kültür, kültürün manevi yönüne göre daha çabuk değişebilir. Kılık kıyafet, araç ve gereçte bu çabuk değişme izlenebilir. Medeniyetin ve maddi kültürün alıcısı durumunda olan milletlerin kültürü, yeteri derecede güçlü ve yaratıcı ise, yabancı maddi kültür unsurlarını bir hammadde gibi işleyebilir. Maddi kültür beynelmilel olduğu için bütün insanlığın emrindedir ve işlenebilir. Ancak manevi kültür milli olduğu için onu dışardan ithal edemeyiz.⁸⁰

Kültür emperyalizminin nasıl gerçekleştiğini anlamak için bu bölümde kültür üzerinde duruldu. Kültür en genel anlamıyla bir yaşam tarzının bütünüdür. Emperyalizmin bu türü, belirli bir hayat tarzını yayma amacı gütmektedir. Kültür emperyalizminin önemi, diğer emperyalizm türlerinin uygulanması için uygun zemini hazırlamasıdır. Ayrıca amacına ulaşma şansı çok yüksektir. Bu bağlamda oryantalizm Doğu ve Batı kültürleri arasındaki bir ilişkiyi yansıtmaktaysa; bu ilişkinin temelinde Batı’nın kültürünü, Doğu’ya kabul ettirme amacı yatmaktadır. Bu nedenle emperyalizm, kültür, oryantalizm birbirinden ayrı düşünülemez olan kavramlardır.

---

⁸⁰ Mustafa Erkal, Sosyoloji, Der Yayınları, İstanbul 2000, s. 129-131.

2. b.1. 2. Kültür Emperyalizmi

Araştırmanın temelini oluşturan oryantalizm-emperyalizm ilişkisi açısından konuya bakıldığında, kültür emperyalizminin incelenmesinde fayda vardır. Emperyalizmin farklı türlerinden (iktisadi emperyalizm, siyasal emperyalizm, dini emperyalizm gibi) bir tanesi de kültür emperyalizmidir. En genel anlamıyla kültür, bir yaşam tarzıdır. Emperyalizm bu türü, belirli bir hayat tarzını ve anlayışını yayma amacı gütmektedir. Yani bu yolla bireylere yeni yaşam tarzları ihraç edilmektedir. Bireylerin yaşam tarzlarının değişimi ise, onların dünyaya bakışlarının, tüketim kalıplarının, tutumlarının ve alışkanlıklarının değişmesi anlamına gelmektedir.

Kültür emperyalizmi, bir emperyalizm yöntemidir. Kültür kalıpları, ekonomik siyasal ya da toplumsal olsun bir toplumun ana değerlerinin göstergesidir. Kültür emperyalizmi, bir ülkenin kendi kültürel değerlerini ve ideolojisini başka bir ülkenin halkına benimsetmesidir. Diğer emperyalizm yöntemlerinin (askeri emperyalizm, siyasi emperyalizm, iktisadi emperyalizm gibi) uygulanması için uygun zemini hazırlar, yani tamamlayıcı rol oynar. Başarıya ulaşma şansı en yüksek ve en yumuşak görünen emperyalizm çeşidi olduğu söylenebilir.⁸¹

Kültür emperyalizmi 1960'larda oluşan bir kavram olmasına karşılık çok eskilere dayanan bir terimdir. 1960'larda ortaya çıkan bu kavram çok hızlı bir Şekilde tüm dünyayı etkisi altına aldı. M. Baker'a göre kültür emperyalizminin kesin bir tanımı hemen hemen yoktur. Ona göre bu kavram, emperyalist denetim sürecinin, destekleyici özellikte kültür biçimlerinin ithal edilmesiyle takviye edilip kolaylaştırıldığı anlamında kullanılmaktadır. A.Mattelard'a göre ise kültür emperyalizmi "*Yabancı bir kültürün değer ve alışkınlarının, yerli bir kültür pahasına yaymak ve yüceltmek için ekonomik ve siyasal güç kullanmasıdır*".⁸²

Bir toplumbilimci olan M.Erkal, kültür emperyalizmini çağımızın en dikkat çekici bir özelliği olarak nitelendirir. Ona göre, kendi kültürünü ve dünya görüşünü, bir başka ülke üzerinde kabul ettirmenin yolu zorunlu olmadıkça harpten geçmemektedir. Kültür emperyalizminde toprak ilhakı yoktur; ama insan faktörünün (zellikle aydınlar ve geçen nesiller) beyninin yıkanması ile toplumun coğrafyası bile

⁸¹ www.vikipedi/zgransiklopedi.com.tr

⁸² Jhon Tomlinson, Kültürel Emperyalizm, (ev. Emrehan Zeybekoğlu), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 13-15.

elinden gidebilir. Beyin yıkama aracılığıyla elde edilen aydınlar ülkeler için birer “kültür esiri”, “sömürge aydını” haline gelmekte olup; kendi toplumu için ise aydın “yabancılaşmış aydın” olmaktadır. Bir kültür savaşı halinde gelişen kültür emperyalizmi, bir süre sonra aydınları milli olmaktan çıkarmaktadır. Milli niteliğini kaybeden aydın için özgür düşünmenin anlamı da, yabancılaşma doğrultusunda şartlanmadır.⁸³

Bütün bunlarla birlikte kültür emperyalizmi, bir coğrafyada varolan geleneksel ve yerel kültürlerin, gelişmiş devletlerin ticari ürünleri ve medya aracılığıyla değiştirilmesiyle de meydana gelmektedir. Başka bir ifadeyle kültür emperyalizminin yayılmasını “kitle iletişim araçları” sağlamaktadır. Televizyon, sinema, tiyatro, reklamlar, gazete-dergiler, sanat ürünleri ve uluslar arası ticaret vb. kültürel emperyalizmin yayılmasında önemli rol oynamaktadır.

Askeri, siyasi, iktisadi sömürgecilikten farklı olarak kültür emperyalizmi, dışarıdaki kuvvetlerin ya da paranın, tekniğin zoruyla değil, doğrudan o millete yabancı ruhlu aydınların, idarecilerin, liderlerin hareketleriyle gelebilir. Yabancı bir devlet kendi kültürünü, inançlarını, zevklerini (sinemasını, modasını, bilimini, parasını, müziğini vb.) yaymak isteyecektir. Bu nokta da belirtilmelidir ki, dünyada hiçbir millet yalnız yaşayamaz. Milletlerin kendi sınırları dışındaki dünya ile arasında iktisadi, siyasi, ilmi ve teknik ilişkileri elbette olacaktır; ancak bu ilişkiler sürecinde milletler, kendi kültürlerine sahip çıkıp, korumalıdır. Milli kültürünü ve özvarlığını koruyabilen halklar, emperyalizmden uzak kalabilmiştir. Bu duruma Hintli lider M. Gandhi'nin sözleri örnek verilebilir: *“Ben İngiltere’de, Londra’da okudum. İngilizler kendi yurtlarında çok kibar, kanunsever, centilmen adamlardır. Birbirlerine zulüm ettiklerine, küfür ettiklerine şahit olmadım. Sonra geldim onları bir de Hindistan’da gördüm. Ne zalim, ne kadar kaba, ne kadar hunharlar. ‘Bu neden böyle oluyor, tabiatları mı değişti?’ diye düşündüm. Sonunda karar verdim ki: Hayır, kabahat onlarda değil, bu muameleye, bu zulûma layık olan biziz. Buradaki kaba, hunhar İngiliz’i biz yaratmışız...”*⁸⁴

M. Gandhi'nin verdiği örnekteki gibi düşünürümüz E. Said de Doğu'nun Batı tarafından tanımlanıp, temsil edildiği görüşündedir. Yani Doğu'yu Batı kendi istediği şekilde kurgulamıştır. Üstelik Doğu'da bunu kendi özellikleriymiş gibi

⁸³ Mustafa Erkal, a.g.e., s. 300.

⁸⁴ Ahmet Kabaklı, Kültür Emperyalizmi: Manevi Sömürgecilik, Toker Yayınları, 1971, s.23-27.

kabullenmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere bir millet kendi kültürünü koruduğu sürece ayakta kalabilmektedir. Yani diline, müziğine, ahlaki değerlerine, sanatına, geleneklerine vb. sahip çıkarak bunu başarabilir.

Kültür emperyalizminde en önemli unsurlardan biri de “küreselleşme” kavramıdır. Küreselleşme varolan kültür örüntülerinin zamana göre değişmesini içermektedir. Kültür emperyalizmi, dünyanın birçok yerinde varolan geleneksel ve yerel kültürlerin, gelişmiş devletlerin ticari ürünleri ve medyayla yok edilmesidir. Bu yok edilme süreci kitle iletişim araçları vasıtasıyla, sinemayla, gazetelerle, çizgi filmlerle, reklamlarla, dizilerle, tiyatroyla ve internetle gerçekleştirilmektedir. Bunların hepsi bir sonraki alt başlıkta küreselleşme kavramıyla bağlantılı olarak detaylı bir biçimde incelenecektir.

2. b. 1. 3. Küreselleşme

Küreselleşme, dünyanın fiziki şekline göre geliştirilen bir kavramdır. Bununla, tek bir küre olduğu için tek bir sosyo-kültürel ve siyasi sistemin olması gerektiği düşünülmektedir. Globalleşme ya da Türkçe’deki karşılığıyla küreselleşme, çok eski olmakla beraber, bu ad altında anılmaya başlaması çok yakın tarihlidir. Küreselleşme her ne kadar 1980’lerin yarısında tartışılan bir kavram olsa da kökleri 19.yüzyıla, Sanayi Devriminin analizini yapan Marx, Weber, Durkheim’a dayanmaktadır. Bu üç sosyal bilimci modern Batı’nın, düşünce ve örgütlenmesinin geçmişten farklı olduğu bilincindeydiler. Özellikle de toplumların gelenekselden moderne doğru değiştikleri konusunda aynı düşüncedydiler.⁸⁵

Daha sonra gelen sosyal bilimciler; sanayileşme ve kentleşmenin tüm toplumlarda zorunlu olduğunu ve ancak rasyonelleşme, geleneklerden kopma ile bunun sağlanabileceğini savundular. Özellikle II. Dünya Savaşından en güçlü çıkan Amerika’nın önderliğindeki Batı’da, yoksul toplumların nasıl gelişeceğini ya da gelişmiş toplumların onları nasıl kalkındıracağı 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra en çok tartışılan konu haline geldi. 1950’lilerle 1960’lar arası, gelişmemiş toplumlardaki sermaye, teknoloji ve modern toplumlardaki örgütlenme ve değerlerden yoksunluk sorunlarını kalkınmayla çözümlenebileceğine inanan Batı,

---

⁸⁵ Roland Robertson, Küreselleşme Toplum Kuramı ve Küresel Kültür, (Çev. Ümit Hüsrev Yolsal), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s. 21-33.

öncelikle modernliğin kıstaslarını belirledi. Modernizm teorilerinde, temel hareket noktaları, geleneksel ve azgelişmiş ile modern ve gelişmiş üzerine kurulmuştu. Ancak dikkat edilmeyen nokta azgelişmiş ya da gelişmemiş toplumların hepsinde sanayiden, eğitim sistemine kadar tüm sosyal kurumlar, modern toplumlar tarafından ve onlar örnek alınarak kurulmuştu. Modernleşmeyi savunanların görüşleri “ödünc al, ithal et, kopyala ve rasyonelleş” yani “bağımlı ol” temelindeydi.⁸⁶

Küreselleşme, dünya çapında etkileri olan ve toplumları teknoloji, siyaset, hukuk, ekonomi, kültür, çevre vb. gibi alanlardaki gelişmeler sonucunda zaman ve mekan sınırı tanımadan birbirine bağlayan süreçleri betimlemektedir. Daha geniş bir tanımıyla “*Küreselleşme, hangi alanda olursa olsun ekonomiden sanata, bilimden iletişime herhangi bir çalışmada, üretimde, yapımda dünya çapında geçerliliği, ağırlığı, öncülüğü olan normların, ölçütlerin dikkate alınması veya etkili hale gelmesi, benimsenmesi, dünyaya açılarak yerelliğin, ulusallığın reddedilmeksizin dışına çıkılması ve evrenselleşmeyle bağdaştırılması, birleştirilmesidir*”.⁸⁷

S. Hall, “Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etkinlik” adlı makalesinde, küreselleşmenin tarihsel süreç içerisinde farklılaşmalar meydana geldiğini ve bu durumun zamana bağlı olarak geliştiğini belirtmiştir. Genel olarak bakıldığında Küresel kitle kültürü, kültürel üretimin modern araçlarının egemenliğindedir. Popüler hayatın, eğlencenin ve dinlenmenin yeniden inşasına görsel ve grafik sanatların her türlü müdahalesinin egemenliğindedir. Televizyonun, sinemanın görselleşmenin ve kitle reklamcılığın sunduğu tarzların egemenliğindedir. Küresel kitle kültürü, tüm bu kitle iletişim biçimlerinde gösterir. Fakat S. Hall’a göre başlıca örneği uydu televizyonlarıdır. Burada amaç kendi ulusal sınırlarından çıkıp daha da yaygınlaşmaktır. Küresel kitle kültürünün çeşitli özellikleri vardır; fakat S. Hall iki tanesinin üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunlardan birincisi, Batı merkezli olmaya devam etmektir. Yani, Batı teknolojisi sermayenin yoğunlaşması (tekelleşmesi) ve Batı toplumlarının görselliğe küresel kitle kültürünün güç kaynağı olmayı sürdürüyor. Bu anlamda Küresel kitle kültürü Batı merkezlidir ve daima İngilizce konuşulur. Küresel kitle kültürünün ikinci özelliği, homojenleştirme biçimidir. Bu kültür

---

⁸⁶ Nurgün Oktik, “Globalleşme ve Yüksek Öğrenim”, Küreselleşme, Doğu Batı Düşünce Dergisi, sayı:18, Ankara 2002, s. 104.

⁸⁷ Esma Durugönül, “Küreselleşme ve Toplum”, Sosyolojiye Giriş, (Der. İhsan Sezal), Martı Yayınları, Ankara 2002, s. 752.

homojenleştirici bir kültürel temsil biçimidir. Fakat homojenleşme kesin olarak tamamlanmamıştır ve tamamlamak içinde çabalamaz.⁸⁸

E. Kongar ise, küreselleşme kavramının son derece kompleks ve karmaşık bir özellikte olduğunu düşünmektedir. Ona göre küreselleşmenin iki kaynağı vardır: bunlardan ilki “İletişim-Bilişim Devrimi”, ikincisi ise siyasal kaynağı oluşturan “Sovyet Birliği’nin Çökmesi ve Soğuk Savaşın Sona Ermesi”dir. Küreselleşme önce teknolojik bir devrimin, yani teknoloji ihtilalinin sonucu olarak ortaya çıkıyor. Bu teknoloji ihtilali de iki ayrı devrimden meydana geliyor. Bunlar: “telefon” ve “bilgisayar”dır. Telefonla birlikte iletişim güçlenmiş olup, bilgisayarla da bilişim alanı gelişmiştir. Bu iki nesne birlikte büyük bir teknoloji devrimi yarattılar. Küreselleşmenin ikinci kaynağını ise siyasal olayların oluşturduğunu belirtmiştik. Bununla birlikte Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin çökmesi de etken olmuştur. Kongar’a göre II. Dünya Savaşı’ndan sonra, 1945 yılından itibaren tüm dünya da gelişen her şey soğuk savaş mantığına göre gelişmiştir. Bu savaş türü, tüm dünyayı yeniden biçimlendirmiştir.⁸⁹

Sosyolojik yönden bu durum ele alındığında, kitle iletişim araçlarıyla bağlantılı olarak medyanın toplum üzerinde birkaç düzlemde etkisinin olduğu söylenebilir. Toplumdaki sosyal ve kültürel değerler medyanın görüşleri tarafından etkilenebilir. Yani bireyler bir şey hakkında düşünme, bilme ve davranma açılarından medya tarafından etkilenebilirler. Medya, özellikle uzun dönemde, fikirlerin gelişimi ve bilginin dağılımında önemli bir etkiye sahiptir. Bu misyonuyla medyanın, emperyal düşüncelerin yayılmasında büyük rol oynadığı belirtilmelidir. Aynı zamanda medya, sosyalizasyon, sosyal kontrol, gerçekliğin tanımı ve kurumsal değişimde önemlidir. Çünkü bu mekanizma, bir toplumda varolan belirgin değerleri vurgulayarak bir sosyal kontrol görevi yapabilir. Kitle iletişim araçları adı verilen radyo, televizyon, gazete, internet vb. mekanizmalar kişinin genel ve siyasi kültürünü etkileyici faaliyetlerde aktiftir. O halde medya, tek tek bireylerden çıkarak toplumun bütününe ulaşarak emperyalizmin tüm sosyal kurumlara ve sosyal yapıya hakim olmasında etkendir.⁹⁰

---

⁸⁸ Stuart Hall, “Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik,” (www.AnkaraÜni.İlef.net)

⁸⁹ Emre Kongar, Küresel Terör ve Türkiye, Remzi Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 17-22.

⁹⁰ Mimar Türkkahraman, Türkiye’de Siyasal Sosyalleşme ve Siyasal Sembolizm, Birey Yayınları, İstanbul, 2000, s. 35-36.

Küreselleşmenin kaynağının üzerinde durulduktan sonra, Kongar konunun daha iyi anlaşılabilmesi için küreselleşmenin üç farklı yönünde anlaşılması gerektiğini savunur. Bunlar: siyasal, ekonomik ve kültürel öğelerdir. Ona göre, küreselleşmenin “siyasal” yönü, Amerika’nın siyasal liderliği ve dünya jandarmalığıdır. Yani Amerika, küreselleşen dünyanın hem siyasal liderliğine soyunuyor, hem de bunun jandarmalığını yapıyor. Küreselleşmenin “ekonomik” yönü ise, uluslararası sermayenin egemenliği anlamın geliyor. Uluslararası sermaye, her bir ülkenin bir başka ülkede ki yatırımları ve bunların ardındaki büyük şirketler demektir. Para bir ülkeden başka bir ülkeye gidince, uluslararası sermaye oluyor. Bunun içinde Alman, Amerikan, Rus, Japon, hatta Türk sermayesi bile vardır. Tüm dünyaya bu sermaye hakim ve işçi ücretlerini, tüketim ve üretim mallarının fiyatlarını dahi hep bu para belirlemektedir. Uluslararası sermayenin asıl etkisi, neler üretilecek, kaçta üretilip kaçta satılacak gibi temel konularda ortaya çıkmaktadır. Uluslararası sermaye ile Amerika arasında da bir ilişki mevcut bulunmaktadır. Çünkü sermayenin büyük bir bölümü Amerika Birleşik Devletleri’nindir.

Araştırmanın asıl konusuna yönelik üçüncü öge ise “kültürel” unsurlardır. Kongar bu noktada kültürel öğenin de iki kolu olduğunu ve bunların birbirini dengelediğini belirtir. Ona göre, kültür ayağının birinci kolu, “tekdüze tüketim kültürünün bütün dünyadaki egemenliği”dir. Yani bütün dünyada insanlar aynı pantolonu, aynı ayakkabıyı giyip, aynı köfteyi yiyip ve aynı gazozu içiyor (Coca Cola, Mcdonalds, Nike ayakkabı, Adidas ayakkabı, Lewis pantolon gibi). Bu egemenlik daha çok “marka”ların egemenliği şeklinde ortaya çıkıyor. Bu tüketim kültürü reklamlarda, ilanlarda ve medyanın hemen hemen her dalında, her sanat ve kültür etkinliğinde empoze ediliyor.⁹¹

Bütün bunlarla birlikte bu noktada belirtilmelidir ki; tüketim kültürünün hakim değerleri çerçevesinde tüketici davranışları, yaşam stili, zevk öne çıkarılmaktadır. Bedensel işlerde çalışan nitelikli erkek gücü azalmakta; buna karşın hizmetler sektörünün önemi artmakta ve buna bağlı olarak da beyaz yakalıların sayısında artış olmaktadır. İşgücünün temel dönüşümleri arasında “işgücünün feminizasyonu” gündeme gelmektedir. Ekonominin ulus devletler yerine; yeni uluslar arası işbölümü ve çok ulusluluk tarafından belirlenmesi ve finans

---

⁹¹ A.g.e., s. 23-28.

piyasalarının, iletişim artışıyla bağlantılı olarak küreselleşmesi söz konusu olmaktadır. Hall'a göre "postfordizm" bütün bu değişimler özelinde gerçekleşen küreselleşme durumunu ifade etmektedir.⁹²

Tam bu noktada Kongar'ın görüşüyle Said'in görüşü birbiriyle örtüşmektedir. Batı'da 1967 Savaşından bugüne kadar Arap dünyasına ilişkin düşünceler kaba ve indirgemeci bir biçimde ırkçıdır. Her durumda, Arapları gevşek, terörist ve saldırgan zengin "şeyhler" gibi gösteren film ve televizyon şovları gittikçe artmaktadır. Medya da, Arap dünyasının siyasal, toplumsal ve kültürel gerçekleri konusunda pek az şey gösterildi. Said bu tarz görüşlerini daha detaylı olarak "Haberlerin Ağında İslam" isimli eserlerinde anlatmıştır. Ona göre, kendini tanımlama, her kültürün gösterdiği etkinliklerden biridir. Elektronik, haberleşme, ticaret, yolculuk ve hızla yayılan bölgesel ve çevresel çatışmaların gerektirdikleri yüzünden hiç olmadığı kadar birbirine bağlanmış bir dünyada kimlik iddiası, törensellikten ibaret bir sorun değildir. Said'e özellikle tehlikeli gelen nokta, kimlik iddiasının, insanları ilk emperyal dönemlere, Batı ve karşıtları tarafından erdemlerin erdem olarak değil, savaşa yönelik olarak savunulduğu hatta somutlaştırıldığı dönemlere geri götürebilmesidir.⁹³

Kongar'a göre, kültür ayağının ikinci kolu, "mikro-milliyetçilik" ve "mikro-dincilik"tir. Kongar bu kavramları şu şekilde açıklar : "*Kendisinden farklı kültürel öğeler taşıdığını iddia eden her gruba, içinde yaşadığı daha büyük toplumun siyasal örgütlenmesinden ayrı bir siyasi özerklik verilmesi eğilimi.*"⁹⁴ Milliyet, ırk, din, dil, mezhep, hatta coğrafya farklarına göre, içinde yaşadığı toplumdan farklılık gösteren her gruba, siyasal olarak çoğunluğun içinde bulunduğu siyasal birlikten özerk bir yapı önerilmesidir. Yani her bir alt kültürün, ait olduğu siyasal birlikten koparılması ve özerk bir siyasal yapıya kavuşturulması eğilimidir. Genel olarak bakıldığında, küreselleşmenin kültür ayağının etkisi, insanlığın tekdüze bir tüketim kültüründe marka ve firma imajlarıyla birleştirilmesi, buna karşılık siyasal düzlemde, kültüre dayalı olarak mikro parçalara bölünerek siyaseten iyice parçalanmış olarak görülüyor.⁹⁵

---

⁹² Nalan Yetim " Küresel Üretim Yapılanmasına Küresel Yanıtlar: Ulusal-Yerel", Küreselleşme, Doğu Batı Düşünce Dergisi, sayı:18, Ankara, 2002, s.133.

⁹³ Edward Said, Kültür ve Emperyalizm, s.82-83

⁹⁴ Emre Kongar, a.g.e., s. 26.

⁹⁵ A.g.e., s. 23-28.

Küreselleşmenin temelini oluşturan kültür ve tüketim unsurlarının daha derinine inilmesinde fayda vardır. Bu noktada tüketim kavramı, modernleşmeyle birlikte ciddi bir dönüşüm yaşamış ve modern sonrası değişimlerle birlikte çağımız toplumlarının değişimini ifade etmekte kullanılan kavramlardan biri haline gelmiştir. Bu kavram özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir değişim geçirmiştir. Bu bağlamda kavramın genel bir tanımı yapılırsa tüketim; *ihtiyaç, istek, arzu gibi taleplerle ve bu taleplerin karşılanması için gerekli olan, mal ve hizmet gibi üretim çeşitlerine ve paraya yada bunun yerini alacak bir değere dayalı, ayrıca zamana ve mekana bağlı olan, sosyal ve ekonomik bir ilişki biçimidir*. Tüketimi sosyolojik olarak inceleyen ilk sosyal bilimci Amerikalı Thorstein Veblen'dir. Tüketim olgusunun ilk kez Amerikan sosyolojisiyle, sosyolojinin gündemine girmesi tesadüf değildir. Karl Marx ve Max Weber gibi sosyolojinin kurucuları tüketimden çok üretimle ilgilenirken, Veblen tüketim kültürüyle ilgilenmiştir. Bu nedenden ötürü Veblen tüketim sosyolojisinin bir anlamda kurucusu kabul edilir.⁹⁶

Tüketim ve kültürle ilgili genel çerçeveden sonra üzerinde durulması gereken başka bir konuda McDonald's, Coca Cola, Marlboro gibi marka ve ürünler üreterek Batılı tüketimin neden Avrupa kültürüyle değilde Amerikan kültürünün etkisiyle küreselleştiği ve kitleselleştiğidir. Modern ve Batılı tüketimin dünya toplumlarında kitleselleşmesinde Avrupa kültüründen çok Amerikan kültürünün yapısı görülmektedir. Amerikan sistemde yapılan üretimin herkes için (kitlesel) olması hedeflenirken, Avrupa kültüründe ise üretim daha çok aristokrat ve elit kesime yönelik olup seçkincidir. Amerikan malları daha genele, Avrupa malları ise daha özele hitap etmekteydi (Örneğin, Amerikan Cola'sı – Fransız şarabı, Amerikan fast footu- Fransız mutfağı gibi). Böylelikle Batı kültürünün Batı-dışı toplumlar arasında küreselleşmesi ve kitleselleşmesi konusunda en büyük rolü Amerikan kültürünün oynadığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında Amerikan kültürü Batılı yaşam tarzının diğer toplumlarda küreselleşmesine büyük oranda katkı sağlamış, ivme kazandırmıştır.⁹⁷

Daha öncede belirtildiği üzere küreselleşme tüketim kültürünü ön plana çıkardığından, kültüre ilişkin değerlendirmelerde “kültürel homojenleştirici bir araç”

---

⁹⁶ Mustafa Orçan, Osmanlı'dan Günümüze Modern Türk Tüketim Kültürü, Kadim Yayınları, Ankara, 2004, s. 11-16.

⁹⁷ A.g.e., s. 16-17.

olarak tüketimin işlevi belirginleşmektedir. Kültürel homojenlik, ulusa ait kültürel geçmişin göz ardı edilerek, dünya insanları arasındaki kültürel sembollerin yaygınlaşmasıyla kültürde değişimlere neden olmaktadır. Küreselleşme terimine yönelik tüm tanımlarda, genel olarak ekonomik boyuttaki değişikliklerin diğer alandaki değişimleri de öncelendiği görülmektedir. Bireyler arasındaki kültürel sembol alış-verişi iletişim teknolojisinde değişimlerle gerçekleşmekte, yaşanan süreç, tüketim kalıplarını ve değerler sistemini belirlemekte, iletişim teknolojilerinin gelişimi ise bu sürece eşlik etmektedir. Kitle iletişim araçlarına, yerel, ulusal ve küresel düzeyde ulaşılabilmesi, maddi tüketimden çok “değer” tüketimine dayanmaktadır.⁹⁸

Bütün bunlarla birlikte küreselleşme Batı modernitesinin ilerlemesinin bir sonucu olarak kavramsallaştırıldığında, doğrusal ve homojen bir süreç olarak somutlaşmaktadır. Appadurai’ye göre, “günümüz küresel ilişkilerinin en önemli sorunu kültürel homojenleşme ve kültürel heterojenleşme arasındaki gerilimdir”. Bu gibi analizlerde değişimler genelde “merkez ve çevre” ayrımına dayanmakta ve merkez Batı’dan küreye doğru yayılmaktadır. S. Hall’un belirttiği “global kitle kültürü” olarak da tanımlanabilecek bu kültür, homojenleştiren ve her şeyi içine alan bir özelliğe sahip olmuştur.⁹⁹

Özetlemek gerekirse, küreselleşme, dünya toplumlarını teknoloji, siyaset, hukuk, ekonomi, kültür, çevre vb. alanlarda dünya çapında geçerliliği olan normların, ölçütlerin evrenselleştirilmesidir. Kültür eğer bir yaşam tarzıysa, kültürü değiştirmek yaşam tarzını değiştirmektir. Yaşam tarzının değişimi, isteklerinin, beğenilerinin, gereksinimlerinin değişimi demektir ve gereksinimleri değişen bireyin, tüketim kalıpları da değişir. Tüketim kalıpları değişen bireyin de yaşam tarzının değişmesi gerekmektedir. Kültür emperyalizmi, yeni dünya düzeninin (küresel dünya) oluşmasını sağlayan en önemli etkenlerden biridir. Bireylerin kültürlerini, onlara fark ettirmeden değiştirmenin yolu ise filmler, diziler, internet, radyo, dergiler aracılığıyla olacaktır. Yani küreselleşme, tüm işleyişini kitle iletişim araçları ile gerçekleştirmektedir.

Emperyalizmin; küreselleşme, kültür emperyalizmi ve modernleşme bağlamında ele alınmasından sonra; emperyalizmle ilişkili olan bir diğer kavram ise

---

⁹⁸ Nalan Yetim, a.g.m., s. 130-131.

⁹⁹ A.g.m., s. 131.

sömürgeciliktir. Çoğu zaman emperyalizm, sömürgecilikle karıştırılmış ve hatta birbirinin yerine kullanılmıştır. Konu bütünlüğünün sağlanması adına bir sonraki bölümde sömürgecilik ele alınacaktır.

2.b.1.4. Sömürgecilik (Kolonyalizm) ve Tarihsel Gelişimi

Araştırmanın temelini oluşturan kavramlardan bir diğeri ise sömürgeciliktir. Sömürgecilik; oryantalizm-emperyalizm bağlamında konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacak ve konuyu tamamlayacaktır. Sömürgecilikten önce; sömürü teriminin ne anlama geldiğine bakılmalıdır. Çünkü sömürge-sömürgecilik, “sömürü” teriminden türemişlerdir. Sömürü; ister toprak, ister emek, isterse piyasa konumu olsun, iktisadi bir kaynağın kabul edilemez amaçlarla kullanılmasını anlatan bir terimdir.¹⁰⁰

Kolonyalizm (sömürgecilik) ve emperyalizm kavramları sıklıkla birbirinin yerine kullanılmasına karşın aralarında küçük farklar vardır. Oxford English Dictionary’ye göre, Kolonyalizm, yeni bir yöreye yerleşen, anayurtlarıyla bağlantısının koruyarak bir topluluk oluşturan bir grup insandır. Ancak bu şekilde oluşturulan topluluk anayurtlarıyla bağlantıyı koruduğu sürece bu yerleşime “koloni” adı verilir. Kolonyalizm (Sömürgecilik) dünyanın farklı yerlerinde aynı özellikleri sergileyen özdeş bir süreç değildi; aksine, gerçekleştiği her yerde o yörenin sakinleriyle yeni gelenleri insanlık tarihindeki en karmaşık ilişkilerin içine sürüklemiştir. Sömürgecilik, yabancı bir toprağın işgalini, o toprağın işlenmesini ve oraya göçmenlerin yerleşmesini içerir. Aslında sömürgecilik “Kolonyalizm”in zaman içinde değiştiği halidir. Her ikisi de aynı anlama karşılık gelirken; Kolonyalizm daha eski çağlarda kullanılan bir terimdir. Sömürgecilik ise ortaçağ sonrasında kullanılmaya başlandı. Sömürgecilik terimi her ne kadar 16.yüzyıl sonu ile 20. yüzyılın ortaları arasında kalan zaman dilimi içinde, Avrupalı devletlerin başka ülkeleri yönetimlerine bağımlı kılmak ve o ülkelerin yer altı ve yerüstü kaynaklarını kendi çıkarları için sömürmek anlamını taşıyorsa da, sömürgeciliğin tarihi, insanlık tarihine uzanmaktadır. Kendi ülkesinin toprakları dışında, bir grup insanın ya da devletin, başka bir devletin topraklarını sömürmek amacıyla sürekli olarak o

---

¹⁰⁰ Gordan Marshall, Sosyoloji Sözlüğü, s. 691-692

topraklara yerleşmesi anlamına gelen koloni (sömürge) sözcüğü, Avrupa devletlerinin bu girişimi başlatmalarıyla beraber kullanılmaya başlanmıştır.¹⁰¹

Sömürgecilik; genel olarak bakıldığında, ülkenin her türlü imkanlarıyla insanların emeğinden yararlanarak kendine maddi-manevi çıkar sağlamasıdır. Sömürgecilik maddi çıkarlarla birlikte sömürgeci millete tarih boyunca üstünlük, saygınlık sağlamış, onu gerek kendi, gerekse başkalarının gözünde yüceltmış, sömürgeliyi ise aşağı seviyeye çekmiştir. Bunlarla birlikte tarihsel gelişimine bakıldığında; ortaçağ genel olarak koloniciliğin durakladığı, diğer yandan İslamiyet'in yayıldığı bir dönemdir. Yalnız Rönesans'la birlikte Batı sömürgeciliği büyük bir hız kazanır ve ondan bütün Avrupa milletleri, bu sömürgecilik eylemine hırsıyla girer. 19.yy'a gelindiğinde sömürgecilik artık iyice yayılmıştı. Amerika; Avustralya ve Afrika gibi ilkel toplumların yaşadığı topraklarda kolonizasyon (sömürgecilik) için askerlerle oralara gitmek, kendi yurttaşlarını yerleştirmek ve onları yerlilerin saldırılarına karşı korumak gerekiyordu. Rönesans'tan bu tarafa savaşların hemen hemen hepsinin sorumlusu sömürgeciliktir. 19. yy.da doruğa ulaşan zenci ticaret ve köleliğin sebebi de bu kolonizasyondur. Böylelikle az nüfuslu topraklarda Avrupa milletleri kendi türlerine, soylarına yeni topraklar, yeni hayat sahaları edinin üredi ve yayıldı.¹⁰²

Sömürgeciliği anlayabilmek için kapitalizmle olan ilişkisi de incelenmelidir. Marksist düşünce, “eski kolonyalizm” ile “yeni kolonyalizm” arasında önemli bir ayırım yapar. Eski kolonyalizm, kapitalizm öncesinde olup; modern kolonyalizm Batı Avrupa'da kapitalizmin kuruluşuna eşlik etmiştir. Modern kolonyalizm fethettiği ülkelerden haraç, mal, zenginlik toplamaktan daha fazlasını yaptı ve fethettiği ülkelerin ekonomilerini yeniden yapılandırdı. Kendi ekonomileriyle karmaşık ilişkiler içerisine soktu, böylece “kolonileştirilmiş” ülkeler ile “kolonileştirenler” arasında insan ve doğa kaynakları akışı başladı. Köleler ve sözleşmeli emeğin yanı sıra hammaddelerde; metropoldeki talebi karşılamak için başka bölgelerde yapılan mal imalatına aktarıldı ve aynı zamanda, kolonilerde Avrupa mallarının alıcısı olan birer pazar sunmuş oldu. Örneğin; Hindistan'da üretilen ham pamuk, elbise

---

¹⁰¹ Ania Loomba, Kolonyalizm-Postkolonyalizm, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 18-19; ayrıca bkz .Marc Ferro, Sömürgecilik Tarihi, (Çev. Muna Cedden), İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 2002, s.19. ; Görsel Büyük Genel Kültür Ansiklopedisi, “Sömürgecilik”, s. 7954.

¹⁰² Sabri Akdeniz, Kültür Sömürgeciliği, Bayrak Yayınları, İstanbul, 1988, s.3-7.

yapımında kullanılmak üzere İngiltere'ye gönderildi, bu mamullerin daha sonra Hindistan'a satılmasıysa sonuçta bu ülkenin gıysi üretimine zarar verdi. İnsanlar ve malzemeler hangi yöne giderse gitsin, karlar daima “anayurda” akıyordu burada şu sonuca varılabilir: Avrupa'da kapitalizme geçişin kolonyal yayılma sayesinde gerçekleştiği söylenebilir.¹⁰³

Kapitalizm-öncesi kolonyalizmler ile kapitalist kolonyalizmler arasında ayırım yapılırken, genellikle ikincisi emperyalizm olarak adlandırılır. “Emperyal” in ilk kullanımı basitçe “buyruk ya da üstün güç” anlamına gelir. Yani “imparatorluğun yönetimi” ile ilişkilidir. Modern dünyada, toprak işgali, maddi kaynaklara el konulması, emeğin sömürülmesi ve başka bir toprak ya da ulusun politik ve kültürel yapısına müdahale edilmesi olarak kolonizasyon ile küresel bir sistem olarak emperyalizm arasında genel bir ayırım yapılabilir. Emperyalizm, emperyal bir merkezin kolonileştirilmiş ülkeleri yönettiği politik bir sistem olarak tanımlandığı takdirde, kolonilere politik bağımsızlığın verilmesi, emperyalizmin çöküşünün temelini hazırlar. Emperyalizm öncelikle bir ekonomik nüfuz ve pazar denetimi sistemiye, bu durumda politik değişimler bu sistemi etkilemez. Yani emperyalizmin, ekonomik ve politik boyutları sözkonusu olup; bunların birbirinden farklı etkileri vardır. Örneğin; Amerikan emperyalizmi ekonomik boyutlu olup; Sovyet emperyalizmi politik boyutta gerçekleşmiştir. Emperyalizmdeki bu farklılıklardan dolayı, emperyalizm ile Kolonyalizm arasında keskin ayrımlar yapmak mümkün değildir. Bu farklılıklar, tarihsel mutasyonlara bağlı olarak açıklanabilir. İkisi arasındaki ayırımı zamansal değil, uzamsal bir şekilde ele almak daha doğrudur. Sonuç olarak; emperyal ülke, iktidarın kaynağı ve dışa aktığı “metropol”dür; koloni “metropol”ün nüfuz ettiği ve denetlediği yerdir. Emperyalizm resmen koloniler olmaksızın işleyebilir; ama “kolonyalizm” işleyemez.¹⁰⁴

Oryantalizm, emperyalizm olarak devam eden sömürgeciliğin bir başka yüzü ve Batı için ele geçireceği Doğu'yu bilme arzusunun bir gücüdür. “Bilgi” ve “İktidar”ın ayrılmaz bir bütün olarak sömürgecilikte gördüğü işlevsellikte oryantalizm “bilgi”yi, sömürgecilik ise “iktidar”ı temsil etmektedir. Özellikle 17.yy.dan sonra, oryantalizm, sömürgecilik ve misyonerliğin aynılaştıkları görülür. Böylece Avrupa, sömürgeci toprakların bilgisine sahip olmayı, aynı zamanda

¹⁰³ Ania Loomba, Kolonyalizm-Postkolonyalizm, s.20-21

¹⁰⁴ A.g.e, s. 22-24.

kültürünü kategorize ederek kendi kullanımına uygun biçimlere sokmayı, sonra da kendi kültürünü üstün, diğer kültürleri de gelişmemiş olarak işaretlemek suretiyle, üstün kültür olarak kurguladığı kültürünü sömürgeleştirdiği topraklara yaymayı güvence altına almıştır. Daha sonraları sömürgecilik, kirliliği ve trajik bir miras bırakmıştır. Topraklar ve insanlar sömürülmüş, sömürgeci açlığa, salgın hastalıklara, kültürsüzlüğe ve tarihsizlik içine girdikçe Avrupa bugünkü refahına ulaşmıştır. Avrupa'nın bugünkü refahında, sömürgeci kanı, gözyaşı, soykırımı ve köleleştirilmesi yatmaktadır. Sömürgecilik Avrupa'da 18.yy.dan itibaren büyük devlet olmanın vazgeçilmez yolu olarak görülmüştür. Denizaşırı ülkelerin insanları hiçe sayılarak bütün zenginlikleri metropole, yani sömürgeci anavatanına taşınmıştır. Burada milyonlarca insanın köleleştirilmesi ve öldürülmesi pahasına mümkün olmuştur. Bu nedenle dünya, 18.yy.dan başlayarak 20.yy.ın neredeyse sonlarına kadar devam eden Avrupa kaynaklı sömürgeci çağı yaşamıştır.¹⁰⁵

Bir sosyal bilimci olan A. King'e göre; sömürgeciliğin tarihsel özgürlüğünü tanımadan ırk ve ırkçılığı gerektiği gibi algılamak mümkün değildir. Bu nedenle; sömürgeci kültürlerin özgül olarak incelenmesi, pek çok çağdaş sömürgeci-sonrası ve emperyalizm-sonrası kültürün incelenmesi için vazgeçilmez bir önkoşuldur. Avrupalı ve Avrupalı olmayan arasındaki "gelişmiş" ve "gelişmekte olan" diye tanımlanan toplumlar arasındaki, kapitalist ve kapitalist öncesi ekonomiler arasındaki, beyaz ve beyaz olmayan arasındaki ilk önemli karşılaşma, hangi kavramlaştırmayı seçersek seçelim, metropolde değil sömürgeci haline gelecek yerlerde; merkezde değil çevrede; Avrupa'da değil Avrupa dışında gerçekleşmiştir. Küresel açıdan ilk çok-ırklı, çok-kültürlü toplumlar, hangi geçerli ölçek alınırsa alınsın merkezde değil, çevredeydiler. Bu toplumlar, sömürgeciliğin o çok özgül ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel koşulları altında inşa edildiler ve tümüyle olmasalar da büyük ölçüde sömürge kentlerin ürünleriydiler. Böyle çok ırklı, çok-kültürlü, kent kültürleri Avrupa'da belirgin şekilde sadece 1950'lerden itibaren görülmeye başlandı.¹⁰⁶

---

¹⁰⁵ Yüksel Kanar, Batı'nın Doğu'su (Avrupa Barbarlığı'nın Küreselleşmesi), Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 4-5.

¹⁰⁶ Anthony D.King, "Kültür Mekanları, Bilgi Mekanları", Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi, (Çev. Gülcan Seçkin-Ümit Yoksal), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998, s. 24-25.

1950'lerden bu zamana, Robert Robertson'un deyimiyle, küresel durumun bir haritasını çıkartmak için farklı terimler (neredeyse tamamı "Batı" tarafından) türetildi; "birinci-üçüncü Dünya, kuzey-güney, gelişmiş-gelişmemiş, merkez-çevre" gibi kategoriler ilk olarak Batılı ekonomik ve toplumsal göstergelerden hareketle farklı piyasalardaki ve merkezi planlamaya sahip ekonomilerdeki "gelişme" süreçlerini ölçmek için uygulandılar. Belirli yerlerde ve belirli kültürel bağlamlarda, hatta belli kültürel aktörler ve pratikler açısından bile, söylemin bağlı olduğu kültürel alan ne "ulusal" toplum, ne "uluslar arası" toplum, hatta ne de ekonomik ve siyasal açıdan tarafsız, teknolojik olarak dönüştürülmüş bir "küresel" alandır. Daha çok tarihsel ve kültürel açıdan kaydedilmiş bir sömürgecilik-sonrası alanıdır.¹⁰⁷

Bu bölümde sömürgecilik kavramının ne anlama geldiği ve tarihsel gelişimi üzerinde duruldu. En genel anlamda sömürgecilik, bir ülkenin başka bir ülkenin her türlü imkanlardan, insan emeğinden maddi ve manevi olarak yararlanmasıdır. Sömürgecilik maddi çıkarlarla birlikte sömürgeci ülkeye üstünlük, saygınlık sağlamış, sömürgeyi ise aşağı seviyeye çekmiştir. Tarih boyunca sömürgeci toplum Batı; sömürülen taraf ise Doğu olmuştur. Sömürgecilik beraberinde bir takım kategorileri getirmiştir. Sömürgeci toplumlar ile sömürülenler arasında gelişmiş-gelişmemiş, geleneksel-modern, merkez-çevre gibi ayrımlar yapılmıştır. Özellikle Batı, bu kategorileri kendi üretmiş ve olumsuz nitelikte olanları Doğu'ya atfetmiştir. Bunlarla birlikte, Batı'nın Doğu'yu sömürmesi açısından konuya bakıldığında sömürgeciliğin, oryantalizm için önemli bir olgu olduğu ortaya çıkacaktır.

Çalışmanın bir sonraki bölümünü ise "Oksidentalizm" oluşturmakta olup; oksidentalizmin, emperyalizm ve oryantalizmle olan ilişkisi değerlendirilecektir. Şimdiye kadar olan bölümlerde genellikle Batı'nın Doğu'yu ele alışı üzerinde duruldu. bu bölümde ise Doğu'nun Batı'ya bakışı ele alınacak olup; konuyu her yönüyle değerlendirmemize olanak sağlayacaktır. Oksidentalizm konuya farklı açıdan yaklaştığından dolayı, çalışmayı tek yönlü bakıştan uzaklaştırmasıyla önem teşkil etmektedir.

---

¹⁰⁷ A.g.e., s. 25-26.

2. c. Oryantalizm-Emperyalizm Düzleminde Oksidentalizm

Oryantalizm denildiğinde hep Doğu'nun ele alınışı, Doğu'nun tüm yaşamsal faaliyetlerinin yorumlanması şeklinde düşünülüyor. Peki Doğu, Batı'yı nasıl yorumluyor? İşte bu sorunun cevabını Oksidentalizm kavramı çok güzel karşılamaktadır. Oksidentalizm ise, Batı ve Batı'ya ait olan herşeydir. Oksidentalizm oryantalizm kavramı kadar ön plana çıkamamıştır. Bundaki en önemli neden de Doğu hiçbir zaman Batı gibi devamlı bir saldırı durumunda olmamıştır. Tam tersi bu saldırılara direnmeye çalışıp, kendini savunmuştur. Bu noktada oryantalizm, emperyalizm ve Doğu-Batı ilişkileri açısından Oksidentalizm de ele alınmalıdır.

Oksidentalizm, Doğu'da Batı'yı Batılı olmayan bir dünya görüşünden yola çıkarak geliştirebilecek bir karşı çalışma alanıdır. Oryantalizm, merkezin bir ürünü ise Oksidentalizm de çevrenin bir ürünüdür. Merkez, bilim, sanat ve kültür tarihi açısından daha fazla ayrıcalığa sahiptir. Merkez süreçleri okumakta ve onları kavramsallaştırmaktadır. Merkez efendi konumunda olup; çevre ise itaat eden konumdadır. Merkez eğitmen, çevre ise eğitilendir. İşte Oksidentalizm bu ilişkiyi tam olarak tersine çevirmektedir. Oksidentalizm “ben” olarak Batı ile öteki olarak Doğu arasındaki ilişki biçimini düzelterek Doğu'yu “ben” Batı'yı “öteki” haline getirmektedir. “Ben” ve “öteki” arasındaki ilişki bir hiyerarşi yaratmadan özneler arası eşit, rasyonel bir ilişki de olabilir. İşte burada önemli olan nokta yapıcı oksidentalizmin, yıkıcı oryantalizmin yerine geçecek bir karşılıktır. Tarihsel açıdan bakıldığında da, Dünya Tarihi, sanki Batı'nın merkeziymiş gibi yansıtılmıştır. Geleneksel medeniyetlerin tarihi, en alt düzeye indirgenmiştir. Buna karşılık modern Batı'nın tarihi en yüksek seviyeye yükseltilmiştir. Doğu'nun üç bin yıllık tarihi en fazla bir bölümde özetlenirken beş yüz yıllık modern Batı tarihine uzun bölümler ayrılmıştır. İşte bu noktada Oksidentalizm devreye giriyor. Oksidentalizm, medeniyetler tarihine karşı yapılan bu tarih yazımını ortadan kaldıracak olan dengeyi amaçlamaktadır.¹⁰⁸

Alim Arlı, oksidentalizmin düşünce tarzıyla, oryantalizmin düşünce üslubu arasında çok temel, hem siyasi hem de ontolojik bir farkın olduğunu belirtir. Bu fark, oryantalizmin düşünme tarzının, onun hem akademik bir disiplin, hem de tüzel bir

¹⁰⁸ Hasan Hanefi, “Oryantalizmden Oksidentalizme”, (Çev. Hakan Çopur), Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2007, s. 80-82.

kurumun (sömürge kurumları) birikimlerinden yaralanmasının sonucudur. Bu üslup aynı zamanda Batı kültür dünyasının entelektüel öznelinin ortak bilinçlerini büyük ölçüde belirlemiştir. Oksidentalizmde ise, böyle bir sistematik iç işleyişten ve mantıksal bütünlükten bahsetmek imkansızdır. Oksidentalist düşüncüyü oluşturan tarihsel bilinç, bizzat oryantalist söylemin ve modernliğin oluşturduğu yeni epistemik düzlem ve kavramlarla ilişkilidir.¹⁰⁹

Oryantalizm ve oksidentalizmi birbirinden ayıran en önemli farklardan biri de Batı'nın emperyalizm tecrübesinin oryantizmi şekillendirmesinden kaynaklanmaktadır. Oksidentalizmin öfkesi, çoğunlukla bu sorunun duygusal ekonomisi içinde kapanıp kalmaktadır. Çünkü bütün bir toplumsal sistemin (kültür,kişilik ve siyasal sistemi) alt yapısını tahrip eden sömürgeciliğe verilen tüm tepkiler oksidentalizmin mantığını belirlemiştir. Yinede oksidentalizmin oryantizmi kadar yıkıcı bir eylem olmadığı söylenebilir. Oksidentalizm bir savunma hali olup, özünde hiçbir yıkıcılık ve saldırganlık taşımaz. Oksidentalizm, oryantizmin yarattığı bilgi nesnesi olan “Doğu”nun bir tür karşıtı olmaya aday Batı bilgisi arayışıdır. Fakat bu bilgi, oryantizmin belirlediği anlamları zorunlulukla referans almak durumundadır. Bu anlamların beslendiği kaynakların başında ise anti-sömürgeci mücadelenin öncüsü olan milliyetçilik gelmektedir. Oksidentalizmin oryantizmiyle hiçbir zaman karşılaştırılamayacak özelliği onun, emperyal bir siyasetin aleti ve üreticisi olmamış olmasıdır. Bunlarla birlikte önemli nokta, Batı-dışının Batı'yı sömürgeleştirme gibi düşüncesi olmadığı için, onun geliştireceği ve ötekileştirici olmayan bir yorumu oksidentalizmin gerçek kaderini ortaya çıkaracaktır.¹¹⁰

Oksidentalizmin konusu, “üçüncü dünya” daki Batılılaşma eğilimlerine karşı bir denge oluşturmaktır. Asya'da, Afrika'da, Latin Amerika gibi ülkelerde Batı, modernleşme için bir model olmuştur. Batılı yaşam tarzı da, her kesimin özellikle yönetici sınıflarda ortak bir zemin haline gelmiştir. Günümüzde olduğu gibi Batı'nın taklidi olmak neredeyse ulusal bir karakter halini almıştır. Bununla birlikte şu satırlar dikkat çekmektedir: *“Oksidentalizm ulusal karakterin, ulusal kültürün ve ulusal hayat tarzının yabancılaşmaya ve sadakatsizliğe karşı kısmi bir savunmasıdır; aynı zamanda elitlerin seçimi olan oryantizme karşı halkı temsil*

---

¹⁰⁹ Alim Arlı, A.g.e., s. 60-61.

¹¹⁰ Alim Arlı, A.g.e., s. 73-78.

eden daha kapsamlı ve geniş bir açılımdır, yönetenlerin seçimi olan oryantalizme karşı yönetilenlerin ideolojisidir, kilise dogmalarına dayalı olarak hareket eden hükmedici oryantalizme karşı özgürlükçü teolojiler gibi özgürleştiren bir araçtır.”¹¹¹

Günümüzde olduğu gibi üçüncü dünya ülkelerindeki ulusal kültür, birbiriyle çatışan iki yaklaşımla bölünmüş gibidir. Yaklaşımların her ikisinde kendini halkın gerçek temsilcisi gibi göstermekte olup; bunlardan ilki “modernite” adına, ikincisi ise “gelenek” adına hareket etmektedir. Bu noktada kültürel olarak Batı’ya bağlılık, ulusal bağımsızlığın yavaş yavaş asimile olmasına neden olmaktadır. İşte bir bilim olarak Oksidentalizm, kendi özüyle büyümeye önem verir. Yani dışardan beslenmeye karşıdır. Diğer bir deyişle içerdekine dışarıdakinden “ben”e “öteki”den öncelik vermektedir.

Kültürel açıdan Oksidentalizm değerlendirildiğinde, gelişmekte olan toplumları bilgi aktarımı aşamasından kültürel yaratıcılık seviyesine çıkarmayı amaçlamaktadır. Ulusal bağımsızlık döneminden bu yana ulus devletin yapılanması, Batı kökenli modern bilimler temelinde yapıldı. Aydınların ve bilim adamlarının rolü, bilim, sanat ve edebiyattaki Batılı olanı Batı dışına taşımak olmuştur. Böylelikle Batı’nın ürettiğini Batılı olmayan tüketmektedir. Batı ortaya koymakta ve Batılı olmayan da onu almaktadır. Böylece ulusal kültürler yabancı sistemlerin ve kültürlerin taşıyıcıları haline gelmiştir. Merkez güçlenirken çevre dağınık bir biçimde kalmaktadır. Böylelikle Oksidentalizm “üçüncü dünya”ya, tüm insanlık için yararlı olacak bir yeniden varolma süreci için yardım edebilir.¹¹²

---

¹¹¹ Hasan Hanefi, A.g.m., s.83.

¹¹² Hasan Hanefi, A.g.m., s.84.

III. BÖLÜM

EDWARD SAİD'İN EMPERYALİZM, ORYANTALİZM VE SÖMÜRGEÇİLİĞE BAKIŞI

3. a. Edward Said'in Emperyalizme Bakışı

Çalışmamızın bu bölümünde düşünürümüz Edward Said'in emperyalizmle ilgili görüşlerine yer verilecektir. Said'e göre emperyalizm nedir?, Emperyalizmin oryantalizme nasıl bir etkisi vardır?, Doğu-Batı çerçevesinde emperyalizm ne gibi sonuçlar doğurmuştur? şeklindeki sorulara yanıt verilecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde emperyalizm kavramı ele alınırken, kültür kavramıyla ilişkisi üzerinde durulmuştur. Bu bölümde Said de emperyalizm kavramını açıklarken öncelikle "kültür" kavramı üzerinde durmuştur. Said, ister oryantalizm ister emperyalizm konusunda ortaya koyduğu kuramlarda, kültürün olmazsa olmaz niteliğini devamlı vurgulamıştır.

Edward Said'e göre kültür; *"Her şeyden önce, betimleme, iletişim ve gösterim sanatları gibi, başlıca amaçlarından biri haz olan ve iktisadi, toplumsal ve siyasal alanlardan görece bir özerklik içinde, genellikle estetik biçimlerde varolan anlamını taşıyor. Bunların içinde, hem dünyanın uzak yerlerine ilişkin, popüler bilgi stokları, hem de etnografya, tarih yazıcılığı, filoloji, toplum bilim ve edebiyat tarihi gibi bilimsel disiplinlere ait uzmanlık bilgileri vardır."*¹¹³ Bununla birlikte Said, özellikle roman üzerinde durur; çünkü emperyal tavırlar, deneyimlerin oluşumunda roman büyük bir rol oynuyor. Said'in belirtmek istediği, İngiltere ve Fransa gibi büyümekte olan toplumlarla olan bağlantısı özellikle incelemeye değer estetik nesnenin "roman" olduğudur.¹¹⁴

E.Said, dünyadaki tuhaf bölgeler konusunda araştırmacılar ile romancılar tarafından söylenenlerin özünü öykülerin oluşturduğunu düşünmektedir. Ayrıca öyküler, sömürgeleştirilen halkların, kendi kimliklerini ve kendi tarihlerinin varlığını öne sürmekte kullandığı bir yöntemdir. Emperyalizmde asıl savaşın toprak

¹¹³ Edward Said, Kültür ve Emperyalizm, s.12

¹¹⁴ A.g.e., s. 12-13.

konusunda verildiğine kuşku bulunmamakla birlikte, toprağın sahibinin kim olduğuna, yerleşme ve toprağı işleme hakkının kime ait olduğuna toprağın geleceğini kimin planladığına gelince, bu konuların çekişme konusu edilmesinde “anlatı” kullanılmıştır. Aslında ulusların kendileri birer anlatıdır. Anlatıcı gücü, kültür ve emperyalizm açısından hem çok önemli, hem de bu ikisi arasındaki başlıca bağlantılardan biridir. En önemlisi, kurtuluşun ve aydınlamanın büyük “anlatıcı”larının, sömürge dünyasında bulunan milletleri isyana ve emperyalist boyunduruğu kaldırmaya yöneltmesidir.¹¹⁵

Matthew Arnold’un 1860 larda belirttiği üzere kültür, bir öğeyi, her toplumun bildiği ve düşündüğü en iyi şeylerden oluşan dağarcığı içeren bir kavramdır. Arnold, kültürün, modern, ticari, saldırgan ve kabalaştırıcı bir kentsel varoluşun getirdiği yıkımları, tümüyle zararsız duruma getirmese de hafiflettiğine inanır. Bilinen en iyi şeylerden geri kalmamak için aynı zamanda, kendi toplumunuzu ve geleneklerinizi anlamak için Dante ya da Sheakespeare okursunuz. Kültür, zamanla, ulusla ya da devletle birlikte anılmaya başlanır; bu durum, hemen her zaman bir miktar yabancı düşmanlığı içererek, “biz”i “onlar”dan farklılaştırır. Bu anlamda kültür bir kimlik kaynağıdır.

Düşünürümüz E. Said, kültürün diğer bir anlamı üzerinde durarak; kültürü, çeşitli siyasal ve ideolojik davaların birbirine girdiği bir tiyatro şeklinde tanımlar. Örneğin, başka uluslardan önce *kendi* ulusal klasiklerini okumaları gerektiği öğretilmiş olan Amerikalı, Fransız ya da Hindistanlı öğrencilerden kendi uluslarına hayran ve ait olmaları, başkalarına karşı ise aşağılayıcı ya da kavgacı olmaları beklenmektedir. Bu tarz bir kültür anlayışının ortaya çıkardığı sorun, insanın kendi kültürüne tapınmasına yol açmasının yanı sıra, bu kültürün günlük dünyadan kopukmuş gibi düşünülmesini getirmiştir. Bu durum insan bilimleri araştırmacılarının çoğu için, kölecilik, sömürgecilik ve ırkçılık gibi uygulamaların emperyal boyunduruk ile bu uygulamalara girişmiş toplumların şiiri, romanı ve felsefesi arasında bağlantı kurmayı olanaksızlaştırıyor.

Said’in, birtakım eserleri incelerken İngiliz ve Fransız sanatçılar arasında kullanılan “tâbi” ya da “aşağı” ırklar kavramına tepki gösterenlerin azlığı dikkatini çekmiştir. Bu gibi kavramlar büyük ölçüde kabul görmüş, 19.yüzyıl boyunca Afrika

---

¹¹⁵ A.g.e., s.13

topraklarının emperyal amaçlarla ele geçirilmesini teşvik etmiştir. Bu noktada Said, roman ve diğer kitapları çözümlemiş ve bu kitapların sadece haz ve yararla değil; aynı zamanda açık bir şekilde emperyal süreçlerle de bağlantısı olduğunu savunmuştur.¹¹⁶

Said, farklı alanları (coğrafya, romanlar, ulusal kimlik kavramı, ırk kuramı gibi alanları) birbirine bağlamak, kültürün büyüyen imparatorluklarla olan bağlantılarını göstermek, sanat konusunda gözlemde bulunmanın zor olduğunu; fakat sanatı küresel bağlama, yani yeryüzü bağlamına oturtulması gerektiğini düşünmektedir. Ortada çekişme konusu olan topraklar ve mülkler, coğrafya ve iktidar vardır. İnsan tarihine ilişkin her şeyin kökenleri yeryüzündedir. Ve aynı zamanda da insanların daha fazla toprakları olmasını planladıkları ve bu nedenle o toprakların yerli sakinleri konusunda da bir şeyler yapmaları gerektiği anlamına gelmiştir. Emperyalizm çeşitli nedenlerle bazı insanları kendine çekiyor ve başka insanlara da zor acılar çektiriyor. Said “Kültür ve Emperyalizm” kitabında tarihsel deneyim içerisinde bir tür coğrafi soruşturma yapmaya çalışmış ve yeryüzünün yerleşimsiz yeri bulunmayan tek bir dünya olduğu fikri üzerinde durmuştur. Coğrafya konusunda verilen mücadelelerde de hiç kimse tümüyle arınmış değildir. Karmaşık ve ilginç bir mücadele, çünkü yalnızca askerlerle değil, fikirler, formlar, imgelerle de ilgilidir.¹¹⁷

Emperyalizm döneminin 1870’lerin sonunda, Afrika için kapışmayla başladığı söylenir. Fakat Said, siyasal belirtilerin yanında “kültürel” belirtilerin daha önce başladığını belirtir. Sadece 18. ve 19.yy.dan söz edilse bile, Avrupa emperyalizminin tarihine II. Dünya Savaşına hakim olan İngiltere ve Fransa’nın emperyalist ideolojisinin zirvedeki günlerinde biçimsel olarak merkezi hale geleceği topraklarda o zamandan beri bulunduğu görülür. Hindistan, Kuzey Afrika, Karayipler, Afrika’nın bir çok kısmı, Çin ve Japonya, Malezya, İrlanda gibi yerler 1870’den öncede çekişme yerleriydi. Said bunu şöyle ifade eder: “*Emperyalizmin kendisi Afrika için kapışmadan en azından bir buçuk yüzyıl önce olan devamlı bir süreçtir.*”¹¹⁸

---

¹¹⁶ A.g.e., s. 14-16.

¹¹⁷ A.g.e., s. 42

¹¹⁸ Edward W. Said “Yeats ve Sömürgeleşme”, Milliyetçilik, Sömürgecilik ve Yazın, (Çev. Ş. Kaya), Kabcı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 68.

19. yy'ın başında Avrupa ekonomileri endüstriyel dönüşümlere başlamışlardı; feodal ve geleneksel toprak sahipliği yapıları değişiyordu; yeni deniz aşırı ticaret modeli, deniz gücü ve sömürge yerleşimi kuruldu; burjuva devrimi sonunda yükseliş aşamasına girmişti. Bütün bunlar metropolitan Avrupa'nın yükselmesine ve sahip olduğu uzak yerler üzerinde dayatıcı, hatta göz korkutucu bir iktidar portresi çizdi. I. Dünya Savaşının başlamasıyla, Amerika bir tür sömürge biçiminde dünya yüzeyinin % 85'ini ele geçirdi.

Said, ister oryantalizm ister emperyalizm konusunda olsun ortaya koyduğu kuramlarda, kültürün olmazsa olmaz niteliğini devamlı vurgular. Emperyalist yayılcılığın gelişiminde Avrupa kültürünün tam merkezinde, azimli ve acımasız Avrupalılık denilebilecek olgu yatar. Bu halklar tarihleri biriktirdi; onları inceledi, sınıflandırdı, gerçekleri kanıtladı; fakat her şeyin ötesinde onları kültürün ve beyaz Hristiyan Avrupa düşüncesinin emri altına soktu. Bu Avrupa merkezli kültürün Avrupalı olmayan hakkındaki her şeyi gözlediği belirtilmelidir; fakat bunu da o kadar ayrıntılı yapmıştır ki geriye dokunulmamış tek bir konu, incelenmemiş tek bir kültür, boyun eğdirilmemiş tek bir halk ve toprak bırakmadı. Avrupalı olmayanlar ise, dünyadaki rolü yönetmek, öğretmek, yasalar uygulamak, gelişmek, karşı görüşlere savaş vermek ve zaman zamanda Avrupalı olmayanları yok etmek olan üstün, ileri bir Avrupa'ya kul olarak görülüyorlardı.¹¹⁹

Bu gelişmelerle birlikte emperyalizmin alanı artıkça, sömürgelerde de direniş tırmandı. Said'e göre de gerçekten, Avrupa'da sömürgeleri dünya Pazar ekonomisine sokan dünya ölçeğindeki birikimi emperyalizme ideolojik lisans veren bir kültür tarafından desteklendikçe, denizaşırı sömürgelerde de kitlesel bir siyasal, ekonomik ve hatta askeri bir direniş başladı. Direniş kültürünü, Batı emperyalizmine karşı yalnızca tepkisel bir tavır olarak algılanmayan kültürel bir girişim olarak tanımlamak bütün aydınların ve onlarla birlikte çalışan hareketlerin önemli bir başarısıydı.¹²⁰

Modern emperyalizm Said'e göre dikkat çeken yönlerinden biride, birçok yerde yerlileri modernleşmeye, gelişmeye, öğretmeye ve uygarlaştırmaya yönelik politikaların uygulanmasıdır. Burada yapılan bütün hareketler "modernleşme" adınadır. Özellikle de sömürge bölgelerde, emperyalizmin sert yanlarını kapama adına modernleşmeyle daha yumuşatıcı bir tavır takınır. Yani ülkenin sosyal, siyasal,

---

¹¹⁹ A.g.m., s. 69-70.

¹²⁰ A.g.m., s. 70-71.

ekonomik yapısı sömürgeleştirilirken tepki çekmemek için modernleşme adı altında yapılıyor. Bu durum hala günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Batılı (emperyal) güçler bir ülkeyi etkisi altına alırken modernleşme kılıfı altında bunu gerçekleştirmektedir. Bunlara bağlı olarak Said'in belirttiği diğer bir nokta da sömürge eğitiminin amaçlarından biride Fransa ya da İngiltere tarihinin tutunmasını sağlamak olduğu için, aynı eğitim aynı zamanda yerli tarihide aşağıladı.¹²¹

Konuya daha detaylı bakıldığında, 19. yüzyıl İngiltere ve Fransa'sında ve diğer batılı ülkelerde (özellikle ABD'de) yaşanan ve Roma, İspanya, Bağdat'ın, kendi çağlarında yanında küçük kaldığı, görülmemiş güç yoğunlaşması olgusu vardı. Bu yüzyıl Batı'nın yükselişini en üst noktaya ulaştırmış ve batılı güç, emperyal metropol merkezlerinin büyük oranlarda toprak ve tebaa edinmesine imkan sağlamıştır. Said bu noktada şu örneği veriyor:

“Düşününüz ki 1800 yılında batılı güçler yeryüzünün yüzde 55 ini talep ediyor. Ama fiilen yaklaşık yüzde 35 ini elinde tutuyordu; 1878'e gelindiğinde ise bu oran yılda 83.000 mil karelik (yaklaşık 134.000 kilometre kare – ç.n.) bir artış hızıyla, yüzde 67 oldu. 1914'de, yıllık artış hızı şaşırtıcı bir biçimde 240.000 mil kareye (yaklaşık 384.000 kilometre kare-ç.n.) ulaşmış ve Avrupa yeryüzünün kabaca yüzde 85'lik bir kısmını sömürge, himaye altındaki ülke, bağımlı ülke dominyon ve federe devlet biçimleri altında elinde tutar duruma gelmişti.Tarihte birbiriyle ilişkili hiçbir sömürge topluluğu bu denli büyük, böylesine tümenden tahakküm altında ve güç bakımından batılı metropollerle böylesine eşitsizlik içinde olmamıştı. William McNeill, The Pursuit of Power/İktidar Peşinde adlı yapıtında, bu durumun sonucunda “dünya daha önce hiç olmadığı biçimde tek ve etkileşimli bir bütün halinde birleşti. ”¹²²

Aynı şekilde Avrupa'da da 19.yy sonlarında emperyal olguların içine girmediği yaşam parçası kalmamıştı; ekonomiler, deniz aşırı Pazar, ucuz emek ve kar sağlayacak toprakların peşindeydi, savunma ve dış politika görevlileri daha çok küçük uzak ülkelerin ve egemenlik altına alınmış halkları çekip çevirmek görevindeydiler.Batılı güçlerin daha fazla sömürge uğruna birbirleriyle rekabet

¹²¹ A.g.m., s. 72.

¹²² Edward Said, Kültür ve Emperyalizm, s.43

halinde buldukları zamanlarda ise, kendi boyunduruklarına giren topraklarda yerleşme, inceleme denetleme ve yönetme işleriyle uğraşıyorlardı.

Said'e göre emperyalizm, uzak topraklara tahakküm eden egemen metropolün uygulama, kuram ve tavırları anlamına gelmektedir. Her zaman emperyalizmin sonucu olarak ortaya çıkan "sömürgecilik" ise uzak topraklarda yerleşim yerinin kurulması demektir. Son zamanlarda doğrudan sömürgecilik büyük oranda azalmıştır; emperyalizm ise, bir tür genel kültür alanında ve belirli siyasal, ideolojik, iktisadi ve toplumsal uygulamalarda, başka bir ifadeyle her zaman olduğu yerde varlığını sürdürmektedir. Konunun daha derinine inildiğinde, baharat, şeker, köle, altın, pamuk vb. her zaman dikkati çektiği gibi, Batılı imparatorlukların yayılmasında kârın büyük önem taşıdığı açıktır. Yalnız emperyalizm ve sömürgecilik bunlardan ibaret değildir. Kâr amacının dışında bir bağlılık, sürekli dolaşıma ve yeniden dolaşıma olan bağlılık da vardır. Bu sayede saygın insanların, uzak topraklarla oralarda yaşayan yerlileri boyunduruk altına almak gerektiği düşüncesini kabul etmesi sağlanmıştır.¹²³

E. Said, emperyalizm konusunda "edebiyatın" çok büyük rolü olduğunu belirtir. Yani edebiyat emperyalizmin gelişmesine ve yayılmasına öncülük etmiştir. Ona göre, özellikle 19. ve 20.yy romanları o dönemin kültürel öğelerini ve sosyal yapısını gözler önüne seriyordu. Said'in söylemeye çalıştığı, romanın (edebiyatın/kültürün) emperyalizme neden olduğu değil, burjuva toplumunun bir kültür yapımı olarak romanla emperyalizmin, birbiri olmadan düşünülmemeyeceğidir. Başlıca edebi biçimler arasında en yenisi romandır, ortaya çıkış tarihi en iyi bilinen odur, en batılı olan odur, toplumsal yapı açısından kuralsal yapısı en belirginleşmiş olanı da odur; "emperyalizm" ile "roman" birbiriyle öyle bütünleşmiştir ki, birini ele almadan diğerini okumak ve anlamak olanaksızdır. Roman, kapsayıcı, neredeyse ansiklopedik bir kültürel biçimdir. Hem yüksek derece düzene bağlanmış bir entrika mekanizmasını, hem de burjuva toplumunun varolan kurumlarına, bu kurumların otorite ve iktidarına bağlı bütün bir toplumsal göndermeler sistemini içerir.

Romana güç kazandıran birtakım öğeler söz konusudur: Tarihi kendine mâl etmek, geçmişi tarihleştirmek, toplumu anlatılaştırmak gibi. Tüm bu öğeler toplumsal amaçlarla kullanılacak toplumsal alan birikimlerini ve farklılaşmalarını

---

¹²³ A.g.e., s. 46-47

içermektedir. Bu nokta 19.yy sonlarının sömürgeci olan romanlarında daha belirgindir. Toplumsal alanın altında, ülke toprakları, araziler, coğrafi alanlar yani emperyal ve kültürel çekişmenin somut coğrafi dayanakları yatmaktadır. Uzak yerleri sömürgeleştirmek, oralardaki insanları tüketmek gibi düşüncelerin hepsi “toprak” nedeniyle olup bitmektedir. Genelde bu durumlar romanlara da yansımıştır. Said, bu nedenlerle emperyalizm ve roman ilişkisi üzerinde durmuştur.¹²⁴

Said'in oryantalizm üstüne çalışmasına teşvik eden etmenlerden birisi, eski Yunan ve Latin edebiyatı gibi alanlarda görülen evrenselciliğin, başka edebiyat ve toplumların değeri daha azmış gibi, son derece Avrupa-merkezci oluşuna ilişkin eleştirisiydi. Bu bağlamda karşımıza “karşılaştırılmalı edebiyat”, adı verilen bir kavram ortaya çıkıyor. Karşılaştırılmalı edebiyat kökeni ve amacı, yalıtılmışlığın ve taşracılığın ötesine giderek birkaç kültürü ve birkaç edebiyatı bir arada çok sesli olarak görmek anlamına gelmektedir. Karşılaştırılmalı edebiyat çalışmaları Avrupa emperyalizminin zirvede olduğu bir dönemde başlamış ve yadsınamaz bir biçimde o emperyalizme bağlı olmuştur. Karşılaştırılmalı edebiyattan bahsetmek dünya edebiyatından bahsetmek anlamına gelmişti; fakat bilgi kuramı açısından, Avrupa edebiyatının en üstte yer aldığı bir tür hiyerarşi olarak düzenlenmişti.¹²⁵

Karşılaştırılmalı edebiyat alanındaki akademik çalışma, ABD ile Avrupa'nın edebiyatlarını dünyanın merkezine koyan bir anlayışı barındırmıştır. Karşılaştırılmalı edebiyatının da temelinde yatan Batı edebiyatı anlayışı, temelde tarih konusunda belirli bir fikri vurgulamakta, aynı zamanda da bu fikre güç kazandıran temel coğrafi ve siyasal gerçekliği karanlıkta bırakmaktadır. Bu fikrin ve Batı edebiyat tarihi anlayışı temelde idealist ve sistemsizdir. Cervantes, Sheakespeare, Montaigne gibi büyük yazarlar; sınıflar, siyasal çatışmalar, iktisadi yapılarıdaki değişimler, savaş ve sosyal yapı gibi konuların tümünü ele almış olduğu gibi Avrupa'nın temsil ettiği değişmez diyalektik düzene tanıklık eder.

20.yy.da kurtarıcı bir statü kazanmış olan bu “dünya edebiyatı” anlayışı sömürge coğrafyası kuramcılarının vurguladıklarıyla örtüşmektedir. 19.yy sonları ve 20.yy başlarının coğrafya sentezcileri, okuyucularına var olan siyasal gerçeklikler üstüne teknik açıklamalar sunuyorlardı. Avrupa dünyayı komuta edip; emperyal harita, kültürel ufka meşruluk kazandırıyor. Aynı zamanda çağdaş küresel ortam,

---

¹²⁴ A.g.e., s. 116-138

¹²⁵ A.g.e., s. 90-94

karşılaştırmalı edebiyatın öncüleri açısından büyük önem taşımış coğrafya, kültür ve tarih çakışmalarında ve yakınlaşmalarında belirmiş olup; bunlara damgasını vurmuştur. Bunlarla ilgili Said önemli bir noktaya değinmişti: Batı’da bulunup dünya edebiyat ürünlerini bir tür egemen yansızlıkla somut olarak denetleyebilen gözlemciler olağanüstü ayrıcalıklıdır. Oryantalistlerin ve Avrupa dışı dünyayla ilgili diğer uzmanların (antropologların, tarihçilerin, filologların) böyle bir gücü olmakla birlikte, bu güç genellikle, bilinçli emperyal girişimle eleleydi.¹²⁶

Bunlarla beraber Mahmut Mutman bu konuda, Emperyalizm, Oryantalizm ilişkisi çerçevesinde Oryantalizmin bir kültür yaklaşımı olduğunu ileri sürer. Bu yaklaşım içinde oryantalizm, Şark’a duyulan ilgi olarak basitçe Avrupa hümanizminin bir parçası gibi görülür. Hümanist kültüre dayanan, oryantalizmi sadece ahlaksal ve siyasal değil aynı zamanda düşünsel olarak sorgulayan önemli girişimler olmuştur. Örneğin Arap düşünür Anwar Abdel Malek “Orientalism in Crisis” adlı makalesinde, Oryantalizm, Batılıların Doğulular hakkında duyduğu insanı bir ilgi değil, sömürgecilik ile iç içe geçmiş bir zihniyet olduğunu gösterdi.

Egemen kültür oryantalizm, yüksek kültür terimleri içindeyken, eleştirel okunması bağlamında ise “emperyalizmin ideolojisi” olarak tanımlanmıştır. Böyle bir yaklaşım, oryantalizmi, Batı’nın ideolojik nosyonlar, simgeler ve stereotipler aracılığıyla Doğu’nun gerçekliğini çarpıtması olarak tanımlar. Oryantalist söylem içinde Doğu’nun temel nitelikleri olarak gösterilen özellikler, yani durağanlık, pasiflik, gerilik, tarihsizlik, despotizm vb. ideolojik çarpıtmanın öğeleri olduğu gibi; “Sarı Tehlike”, “Korkunç Türk” veya “Tembel Hintli” gibi ırkçı stereotipler ile benzer bir statüye sahiptirler. Bu yaklaşım ciddi bir kuramsal sorunu da beraberinde getirir. Bu yanlış ideolojik fikirlerin sakladığı bir “hakikat” olduğu fikrinin çoğu kez kültürel kimlik siyasetini tercüme olduğuna tanık olunmaktadır: Oryantalizmi basitçe tersine çevirerek, olumsuzlanmış Doğulu kimliği olumlu yapmak ile çerçevelenen sınırlı bir yaklaşımdır. İdeolojik çarpıtma ya da “yanlış-tanım” elbette oryantalizmin söylemsel ekonomisinin zorunlu bir parçasıdır.¹²⁷

Said’in “Emperyalizmin ve Siyonizm’in Entelektüel Kökenleri” adlı makalesine göre, emperyalizm, hem toplumsal, siyasal ve kültürel bir baskı sistemi, hem de bir dünya görüşü olarak tüm çağların ortak bir olgusudur. Egemenliği

¹²⁶ A.g.e., s. 95-98

¹²⁷ Mahmut Mutman, “Şarkiyatçılık/Oryantalizm”, s. 189-190

sırasında pek çok kültür, kendi iradesini daha zayıf olan öteki kültürlerle zorla kabul ettirmeğe çalışmıştır. Emperyalizmin ortaya koyduğu efsanelerden bazıları, güçlü bir kültürün üstün kültür olduğu; egemen ulusun efendi ırktan geldiği yolundaki ve benzeri görüşlerdir. Bu düşüncelere bir şekilde, bütün Avrupa, Asya ve Amerika imparatorluklarında rastlanabilir. Bununla birlikte, emperyalizm 19.yüzyıl boyunca yeni ve güçlü bir biçim kazanmıştır. Said'e göre Filistin'in 1880'lerden itibaren sömürgeleştirilmesinin kökenleri ve emperyalizmin kökenleri 19.yüzyıl Avrupa entelektüel kültürünün tarihinde bulunabilir.

Bir düşünce sistemi olarak emperyalizmin kökleri 19.yüzyılın başlarında bulunur. 1815-1918 tarihleri arasında Avrupa'nın sömürgeci imparatorluklarının Asya, Afrika ve Latin Amerika'da ellerinde bulundurdukları alanların dünya toplam yüzölçümünün %35'inden %85'ine yükseldiğini hatırlamakta yarar vardır. Emperyalizm, tüm amacı toprak yönünden genişleme ve bunun meşrulaştırılması olan siyasal bir felsefedir. 19.yüzyıl emperyalizmi ve modern emperyalizm ile bunlardan önceki her türlü emperyalizm arasındaki fark, 19.yüzyıl emperyalizmi ve modern emperyalizmin, gerçeklik konusunda sistematik bir şekilde etkili ve yarı-bilimsel bir görüşe dayanmasıdır. Gerçekten, emperyalizmin tarihinin modern bilimin oluşumunun ve kötüye kullanımının tarihi olduğu söylenebilir. Modern bilimsel emperyalizmin bileşenleri ilk olarak “felsefi” ve ikinci olarak “ekonomik” ve “topraksal”dır.¹²⁸

Bu durumun kaynağı, kendi meşrulaştırdığı bilginin ve eylemlerin belirli bir türüdür. Bu, Avrupa Biliminin 19.yüzyılın başında, dünyayı ve onun sakinlerini güçlü-zayıf, ileri-geri, üstün-aşağı biçiminde “sınıflandırma” konusunda kazandığı bilgidir. Modern emperyalizmin gerçek kökeni, sistematik sınıflandırma düşüncesi olup, bu düşünce 19.yüzyıl Avrupa biliminin gerçekleştirdiği başlıca başarıdır. Emperyalizm, buradan yola çıkarak çarpıklaştırılmış bir ilke elde etmiş ve bunu insanların dünyasına kasten uygulamıştır. Bununla birlikte kültürel-antropolojik bir sınıflandırma biçiminden söz etmiştir. Bu sınıflandırma sistemi, bilimsel açıdan doğrulanabilir bilgiye dayanıyor gibiydi. Bir tarafta uygarlaşmış ve ilerlemiş toplumlar, diğer tarafta geri kalmış ve uygarlaşmamış toplumlar yer alıyordu. Uygar bir insanın toprağı işleyebileceğine, yararlı bir şeyler üretebileceğine,

¹²⁸ Edward Said, “Emperyalizm ve Siyonizm'in Kökenleri”, Siyonizm ve Irkçılık, Ankara Üni. Siyasal Bil. Fak. Yayınları, Ankara, 1982, s. 137-138.

başarabileceğine inanılıyordu. Toprak böyle bir insan için yararlı ve verimli olmasına karşılık, geri kalmış toplumun elinde kötüye kullanılırdı. Modern Avrupa sömürgeciliğinin mülksüzleştirme akımları, Amerika, Afrika, ve Asya’da yaşamış tüm toplumların, bu toprak üzerinde yaşama haklarının birden ellerinden alındığını söyleyen bu öğretilerden doğmuştur.¹²⁹

1870’lerde Avrupa’da, toprak elde edebilmek için ancak bilimsel olarak ortaya çıkarılmayı gerektirecek ölçüde belirgin coğrafi toplumlar hızla yayıldı. Böylelikle, modern bilimle emperyalizm arasında sonucu o zamana kadar görülmemiş bir felaket, insanlar için sefalet ve baskı olan bir birliktelik yapıldı. Siyah, sarı ve kahverengi derililerin halk olmadıkları açıklandı, toprakları ellerinden alındı. Bu insanlara hapis hayatı yaşatıldı. Said’e göre emperyalizm bu nedenle, yalnız fetih değil, aynı zamanda insanlığın hapsedilmesi ve saklanması sistemidir. Said bu noktada Lord Cromer’in 1908’de söylediği sözü örnek gösterir : *“Bağımlı ırklar yönetilmek zorundadır; kendi kendilerine bırakılmamalıdır”*. Bu yapılanların hepsi bilim, kültür, yüksek ussallık adına yapıldı ve söylenmiştir. Bütün bunlarla birlikte, Said’e göre, Avrupa emperyalizminin özellikleri şunlardır:

- Topraksal yayılma
- Öteki toplumlar üzerinde üstünlük kurma isteği
- Tüm doğayı ve insanlığı bilimsel olarak ileri-geri, gelişmiş-azgelişmiş, üstün-aşağı zihniyetler, toplumlar, diller, türler gibi sınıflandırma yapma
- Bunların hepsini, amacı olan fetihleri bilimsel bir kılıfla, giderek insancıl tavırlarla gizlemek olan hukuksal, topraksal, ırksal ve toplumsal öğretiler olarak mâkulmuş gibi göstermektir.¹³⁰

Bu bölümde anlatılanları Cemil Meriç çok güzel özetlemiştir. Kültür emperyalizmi konusunda önemli düşünürlerimiz olan C. Meriç, E. Kongar ve E.W. Said’in düşünceleri arasında bir paralellik söz konusudur. Meriç kültürle emperyalizmin birleşmesini akıl almaz bir olgu olarak değerlendirir. Ona göre, emperyalizmler tuzağa düşürmek istedikleri ülkeleri kültürleriyle fethetmez, kültürsüzleştirerek, kültürsüzlüklerine inandırarak yok eder. Emperyalizmin emrinde korkunç bir silah vardır: ideoloji. İdeolojiler siyasi birer yalan, birer yarı-hakikattir. Kültür, hakikatin bütünü olup, ideolojilere karşı tek koruyucu güçtür. Meriç’e göre

¹²⁹ A.g.m., s. 139.

¹³⁰ A.g.m., s. 140-141.

kültür emperyalizmi ezelden beri aşına olunan bir kavram: “Avrupalılaştırma”, “Amerikanlaştırma”dır. Amerikan emperyalizmi benzeri olmayan bir emperyalizmdir. En dikkat çeken yönü psikolojik bir emperyalizm olmasıdır. Yani vicdanları şekillendiren, yaşayış tarzına yön veren, alışkanlıkları etkileyen bir emperyalizmdir. Meriç şöyle der: “*Bugünün orta halli ailesiyle, yirmi yıl önceki bir aileyi karşılaştırın. Yaşayışlarındaki fark tek kelimeyle özetlenebilir: Amerikanlaşmak. Konfor, mobilya, yemek-içmek, giyinmek kısacası her şey amerikanlaşmıştır*”.¹³¹

3.a.1. Edward Said’in Sömürgeciliğe Bakışı

Doğu-Batı ilişkilerinin ana hatlarını, oryantalizmi, sömürgeciliği ve emperyalizmi; ansiklopedik yani teorik bilgi sınırlarından çıkararak hayatın içinde, yaşanılan bir pratik olarak algılayamadığımız sürece bu kavramları da tam anlamıyla kavramış sayılmayız. İdeolojik olarak oryantalizm, Avrupa dışındaki dünyanın farklılığından yola çıkarak, kendine benzemeyen bu dünyanın farklı bir karikatürünü çıkarmıştır. Bu nedenle, içinde bulunulan gerçek Doğu ile Batı’nın oluşturduğu kurmaca Doğu arasında bir benzerlik yoktur. Batı kendi Doğu’sunu icat etmiştir. Tıpkı kendi ilerlemesini icat ederek başkalarının ilerlemeye uygun olmadığını icat etmesi gibi. Bütün olumsuzlukların bu dünyaya, olumlularına kendisine mal edilmesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla ortaya, Batı’nın kurguladığı bir “Doğu” çıkıyor. Bu kavram coğrafi anlamda öte bir ideolojiden ibarettir.¹³²

Oryantalizm, sömürgeleştirilen Doğu ülkeleri üzerinde güce dönüştürülmüş bilgiyle sağlanan ve onlar üzerinde kurulan iktidarı temsil etmektedir. Avrupa, sömürgeleştirmek için tüm dikkatini Doğu’ya yoğunlaştırdı. Doğu, coğrafi açıdan yanındaydı aynı zamanda doğal açıdan zengindi, tarihi açıdan da üzerinde büyük kompleksler yaratan, sürekli gözünü diktiği ama bir türlü üstün gelemediği bir dünyaydı. İnsanlık tarihi boyunca sürekli ortaya çıkan farklı türdeki kolonyal temasların en kapsamlısı, 1930’lu yıllarda dünyanın yüzde 85’ini sömürgeleştirmiş olan Avrupa kaynaklı modern sömürgecilikti. Batı’nın Doğu’yu bilme arzusunun, yalnızca “bilgi” susuzluğunu giderme amacına dayanmadığını, tersine “iktidar” isteği

¹³¹ Cemil Meriç, Mağaradakiler, s. 39-42.

¹³² Yüksel Kanar, Batı’nın Doğu’su (Avrupa Barbarlığı’nın Küreselleşmesi), s. vii-viii

ile iç içe geçtiğini, bilgi ve iktidarın birbirinden ayrılmayan olgular olduğu açıkça bilinmektedir. Burada “bilgi” oryantalizmle, “iktidar” ise sömürgecilikle eşleşmektedir.¹³³

Said’e göre “sömürge” kavramı kendine özgü bir niteliğe sahiptir. İkinci Dünya Savaşı’ndan önce, sömürgeleştirilenler Batı-dışı ve Avrupa dışının, Avrupalılar tarafından kontrol edilen ve genellikle de zor kullanılarak yerleştirilen ülkelerin sakinleriydi. Afrika ve Asya II. Dünya savaşı sıralarında büyük oranda bağımsızlığını ilan etmiş olmasına karşın, bazı bölgelerinde batılı güçlerin mevcudiyeti sürmekteydi. Yani Said’e göre “sömürge”, ulusal egemenliğini kazanmış ve bu nedenle artık dağılmış olan tarihsel bir grup değil, yeni bağımsız devletlerin sakinlerinin yanı sıra hala Avrupalıların yönetiminde olan komşu ülkelerdeki tabi halkları da içeren kategoriydi. Irkçılık, sömürge savaşlarında ve despotik(katı) yönetimlerin elinde ölümcül sonuçlar doğuran önemli bir güç olarak kalmıştı. Said, sömürgeleştirilmiş olmanın, özellikle de ulusal bağımsızlık kazanıldıktan sonra, kalıcı ve büyük ölçüde adaletsiz sonuçları olan bir yazgı olduğunu belirtmiştir. Edward Said bu durumu şöyle ifade etmiştir: “*Bir yanda yoksulluk, bağımlılık, az gelişmişlik, iktidarın çeşitli patolojileri ve yozlaşma; ve tabii diğer yanda da savaş, okur yazarlık ve ekonomik kalkınma alanlarında sağlanan kayda değer başarılar: bir düzeyde kendilerini kurtarmış ama başka bir düzeyde geçmişlerinin kurmanı olarak kalan sömürgeleşmiş halklara işte bu özellikler karışımı vuruyordu damgasını “sömürge”, yalvarma ve kendine acıma anlamına gelen bir kategori olmak şöyle dursun, o zamandan bu yana dikkate değer ölçüde genişleyerek, kadınları, ikincil ya da ezilen sınıfları, ulusal azınlıkları ve hatta marjinalleştirilmiş ya da sonradan eklenmiş akademik alt uzmanlık alanlarını bile kapsar hale geldi.*”¹³⁴

Böylelikle Said’e göre sömürge halkların statüsü, bağımlılık ve çevresellik bölgelerine hapsoldü; gelişmemiş, az gelişmiş, gelişmekte olan ülkeler diye damgalandı. Teorik olarak ve kendilerinin bir karşıtı olarak kabul edilen, bir efendi olarak aksettirilen üstün, gelişmiş ya da metropoliten bir sömürgeci tarafından yönetiliyorlardı. Başka bir ifadeyle, dünya hala önemliler ve önemsizler şekilde ikiye ayrılmışlardı. Yani ona göre; sömürgeleştirilmişlerden biri olmak, birçok farklı

¹³³ A.g.e., s. 110-111.

¹³⁴ Edward Said, Kış Ruhu, (Çev. Tuncay Birkan), Metis Yayınları, İstanbul, 1999, s. 44-45.

yerde, birçok farklı zamanda bir çok farklı ama “aşağı” görülen bir şey olmak demektir.¹³⁵

Tüm bunlarla birlikte Said, Sömürgeciliğin, oryantalizm ve emperyalizmden ayrılmaz bir parça olduğu görüşündedir. Bu görüşünü de şu şekilde ifade etmiştir:

Birinci Dünya Savaşının sonuna değin Avrupa, dünyanın yüzde 85'ini sömürgeleştirmişti. Kısa yoldan gidip modern şarkiyatçılığın hem emperyalizmin hem de sömürgeciliğin bir veçhesi olduğunu söylemek, su götürmez bir gerçeği dile getirmektir. Ne ki bunu söylemek yeterli değil; çözümleyerek, tarihselliğiyle açıklamak da gerekir. Beni ilgilendiren, Dante ile d'Herbelot'nun sömürgecilik öncesi bilincinden farklı olarak, modern şarkiyatçılığın düzenli bir biriktirme disiplini nasıl somutlaştırdığını göstermek. Kesinlikle salt düşünsel ya da kuramsal bir özellik olmayan bu biriktirmecilik, şarkiyatçılığı düzenli olarak insanlarla toprakları biriktirmeye yönlendirmiştir. Ölü ya da yitik bir Şark dilini yeniden kurmak, eninde sonunda, ölü ya da ihmal edilmiş bir Şark'ı yeniden kurmak anlamına geliyordu; ayrıca bu yeniden kurucu dikkatin, bilimin, hatta imgelemin, sonraları ordular, yönetimler, bürokrasiler tarafından toprak üzerinde, Şark'ta gerçekleştirilecek icraatların yolunu hazırlaması anlamına da geliyordu. Bir bakıma, Şarkiyatçılığı aklayan şey sadece düşünsel yada sanatsal başarısı değil, daha sonraki etkililiği, kullanışlılığı, yetkesiydi.¹³⁶

Said, “Şarkiyatçılık” adlı kitabında, edebi ve kültürel metinlerle birlikte “şark” hakkındaki biçimsel incelemenin belli birtakım görme ve düşünme tarzlarını nasıl pekiştirdiğini, bunların da kolonyal iktidarın işlev görmesine ne şekilde katkıda bulunduğunu inceler. Bu kitapta özellikle Kolonyalizm incelemesini yeniden düzenlemek için “söylem” kavramına başvurur. Yani Said, Avrupa kökenli edebi metinlerin, seyahatnamelerin ve diğer yazıların Avrupa ile onun “ötekiler”i arasında ikilik yarattığını ve bu ikiliğin hem Avrupa kültürünün yaratılmasında hem de Avrupa'nın başka ülkeler üzerinde kurduğu hegemonyanın sürdürülmesi ve genişletilmesinde merkezi bir yer tuttuğunu savunur. Said'in bu konudaki yapmak

¹³⁵ A.g.e. s.45.

¹³⁶ Edward Said, Şarkiyatçılık, s. 133.

istediği, Avrupalı olmayan halklara ilişkin “bilgi”nin nasıl da bu halklar üzerinde uygulanan iktidarın korunmasının bir parçası olduğunu göstermeyi amaçlar.

Bununla birlikte Said, Doğu hakkındaki bilginin asla “nesnel” olamayacağını savunmuştur. Çünkü, kolonyal tarih ve ilişkiler içinde zorunlu olarak bulunan insanlar tarafından üretilmiştir. Bu durumu Hintli bir milliyetçi olan Bipin Chandra Pal çok güzel ifade etmiştir. *“Avrupalı bilimci, ülkemizin fiziksel görünümünü incelediğinde, topraklarımızın yüzölçümünü yaptığında, coğrafi yükselteleri ve dalgalanmaları ölçtüğünde, hayvanlarımızı, bitkilerimizi ya da madenlerimizi araştırdığında, incelemesinin ortaya koyduğu belgeler doğru ve yetkili kabul edilir. Ama insanın incelenmesi tamamen başka bir düzlemde cereyan eder... Bu düzlemde de gözler görür, kulaklar işitir, ama görülenin ya da işitilenin gerçek anlamı duyular tarafından değil, işitilene kendine özgü tecrübelerin ve çağrışımların ışığında yorumlayan anlama tarafından sağlanır.”*¹³⁷

Söylem analizi, gözle görünür olanla gizli olan arasındaki, başat olanla marjinalleştirilmiş olan arasındaki, fikirlerle kurumlar arasındaki bağlantıların izini sürmeyi olanaklı kılar. Söylem analizi, iktidarın nasıl da gündelik hayatlarımızı düzenleyen dil, edebiyat, kültür ve kurumlar aracılığıyla işlediğini görmemize izin verir. Said iktidara ilişkin bu genişletilmiş tanımı kullanarak kolonyal otorite hakkında dar ve teknik bir kavrayıştan uzaklaşabildi ve kolonyal otoritenin şark hakkında bir “söylem” üreterek nasıl iş gördüğünü gösterebildi. Said’in temel tezi şudur: Şarkiyatçılık nihai olarak, gerçeklik hakkında, tanıdık olan (Avrupa, Batı, “biz”) ile yabancı olan (Şark, Doğu, “ötekiler”) arasında iki kutuplu karşıtlığı geliştiren yapıyla politik bir vizyondur. Said bu karşıtlığın Avrupa’nın kendi kendini kavrayışı açısından hayati olduğunu gösterir: Kolonileştirilmiş halklar irrasyoneldir ama Avrupalılar rasyoneldir; Şark durağandır, Avrupa ise gelişir ve ilerler. Ortaya çıkan bu “benlik ile öteki” arasındaki diyalektik, kolonyal söylem incelemelerinin temelini oluşturacak niteliğe gelmiştir. Said’in “Şarkiyatçılık” kitabının yayımlanmasından bu tarafa kolonyal söylem çalışmaları, sanat eserleri, atlaslar, sinema, müzeler, giyim-kuşam örüntüleri, reklamlar, eğitim kurumları, jeoloji gibi çok kapsamlı metinler ve pratikler topluluğunu analiz etmiştir.¹³⁸

¹³⁷ Ania Loomba, Kolonyalizm-Postkolonyalizm, s.66.

¹³⁸ A.g.e., s. 65-68 ; ayrıca bkz.

3. b. Edward Said'in Oryantalizm'e Bakışı

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki Said'in "Oryantalizm" adlı çalışması basitçe Avrupa'nın Doğu'yu nasıl temsil ettiğiyle ilgili değildir; bu çalışma aynı zamanda daha genel kuramsal ve politik soruları gündeme getirir. Said, oryantalist metinlerin Doğuyu ırksal, kültürel, politik ve coğrafi bir bütünlük olarak nasıl kurduğunu zengin bir yelpazesini sunarak geniş bir zemin hazırlar. Doğulu ötekinin kurulmasın gerisinde yatan şeyin Batı'nın kendisini kendinden bağımsız ve egemen bir özne olarak kurmasına yardımcı olacak sınırları çizme arzusu olduğunu gösterir. Ben ve öteki arasındaki ilişkiyi göstermek üzere oryantalist söylemin en temel tekniği olan Batı ve Doğu arasında kurulan karşıtlıklara dikkati çeker. Doğulu ötekini temsil etme arzusunun Batı'nın iktidar istenciyle nasıl iç içe geçmiş olduğunu gösterir.¹³⁹

Edward Said, oryantalizmi tek bir unsura ya da tek bir sosyal olaya dayanarak açıklamamıştır. O, oryantalizmi birçok yönüyle ele almış ve kapsamlı değerlendirmeler yapmıştır. Ona göre, oryantalizm; kültür, bilim kurumlar tarafından meydana çıkarılmış basit bir tema ya da politik olan değildir. Doğu üzerine yazılmış eserlerin geniş bir koleksiyonu da değildir. Batı'nın Doğu dünyasını ezmeye yönelik "emperyalist komplo"da sayılmaz. Oryantalizm; estetik, bilimsel, ekonomik, sosyolojik, tarihe ait ve filolojik metinler ile "aktarılmaya" çalışılan bir cins jeo-ekonomik görüşler bütünüdür. Oryantalizm sadece coğrafi bir ayırım değil, bir seri "çıkarlar" toplamıdır. Bu çıkarlar bilimsel keşifler, filolojik çalışmalar, psikolojik analizler, manzara tarifleri ve sosyolojik açıklamalarla ayakta tutulmaya çalışılan müesseselerdir. Bu sistem açık bir şekilde ayrı bir dünyanın yönlendirilmesi, kullanılması, hatta eritilmesi için gösterilen çabaların bütününe kapsar.

Edward Said'e göre: "*Oryantalizm bilhassa brüt politik iktidarla ilişkili gibi görünmeyen bir hitap şekli, fakat çeşitli iktidarların kuvvet farklarından doğan ve varlığını öylece sürdüren dengesiz bir alışveriş düzenidir. Bu alışveriş bir ölçüye kadar sömürge ve imparatorluk idarelerinde olduğu gibi siyasal iktidarla; linguistik, mukayeseli anatomi yahut modern politik ilimlerden herhangi biri olarak geçerli ilimler alanında entelektüel iktidarla; din, kanunlar, kıymet hükümleri, ulusal zevk ve*

---

¹³⁹ Meyda Yeğenoğlu, Sömürgeci Fanteziler, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s. 20.

edebiyat alanında kültürel iktidarla; “Biz” ve “Onlar” esasına dayanan fikirler halkası içinde ahlaki iktidarla sürer gider.”¹⁴⁰

Said, “Oryantalizm” adlı eserinde İngilizlerin, Fransızların ve Amerikalıların geniş anlamda Oryantalizm kelimesi ile ne anlatmaya çalıştıklarını göstermektedir. Ona göre, Fransa ve İngiltere Doğu’nun ya da Doğu biliminin öncüleridir ve aynı zamanda bu durumunu uzun süre korumuştur. 20.yüzyıla gelmeden Fransa ve İngiltere tarihin iki büyük sömürge alanına sahip bulunuyorlardı. Amerikalılar ise II. Dünya Savaşından sonra Avrupa’nın açık bıraktığı noktalara kaymışlardır. Tutarlı yapıları ve bilimsel ağırlıkları ile İngilizler, Fransız ve Amerikalıların Doğu üzerine ortaya koydukları eserler, Almanya, İtalya, Rusya ve diğer ülkelerde meydana getirilen önemli çalışmaları geride bırakır.¹⁴¹

Edward Said, Oryantalizmi bazı politik güçler ve bazı politik hareketlerin bir üretimi olduğunu belirtir. Ona göre Doğu üzerinde konuşabilecek olan her Avrupalı 19.yüzyılda ırkçı, emperyalist ve tamamı ile ırk merkezciydi. İnsan toplulukları en ileri kültür düzeyi içinde yaşasalar bile, “öteki” bir kültürle ilişkileri sırasında o kültürün insanlarını daima “emperyalist”, “ırkçı”, “ırk merkezci” olarak görmüşlerdir. Böylece oryantalizmde dünyanın Avrupa ve Asya olarak ayırmaya eğilimli kültürel baskıların aracılığıyla ayakta kalabilmiştir. Said özellikle oryantalizmin Batı tarafından, zayıf olduğu için, Doğu’ya empoze edilmiş olan bir doktrin olduğunu ileri sürer. Batı bu eylemi ile Doğu’yu kendi içinde eritmek istemektedir.¹⁴²

Oryantalizm, Doğu ile Batı’nın birbirine karşı olan kuvvet farklarına dayanmaktadır. Batı’da Doğu hakkında yazılan her eser Batı’nın gücünü sergilemektedir. Orduların, diplomatik görevlilerin, tüccarların, Batı bilimsel heyetlerinin sürekli Doğu’ya doğru gelişen hareketleri bir kenara bırakılırsa, 1800 ile 1900’lü yıllar arasında Batı’ya giden Doğulu gezginler yok denecek kadar azdır. Ayrıca Batı’ya giden Doğulular çok ileri bir kültürden yararlanmak ve hayran kalmak amacını gütmektedirler. Batılıların amaçları ise çok farklıdır. Bir üstteki paragrafta belirtildiği gibi Doğuluları kendi kültürü içinde asimile etmektir.

---

¹⁴⁰ Edward Said, Oryantalizm, s.26-27.

¹⁴¹ A.g.e., s. 33.

¹⁴² A.g.e., s. 279.

Edward Said, oryantalizmi “açık” ve “gizli” olmak üzere ikiye ayırıyor. Açık oryantalizm gelenek, norm, dil, edebiyat vb. araştırmalarında, bilimsel incelemeler olarak görölmektedir. Gizli oryantalizm ise, Doğu’ya ait değiştirilemez bir imaj olarak görölmektedir. Doğu’ya zayıflık, acizlik, gerilik, despotizm gibi yakıştırmalar yapılmış ve bunlar artık tarafsız ve bilimsel unsurlar olarak görölmeye başlanmıştır. Bu zamanla öyle benimsenmiştir ki bu giydirmeler gerçek olmuş ve insanlar unutmuşlardır. Gizli oryantalizmi besleyen bilimler coğrafya, antropoloji, biyoloji olmuştur. Biyoloji ve antropoloji ırk incelemeleriyle, coğrafya da coğrafi keşifler ve geziler vasıtasıyla oryantalizme katkıda bulunmuştur. Bununla beraber Doğu hakkında değişen her bilgi, açık oryantalizme yansımaktadır. Gizli oryantalizm ise sürekli olup; onda değişen hiçbir şey yoktur. 19. yüzyıl yazarlarının Doğu hakkındaki fikirlerinde ancak biçim ve şahsi üslup açısından bir fark görölebilir. Temel de ise bir fark yoktur. Hepsinde dokunulmayan Doğu’nun ayrılığı, acayıplığı, geri kalmışlığı, kolayca şekillendirildiğidir. Bu nedenle bütün yazarların gözünde Doğu, Batı’nın inşasına muhtaç bir bölge olarak görölmektedir. Doğu’ya atfedilen bütün özellikler Batı’nın Doğu’daki çıkarlarından kaynaklanmaktadır.

Gizli oryantalizm, doğuluların ilerlemişlerden ayırt edilmesine yardımcı oluyordu. Aynı zamanda klasik Doğu hem oryantalisti haklı çıkarıyordu hem de onun çağdaş Doğuluları aşağı görmesini haklı gösteriyordu. Ayrıca gizli oryantalizm, erkekçe bir dünya görüşüydü. Doğulu erkekleri içinde yaşadığı cemiyetin tamamından kopuk bir durumda gösteriyordu. Oryantalizm erkeği görür; ama kadını görmezdi. Kadınlar genellikle erkeğin gücünün yarattığı şeylerdir. Bu erkekçe dünya görüşü durağan, kilitlenmif, donmuş bir anlayış olup, hiçbir şekilde değişmez. Gelişme ve değişme hareketi Doğululardan esirgenmiştir.¹⁴³

Bununla birlikte Doğu araştırmalarında isim yapmış bazı eserlerin önce İngiltere ya da Fransa’da başlatıldığı; fakat daha sonra Almanlar tarafından geliştirildiği bilinmektedir. Örneğin Alman Lirik şiiri Doğu’dan kaynaklanmış, Doğu üzerine geniş hayaller kurulmuş, romanlar yazılmıştır. Alman bilgeliğinin ortaya koyduğu çalışmalar genellikle İngiltere ve Fransa’nın Doğu’dan getirdiği metinlerin üzerindeki çabalar, fikirler, hikaye ve ideolojiler çerçevesini aşamamıştır. Buna rağmen Alman Oryantalizminin önce İngiliz-Fransız ve daha sonra Amerikan

---

¹⁴³ A.g.e., s. 276-306.

Oryantalizmi ile taşıdığı ortak nokta Batı kültürü içinde Doğu'da kurulmuş bir cins "otorite"dir. Otorite'nin gizli yada doğal hiçbir yanı yoktur. Otorite kurulmuş, kökleştirilmiş ve yaygınlaştırılmış olup aynı zamanda bir araçtır. İkna edici olup bir statüsü vardır. Zevk ve değerler geliştirir. Otoritenin bütün bu sıfatları oryantalizme uygulanabilir.¹⁴⁴

Said'e göre 18.yy'ın sonlarından günümüze kadar gelen süreç içinde, modern Batı'nın İslamiyet'e duyduğu tepkilere tamamen sıradan düşünceler hakimdi (Oryantalist düşünce şeklinde adlandırılabilir). Oryantalist düşüncenin temelinde hayali fakat kesin olarak ayrılmış iki coğrafi bölge yatar. Bu bölgelerden daha büyük ve "farklı" olanına Doğu yani Orient; "bizim" olarak bilinen diğerine de Batı yani Occident denir. Said'in burada dikkatini çeken nokta şu olmuştur: Orient'in her zaman dünyanın daha seviyesiz bir parçası olarak düşünülmüş olmasına rağmen , Batı'ya oranla hem daha geniş hem de daha büyük bir potansiyel güce sahip olmuş olmasıdır. İslamiyet Doğu'ya ait görülmüş ve zamanla düşmanca bir tavır takınılmıştır. Bunların birçok dini, siyasal ve psikolojik nedeni vardır; fakat Said'e göre en temel neden, Batı'nın, İslamiyet'i Hıristiyanlığın ciddi bir rakibi olarak görmesi ve Hıristiyanlığı tehdit ettiğini düşünmesidir.¹⁴⁵

Edward Said, kendini üstün gören ve bu üstünlüğü korumak isteyen bir kültürün (Batı), başka bir kültürü eşiti olarak anlayıp değerlendiremeyeceği düşüncesinden yola çıkar. Özellikle bu kültür, sömürgeciliğin askeri ve ekonomik amaç ve kurumlarıyla beslenen egemen kültürse, öğrenme ve anlama isteğine izin vermek, ezmek, yasaklamak, meşruiyet tanımak, doğrulamak gibi tutkulara dönüşür. Batı halkının önyargısı, Arap ve İslam düşmanlığı, Araplarla İsrail Siyonizm'i arasındaki savaş ve bunun Amerika Yahudileri, liberal kültür ve diğer insanlar üzerindeki etkileri, bunların yanı sıra Arapları veya İslam'ı kayırmak ya da bunları duygulara kapılmadan tartışmak imkanını veren herhangi bir tavrın kesin yokluğu Doğu'nun anlaşılmasını engelleyen faktörlerdir. Said'e göre, oryantalizm de ister bir bilim olarak, ister bir tavır olarak, Avrupa'nın sömürgeci kültürünün bir kurumu olduğu için, ondan bağımsızlaşamamış ve tutkularından arınamamıştır.

Batılılar Doğu'yu paylaşmış olup; paylaştıkları yalnızca toprak, kâr ya da yönetim değildir. Bu Said'in, Oryantalizm adını verdiği entelektüel bir güçtür.

¹⁴⁴ A.g.e., s. 36.

¹⁴⁵ Edward Said, Haberlerin Ağında İslam, (Çev. Alev Alatl), Babil Yayınları, İstanbul, 2000, s.80.

Fikirler, Doğulu toplumların davranışlarını açıklamaktadır. Onlara bir zihniyet, bir hava kazandırmaktadır. Böylece Avrupalılar Doğuluları belirli özellikleri olan bir olgu olarak ele alabilmektedir. Said, bu söylemdeki güç yatırımına, hegemonyanın “öteki”ni yani kendinden farklı olarak “öteki” olarak nitelendirilmesine dikkat çeker. Batı aslında Doğu’dan korkmaktadır. Çeşitli sembollerle ürettiği bilgi ile onu oryantalize eder. Batı din konusunda da birtakım çarpıtmalarda bulunur. Dini de iki şekilde kategorileştirmişlerdir: ilkinde Hristiyanlar ve Yahudiler yerleştirilirken, ikincisine İslam yerleştirilir. İslamiyet Hristiyanlığın bozulmuş bir biçimi ve sapkınlık olarak lanse edilir. Bu nedenle Doğu, yani Avrupa toplumunun hudutları dışında, o dünyanın dışında kalan yerler cezalandırılmış, yani oryantalize edilmiştir. Bunu da eğitimleri, kurumları, yayınları, dili, edebiyatı, cemiyetleriyle yapmıştır. Batı daima Doğu’yu olduğundan başka bir şeye dönüştürmeye çalışmıştır.¹⁴⁶

Bunlarla birlikte Said, “oryantalizm” adlı kitabında Amerikalı bir siyasetçi olan Henry Kissenger’in fikirlerine de yer vermiştir. Kissenger, ülkeleri gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler şeklinde bir ayrıma tabi tutar. Tabi ki bunlardan ilkinde giren Batı dünyasıdır. Bununla beraber Kissenger dünyayı, Newton öncesi ve Newton sonrası şeklinde ikiye ayırır. Ona göre, gelişmemiş ülkelerde Newton devrimi yaşanmamıştır. Gelişmekte olan ülkeler, Newton öncesi dönemin fikirlerine saplanıp kalmış olup; çok zor bir şekilde ilerleme kaydetmektedirler. Said’e göre Kissenger’in yaptığı ayırım Doğuluları Batılılardan ayıran oryantalistlerin yaptıkları ayırım ile özdeştir. Ona göre de Batı, kalkınmakta olan ülkeleri ilerletecek bir dünya kurmanın yolunu bulmak zorundadır. Sonuç olarak böyle bir yaklaşımda Batı’nın müdahalesini meşru kılıyor. Yani onlar (Doğulular) kendi başlarına kalkınamazlar. Onları kalkındırmak gerekmektedir.¹⁴⁷

Oryantalizm bağlamında tekrar Doğu Batı ayrımına gidildiğinde, yüzyıllar boyunca Batılı için Doğu, “İslam” ile özdeş tutulmuştur. Bu durum şarkiyatçılığın literatüründe İslam dininin kapladığı yere bakarak da görülebilir. Tarihin ilk günlerinden beri Batı’nın rakibi, Doğu’nun bir parçası olmuştur. Daha sonrada bu bölge Yakın Doğu olarak adlandırılmıştır. İslam coğrafyası Batı’nın yakınında yer alarak onun kimliğini belirlemede önemli bir konuma sahipti. Bununla birlikte Uzak doğu vardı; fakat Uzak Doğu kendi halinde, hiç bir şeye karışmayan yabancı olarak

¹⁴⁶ Edward Said, Oryantalizm, s. 88-106.

¹⁴⁷ A.g.e., s. 72-75.

görülen bir yerdi. Buna karşılık Yakın Doğu ise saldırgan nitelikte bulunan bir hasımdı. Dolayısıyla kültürel olarak İslam ile olan tarih Batı'nın kimliğini belirlemiştir. Güç ilişkisi ve egemenlik mücadelesinde de İslam Batı'nın hemen yanındadır.¹⁴⁸

Filistin kökenli bir Amerikan göçmeni olan Edward Said, oryantalizmin arka planına açıklık getirmek için “Haberlerin Ağında İslam” adlı eseri kaleme almıştır. 1981’de yazılmış olan “Haberlerin Ağında İslam” oryantalizmin devamı niteliğinde olup, bazı Batılı siyaset bilimcilerinin ve bazı medya çevrelerinin İslamiyet’i merkeze alış biçimlerine yönelik bir kitaptır. Said, Müslümanlar hakkında saygın olmayan yorumlara, art niyetli genellemelere yönelik bu eseri kaleme almıştır. Bu kitapta, İslam Dünyası, Araplar ve Doğu ile Batı, Fransa, İngiltere ve ABD arasındaki çağdaş ilişkileri analiz etmeye yöneliktir. Said’in bu eseri tamamıyla güncel olup, İslam Dünyasına karşı, Batı’da özellikle Amerika’da 70’li yılların başlarından itibaren gelişen bir tavidir. Ona göre bu gelişmenin nedeni, dikkatlerin Arap ve Basra Körfezi petrolü üzerinde yoğunlaşmasına neden olan, ciddi enerji kısıtlaması ile petrol fiyatlarındaki artışın ve enflasyonun Batı toplum düzeni üzerindeki altüst edici etkisidir. İkinci neden, İran devrimi ve rehinelere krizinin, daha sonrada “İslamiyet’in geri dönüşü” olarak adlandırılacak olan bir şeyin bir vaka olduğunun dehşet verici delilleri olarak görülmesidir. Son neden, İslam Dünyası’nda yeniden doğan radikal milliyetçiliğin beraberinde getirdiği talihsiz oluşum; yani, süper güçlerin bölgedeki yoğun rekabetinin tekrar alevlenmesidir. Kısaca belirtmek gerekirse Said bu kitabında, “İslamiyet” teriminin basit bir anlam taşıyormuş gibi görünmesine karşılık, kısmen ideolojik bir etiket olduğunun üzerinde durur.

Özellikle Said’i rahatsız eden bir nokta, birtakım bilim adamları, düşünürler bilimsel nitelikli kitaplarında ya da yazılarında objektif değil, tamamen kendi düşüncelerine yönelik bir yol izliyorlar. İslam dünyasını yıpratmak amacıyla inanç üzerine birtakım kurallar, genellemelere sığınarak, şiddet, ilkelik, köktencilik tehditkarlık gibi negatif olgular İslamiyet’le özleştirilmeye çalışılıyor. Said’in bu kitapta üzerinde durduğu nokta, birtakım kişiler tarafından yapılan bu tür kabul edilemez genellemelerin, yeryüzünde hiçbir dini, kültürel ve demografik grup için kullanılmayacağıdır. İslam’ın benimsendiği ülkelerdeki genel duruma bakıldığında

---

¹⁴⁸ Lütfi Sunar, a.g.m., s. 32.

yaşam koşulları oldukça ağır, üretim ve refah düzeyinde gerileme, sansür ve kısıtlamalar, buna oranla demokrasi yoksunluğu, baskılı bir devlet yapısı gibi zor şartlar Suudi Arabistan, Mısır, Irak, Sudan, Cezayir gibi temel İslam ülkelerde diğerlerine nazaran daha etkindir. Said'i kaygılandıran nokta ise, İslam'ın her şeye rağmen yalnızca bir etiket olarak kullanılmasıdır.¹⁴⁹

Son zamanlarda Said'e göre Müslümanları insanlıkdışı, Batılıları çoğunlukla da Amerikalıları da bu insanlıkdışı teröristleri yok eden kahramanlar olarak göstermeyi hedefleyen geniş çaplı bir yanlı film akımı baş gösteriyor. Said İslamiyet karşıtı görüşleri yayan, bilgisiz Amerikan medyasının saldırılarına rağmen, Müslüman toplumları bir arada tutan laiklik, dünyevilik olduğunu belirtir. Monolitik, öfkeli, tehditkar, komplocu İslamiyet tasvirlerini yaymak için oluşturulan ve bu yabancı düşmana karşı birlikte olmayı amaçlayan piyasa daha da büyüyor ve ABD medyasının desteğiyle İslamiyet, terör ve Filistinliler ayrılmaz bir bütün olarak görülüyorken, tüm bunlara karşılık İslamiyet gerçeğini objektif biçimde ortaya koyan, belgelere dayandırılan sağduyulu fikirlerde ortaya çıkıyor.¹⁵⁰

Said, bu kitabında İslamiyet'e karşı verilen kültürel savaşta en büyük suçlulardan bir tanesinin, ABD'de yaşayan emekli İngiliz Doğu Bilimcisi Profesör Bernard Lewis olduğunu söyler. Lewis'in tüm çabası İslamiyet'i dünya düzenin dışında göstermekten ve İslamiyet'in çağdaş değerle savaştığı izlenimini yaratmaktan ibarettir. Said "Oryantalizm" adlı kitabında da belirttiği gibi Lewis'in taktiği art niyetli gözlemleriyle, kökenbilimi hileli kullanımıyla kültürleri karalayarak kitleleri sınıflandırmalar Lewis ve aynı görüşte olanlar, bugünün Arap dünyasının politik gerçeklerini, VII.yüzyılın İslamiyet'i ile özdeşleştirilir. Said'e göre asıl önemli olan nokta, Lewis'in bu tarz düşüncelerinin, okurları etki altına alması ve onların, günümüzün Müslüman zekasını, eğilimini görebilmelerine, engel teşkil etmesidir. Okurlara önyargı aşılamanın bu yorum ve tasvirler doğal olarak insanların, tarihi değişimleri görmelerine, tüm Müslümanların VII.yy.dan bugüne aynı düşünce tarzıyla hareket etmediklerini algulamalarına ve bunları doğru şekilde sorgulamalarına engel oluyor. Müslümanların, kendilerini geliştirmeye ihtiyaç

---

¹⁴⁹ Edward Said, Haberlerin Ağında İslam, s. 11-21

¹⁵⁰ A.g.e., s. 29.

duymadıklarını ve uzlaşmaya karşı bir başkaldırı içinde olduklarının ileri süren Lewis'in asıl amacı budur.¹⁵¹

Bütün bunlarla birlikte Said bu konuda önemli açıklamalarda bulunmaktadır ve kendisi bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

“İslamiyet”, “Oryantalizm” de ele aldığım ve burada tekrar tekrar incelediğim nedenlerle, Batı için her zaman özel bir “tehdit”in temsilcisi olmuştur. Bugün, hiçbir din ve kültür topluluğu için İslamiyet’le ilgili olarak iddia edildiği gibi, “Batı medeniyetini tehdit ediyor” türünden bir değerlendirme sözkonusu değildir. Bu nedendir ki günümüz Müslüman dünyasının yaşadığı çalkantılar ve ayaklanmalar “kadenci Müslümanlar” gibi yüzeysel oryantalist klişelerle açıklanmaktadır. Olayları incelemektense “Avrupa ordularının Hindistan yarım adasından Kuzey Afrika’ya kadar uzanan Müslüman topraklarının hemen bütününe kasıp kavurduğu günlere” duyulan özlemin kamçılanıyor olması da tesadüfi değildir. Son zamanlarda, Körfez bölgesinin yeniden işgal edilmesi gerektiğini iddia eden ve iddiaların gerekçesi olarak Müslüman Barbarlığını ileri süren kitap, gazete ve kamuya mâl olmuş kişilerin bu denli başarılı olmaları bu fenomenin bir parçasıdır.”¹⁵²

Aynı zamanda “Batı” ve “Hristiyanlık” etiketleri de, en az “İslamiyet” etiketi kadar kaba, ideolojik ve sorun yüklüdür. Ancak Müslümanlar İslamiyet’te Hristiyanlar Hristiyanlık’tan, Batılılar Batı’dan ve hepsi birbirinden kesin tavırla söz ettikleri müddetçe, Said bu etiketlerden kurtulmanın mümkün olmayacağını söylüyor. Said, bu etiketleri görmemezlikten gelmek yerine, bunların var olduğunu, kültür tarihinin ayrılmaz bir parçası olduklarını kabul etmenin kısa dönemde daha yararlı olacağına inanmaktadır. Ayrıca ona göre, İslamiyet’le karşı karşıya getirilen, her zaman için Hristiyanlık değil, “Batı”dır; çünkü her ne kadar Batı’nın daha büyük olduğu ve en yaygın dini olan Hristiyanlık olayını aştığı varsayılsa da İslam Dünyası hala din, ilkelik ve geri kalmışlıkla

---

¹⁵¹ A.g.e., s. 31-33.

¹⁵² A.g.e., s. 55.

özleştirilmektedir. Oysa Batı madendir, bütünü parçalarından büyüktür, kültürü zengin özelliktedir.¹⁵³

Edward Said bunlarla birlikte farklı bir noktaya dikkat çekmiştir. İslamiyet'e karşı Batı teması, Avrupa'ya karşı İslamiyet, Amerika'ya karşı İslamiyet tezlerini de içerir. Ancak Batı'nın İslamiyet'e ilişkin deneyimlerinin rolü çok önemlidir. Ve Amerika ile Avrupa'nın İslamiyet bilinci birbirinden çok farklıdır. Avrupalılar oryantalizm üzerinde seçkin akademik çalışmalar yapmışlardır; fakat buna karşılık birçok Amerikalı İslamiyet'le ilgili düşünüyor ve konuşuyor olmasına rağmen bu konularda akademik olarak hiçbir deneyime sahip değildir. Said özellikle bu kitabın bir İslamiyet savunması olmadığını vurgular. Onun amacı, İslamiyet'in Batı'da ve pek çok İslam ülkesinde hangi amaçlara hizmet edecek şekilde kullanıldığını anlatmaktır. Batı'nın İslamiyet kavramını sömürmesini eleştirirken, aynı şeyi yapan Müslüman toplumları da hoş görmüyor. O, sadece Doğululara ve İslamiyet'e yakıştırılan etiketten rahatsız olduğunu belirtir. Hatta şu sözlerini de belirtmekte fayda vardır: “Ben kendim ne dindarım, ne de Müslüman kökenliyim”. Yani kısacası amacı bu tarz etiketlerin hiçbir kültürel topluma yakıştırılmamasıdır.¹⁵⁴

---

¹⁵³ A.g.e., s. 85-86.

¹⁵⁴ A.g.e., s. 88.

3. c. Edward Said'te Oryantalizm ve Emperyalizm İlişkisi

Oryantalizmin genel niteliklerine bakıldığında, “araştırmanın konusunu” tanımlamaktan öte “araştıran özneyi” ifade etmektedir. Bu şekliyle Doğu’yu yansıtmaktan çok Batı’nın aklını açığa çıkarmaktadır. Batı, kendi coğrafi sınırlarını aşarken kendinden olmayanı da egemenliği altına almayı planlamıştır; çünkü bilgi güçtür, klasik oryantalizm; emperyalizm, ırkçılık, nazizm gibi ideolojiler ve Avrupa üstünlüğü esasına dayalı Batı sömürge kültürüne aittir. Yani Batılı bir eylemdir; Batı ile Batılı olmayan, kendi ile öteki, Avrupa ile Avrupa dışı, Klasik dünya ile yeni bir dünya arasındaki ilişkiyi belirleyen Batılı bir yaşam kaynağı ifadesidir. Roller tarih boyunca değişiklikler göstermiştir. Eski dünyada, Çin’de, Hindistan’da, İran’da, Babil’de ve Mısır’daki toplumlar hep çalışmanın öznesi olmuştur. Klasik İslam kültürleri ve bu toplumlar yine merkezdeki özneler konumundaydılar; Avrupalılar çalışmanın konusuydu. Modern dönemde ise tam tersi bir durum yaşandı. Müslüman dünya çalışmanın konusu haline gelmiştir.¹⁵⁵

15.yüzyıldan bu tarafa Dünya siyasetinde temel bir olgu olan ve onu yönlendiren emperyalizmin ortaya çıkışı ve gelişimi itibariyle, Kıta Avrupa’nın soyut ve somut değerlerinin ürünü ve savunucusudur. Bu açıdan emperyalizm, özünde dinsel (Hristiyanlık), milli (Avrupa ırkçılığı) bir dayanışma ve bunlarla ilgili çeşitli ideolojik etiketler taşımaktadır. Kısaca, emperyalizm, Avrupa Kulübünün yayılımcı arzularını içeren ortak bir ilkeler ve hedefler sistematiğidir. Avrupa sömürgeciliği 1789 ihtilali ile kutsallaştırılmış ve 1815’de ise siyasal bir ortaklık halini almıştır. Burjuvazinin siyasal sistemler üzerinde belirleyici olmaya başladığı 15. yüzyılda ortaya çıkan emperyalizm, amaçlarına ulaşmak için “milliyetçiliği” temel bir araç olarak almıştır.

Ancak milliyetçiliğin, emperyalist güçler tarafından ele alınışı farklı bir gelişme göstermiştir. Zira milliyetçilik, Kıta Avrupa’sında toplulukları bütünleştirme, millileştirme; sömürge çıkarlarının söz konusu olduğu ülkelerde ise toplumsal ayrışmayı sağlamak için kullanılmıştır. Bu açıdan bakıldığında, milliyetçilik salt bir ulus oluşturma, toplumsal dayanışma ideolojisi oluşturmanın yanı sıra, sömürgeleştirilmek istenen ülkeleri geri bıraktıracı bir rol oynamıştır. Aynı

---

¹⁵⁵ Hasan Hanefi, “Oryantalizmden Oksidentalizme”, s. 79-80.

süreç içerisinde emperyalist çıkarlar; burjuvazi destekli entelektüel kesimler ve yaygınlaşan iletişim araçlarıyla kamuoyuna indirgenerek, bu kesimler yönlendirilmiştir. Toplumlari emperyalist amaçlar doğrultusunda harekete geçirme çabaları, o dönem için sömürgeci isteklere cevap verebilecek kaynaklara sahip olan yöne, yani Doğu'ya yönelmiştir. Bu emperyalist yönelim ise, oryantalizm ile yasallaştırılmıştır.¹⁵⁶

Jale Parla'ya göre ise, sömürgeleştirilecek olan Doğu'nun, Avrupalı emperyalist güçlerle öğrenilmesi ve uygulanacak politikaların belirlenmesi kaygısının sonucu olan oryantalizm, Avrupa'daki sömürgecilikle eş zamanlı ve eş amaçlı olarak doğmuştur. 18.yüzyıl romantik ve hümanist yazarları ile W. Jones, S. Sacy gibi 19.yüzyıl Şarkiyatçılarınin açıklamaya çalıştıkları oryantalizm, zamanla sömürgeciliğin temel bir kurumu haline gelmiştir. Bununla beraber, Doğu sömürge olduğu sürece, zaten varolan efendi-kölelik ilişkisi, Doğu'ya ilişkin bilgiler doğrultusunda pekiştirilmiştir. Kısacası, bilimi kötü amaçlar için de kullanan ve bu konuda 15.yüzyıldan bu tarafa bir denetim sürdüren Avrupa, bu denetimi oryantalizme uygulamamıştır.¹⁵⁷

19.yüzyıla gelindiğinde ise Oryantalizm; temsil ettiği güçlerin hedefi olan siyasal ve sosyolojik coğrafya ile örtüşmüş ve Hristiyanlığın kurtarıcılık misyonu ile bütünleşmiştir. Böylece sömürgecilik; Avrupa'nın, geri kalmış Doğu'yu kurtarmasının görevi olduğu, bunun için de Doğu'yu egemenliğine alması gerekliliğine dayandırılmıştır. O dönemde Osmanlı Devleti'nin egemen olduğu coğrafyayı da kapsayan Doğu sorununa bilimsel destek sağlayan Oryantalizmin gelişiminde, Avrupa ırkçılığı ve buna paralel bir tarihsel anlayışın sofistike bir bilgesel, yazınsal ve sanatsal aktivitedir. Anwar Abdel Malek'in bu yaklaşımı oryantalizme daha önce yapılmamış bir biçimde felsefi ve bilgesel bir statü vermiş ve bu statüyü doğrudan "sömürgecilik" koşuluyla bağlantılandırmıştı. Aynı şekilde Edward Said' de bu yönde ilerlemiş ve oryantalizm kavramı, sömürgeci bir zihniyeti ve kuruluşu ifade eden söylemsel bir figür olarak belirlendi. A.A. Malek'in makalesinin asıl özgün yanı ise, (Hegel'in efendi-köle diyalektiği sorunsalını belirli bir biçimde ve yönde kullanarak) oryantalizmin epistemolojik yönünü vurgulamasıydı. Doğulunun özsel pasifliği, onun doğası itibariyle kendi gerçeği

¹⁵⁶ Y.Sarınay, T.Sünbül, Emperyalizm ve Büyük Hayal, Günce Yayınları, Ankara, 1999, s. 12-13.

¹⁵⁷ A.g.e., s. 13-14.

hakkında kendisi konuşamayan ve yazamayan ve esas olarak hakkında konuşulan ve yazılan bir bilgi nesnesi olarak konumlanması anlamına gelen çok ince bir entelektüel bir inançtı.¹⁵⁸

Bunlarla birlikte düşünürümüz, oryantalizme karşı üç ana argüman geliştirmişti. Bunlardan ilki, Said, oryantalizmin kendisini Doğu'nun şeffaf bir okuması olarak sunan iddiasına karşı çıkmaktadır. Bu nokta da Said, bu tür bir düşünme biçiminin Doğu'yu inşa eden bir yaklaşım olduğuna işaret etmektedir. İkinci olarak Said, oryantalistlerin kendilerini politik olarak tarafsız ilan eden yaklaşımlarını reddetmektedir. Said, her türlü oryantalist karşı ortak bir yaklaşımla bakmıştır ve akademisyen ile örneğin romancı arasında bir ayırım yapmamıştır; çünkü bunların hepsi de aynı bakış açısıyla Doğu'yu inşa etme çabasında olan gruplardır. Üçüncü olarak da Said, oryantalizmin ancak emperyalizmin Müslüman toprakları işgal etmesinden sonraki süreçte geliştiğine ve bununla beraber oryantalizmin de emperyal genişlemeyi meşrulaştırıp ona nasıl disiplinler bilgi zemini sağladığına dikkat çekmektedir.

Oryantalizmle emperyalizm arasındaki bütünsellik ilişkisi, sadece kuramsal düzeyde değil, oryantalizmin sonuçları bağlamında da söz konusudur. Said'in bu eleştirilerinin sonucu Müslüman toplumların oryantalist bir paradigmayla çalışılması sürecindeki Batı dominasyonunu ortaya koymaktadır. Aynı zamanda oryantalizmin, İslam sözkonusu olduğunda dört ilkede belirtilebilecek çizgileri vardır:

- Batı ile Doğu arasında mutlak ve sistematik bir fark vardır.
- Doğu'nun temsili, modern oryantal gerçeklerden ziyade metinsel yorumlara dayalıdır.
- Doğulu değişmezdir, tek biçimlidir ve kendini ifade etme yetisine sahip değildir.
- Doğu, korkulacak veya kendisine efendilik yapılacak olandır.¹⁵⁹

Oryantalist düzlemde İslam, Batı'dan ayrı bir karakter sahiptir. Oryantalizm, İslam'a dair ikili karşıtlıklar üretip bunlar üzerine söylem geliştirir. Aslında İslama ilişkin bu çalışmalar, Hıristiyanlık'a (yani Batı'ya, moderniteye) zıt olarak ortaya

---

¹⁵⁸ Mahmut Mutman, "Şarkiyatçılık/Oryantalizm", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, cilt III, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 190-191.

¹⁵⁹ Salman Sayyid, "Oryantalizmden Sonra", (Çev. Hakan Çopur), Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2007, s. 68.

çıkıştır. Bu bağlamda oryantalizm, Batı'nın tarihini, "öteki"nin tarihi yoluyla yazma girişiminden başka bir şey değildir. Oryantalist anlatılar, İslam ile Batı arasındaki çift kutuplu yapıya dayanmaktadır. Bu ayrımın arkasından tüm anlatıları ve söylemi şekillendirmektedir. Batı'nın bir tarihi vardır; ama İslam hanedanlar arasındaki salınımlardan ibarettir. Batı rasyoneldir, İslam dogmatiktir. Batı'da demokrasi vardır; İslam ise despotiktir. Bu ikili kutuplaşmalar içinde İslam, tamamen olumsuz ve karşıt bir kavramsal kurgu üzerinden ifadelendirilmiştir.¹⁶⁰

Cemil Meriç'in de belirttiği gibi şarkiyatçılık farklı biçimlerde sömürgeciliğin keşif kolu olarak rol oynamıştır. Şarkiyatçılık herhangi bir kültürel belirleme değildir. Onu diğerlerinden ayıran nokta, kasıtlı ve bilinçli bir şekilde başka bir toplum üzerinde kurduğu egemenlikle girdiği ilişkidir. Şarkiyatçılık, Doğu'nun kendi kimliğini oluşturmasının da ötesinde, Batılı olanın şeklini ve yönünü belirlemiştir. Edward Said'in de belirttiği gibi: "*Şarkiyatçılık, Şark'a ilişkin uçuk bir Avrupalı hülyası değildir, nesillerdir önemli parasal yatırımların yapıldığı, yaratılmış bir kuram ve uygulama bütünüdür. Süregiden yatırımlar, nasıl şarkiyatçılıktan türeyerek genel kültüre giren önermeleri çoğaltmış, bunları gerçekten üretken kılmışsa Şark'a ilişkin bir bilgi dizgesi olarak şarkiyatçılık da Şark'ın Batı bilincine süzülerek girmesini sağlayan, onanmış bir düzenek haline gelmiştir.*"¹⁶¹ Yani oryantalizmin işlevsel ve kültürel bir boyutu olduğu gözden kaçmamalıdır. Çünkü bütün toplumlarda siyasal *boyutu*, *kültürel boyut* yönlendirmektedir. Dolayısıyla egemenliğin formunu da belirleyen kültür oluyor.

E. Said "Yazınsal Eleştiri" adlı eserinde "dil" in kültürün yapıtaşı olduğunu ve sosyo-kültürel alanda nasıl önemli bir işleve sahip olduğunu anlatmıştır. Bu konuda daha da ileri gidip kültürel emperyalizmin ana unsurunu oluşturduğu da söylenebilir. Edward Said'in bu eseri farklı bir özellikte olup; Said'in yaptığı söyleşilerden oluşmuştur. Bu derlemedeki röportajlar, 1976-2000 yılları arasına aittir. Bu röportajların hemen hemen hepsi yüzyüze ortamlarda gerçekleşmiş olup; farklı yayın kaynaklarında, gazete ve dergilerde yayınlanmıştır. Ona göre, bir toplumun dili, kültürüne eşittir. Günümüzde de hala geçerli olmakla birlikte İngilizce ve Fransızca dünya dilleridir. Arapça ise ya yerel ikinci sınıf bir dil ya da ibadet dilidir.

---

¹⁶⁰ A.g.m., s. 69.

¹⁶¹ Lütfi Sunar, "Şarkiyatçılığı Niçin Yeniden Tartışmalıyız?", Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2007, s. 42.

İngilizce, Said'e göre bir dünya dili olarak ihraç edildiğinde oldukça tehditkar bir boyut kazanmaktadır. Üçüncü Dünyanın teknik uzmanlığa ve zekanın elektronikleşmesine yönelik arzusuyla birleştiğinde dili, yeni bir baskı ve köleleştirme formuna dönüştürmektedir. Nasıl oryantalizm, sembolleri, kodları ve ağları Batı tüketimine yönelik hazırlanmış Doğu'yu analiz eden bir dil ise, aynı şey, Batı'nın kendisi hakkında şematik olarak bilinmesi gerekenlerle Doğu'ya sızdığı çerçevesinde doğrudur. Arap Dünyasına gelince ise Said ne demek istediğini çok güzel özetler : “*Arap Dünyasının herhangi bir yerinde neler olup bittiği hakkında, Orta Doğu Enstitüsü'nün veya Rand Carparation'ın ya da ülkemizde değişik Oryantal inceleme departmanlarında Orta Doğu okutan meşhur bir oryantalistin ortaya koyduğu bir raf dolusu yayın yerine birkaç yeni şiir, roman ya da deneme okuyarak daha iyi fikir edinebilirsiniz.*”¹⁶²

Araştırmanın daha önceki bölümlerinde bahsedildiği gibi Said, bu eserinde de “ötekileştirme” ya da “diğerinin temsili” olgularını Oryantalizm ve Emperyalizm ilişkisi bağlamında ele almıştır. Temsil etme süreci, temsil eden açısından kontrol, biriktirme, sınırlama ve bir tür yabancılaşma ve zihin kargaşası içermektedir. Hepsinin ötesinde Said'e göre temsil, tüketimle ilişkilidir: Temsiller, emperyal bir toplumun iç piyasasında kullanıma sokulurlar. Farklı pek çok temsil türü vardır; fakat Said'in asıl ilgilendiği, yaşam koşulları dolayısıyla kendileri için baskın bir emperyal kültürü tarafından üretilen temsillerdir. Said'in kendiside böyle bir duruma maruz kalmıştı. Sömürge okullarına gönderildiğinde kendi Arap tarihi hakkında hiçbir şey bilmezken İngiliz tarihi hakkında çok şey biliyordu. Ona öğretilen şuydu: dikkate alınan temsiller, eğitim yoluyla kabul ettirilen İngiliz tarihine kültürünün temsilleridir. Bunlardan hareketle Said temsillerin, bir şekilde politik tercih, güç ve otoriteyle yakından bağlantılı olduğu sonucuna varmıştır.¹⁶³

---

¹⁶² Edward W. Said, Yazınsal Eleştiri, s. 59.

¹⁶³ Edward W. Said, a.g.e., s. 67-68.

3. c. 1. Edward Said'te Oryantalizm ve Emperyalizm Karşısında Entelektüelin İşlevi

Edward Said, oryantalizmi tanımladığı, onun özelliklerini belirlemeye çalıştığı bu görüşlerinin yanında entelektüellerin (aydınların) Batı, Oryantalizm ve Emperyalizm karşısında takındığı tavır ile de ilgilenmiştir.

Said, "Entellektüel" adlı kitabında öncelikle Gramsci'nin ve Julien Benda'nın görüşlerini analiz ederek, entelektüel kavramına açıklık getirmiştir. Gramsci'ye göre bütün insanlar entelektüeldir. Ama toplumda herkes entelektüel işlevini göremez diyor. Gramsci toplumda entelektüel işlevi görenlerin iki tipe ayrılacağını göstermeye çalışır. Bunlardan birincisi, nesilden nesile aynı şeyi yapmayı sürdüren öğretmenler, papazlar ve idareciler gibi geleneksel entelektüellerdir. İkincisi ise, entelektüelleri çıkarlarını örgütlemek, daha fazla iktidar, daha fazla denetim gücü elde etmek için kullanan sınıflarla ya da kuruluşlarla doğrudan bağlantılı olduğunu düşündüğü organik entelektüellerdir. Gramsci organik entellektüellerin topluma aktif olarak katıldıklarına inanır; yani bu entelektüeller sürekli insanların zihinlerini değiştirip piyasaları genişletme mücadelesi içindedirler; çoğunlukla aynı yerde kalan, yıllar yılı aynı tür işler yapan öğretmenlerle, papazların tersine organik entellektüeller daima hareket halindedirler (Örneğin bir deterjana yada havayolu şirketinin pazardan daha fazla kâr elde etmek için günümüz reklamcısı ya da halkla ilişkiler uzmanı Gramsci'ye göre organik entelektüeldir.).

Entellektüel'e ilişkin diğer bir tanımı yapan ise Julien Benda'dır. Benda'ya göre entelektüel, insanın vicdanı olan süper yetenekli, ahlaki donanımları gelişkin filozof krallardan oluşan bir avuç insandır. Ona göre gerçek entellektüeller bir ruhban sınıfı oluştururlar, pek nadir bulunan insanlardır; çünkü dünyaya ait olmayan ebedi hakikat ve adalet standartlarını bayraktarlığını yaparlar. Gerçek entellektüeller en çok, metafizik tutkunun, çıkar gözetmeyen adalet ve hakikat ilkelerinin etkisiyle yozlaşmayı mahkum ettikleri, zayıfları savundukları, kusurlu ya da baskıcı otoriteye meydan okuduklarında kendileri olurlar. Benda'ya göre entellektüeller, güçlü kişiliklere sahip, su katılmadık

bireyler olmak zorundadırlar; her şeyden önce statüko karşısında daimi bir muhalefet durumunda olmaları gerekir.

Said, Benda'nın bu entelektüel tanımının çekici ve güçlü bir imge olduğunu düşünür. Buna karşılık Said, Gramsci'nin yaptığı entelektüel açıklamasının Benda'ninkinden daha gerçeğe yakın olduğunu belirtir. Bütün bunlarla birlikte Said entellektüel'in hangi partiye yakınlık duyarsa duysun, hangi ülkeli olursa olsun, insanların çektiği acılar ve baskılar konusunda belirli doğruluk standartlarından sapmaması gerektiğini belirtir. Ona göre konuşulmaması gereken yerde konuşmak, yanlış tavırlar sergilemek bir entellektüelin kamusal rolüne gölge düşürür. Özellikle üzerinde durduğu nokta ona göre bir entelektüel bağımsız olmalı ve iktidar karşısında hakikati söylemekten kaçınmamalıdır.¹⁶⁴

Said'e göre her entelektüel bir dilin içinde doğar ve hayatının geri kalanını da genelde o dilin içinde geçirir ki bu dil onun entelektüel faaliyetlerinin başlıca aracıdır. Diller daima millidir; ama Said'in burada anlatmak istediği, entellektüelin salt anlaşılabilirlik ve aşinalık gibi açık nedenlerden değil aynı zamanda dile özel bir ses, kendine ait bir perspektif getirmeyi umduğu içinde milli bir dil kullanmak durumunda olduğudur. Ona göre bir entelektüel sorunu, her toplumda belirli ifade alışkanlıkları olan bir dil topluluğunun zaten varolması, bunun temel işlevlerinden birinin de statükoyu korumak, işlerin herhangi bir değişime uğramadan devam etmesini sağlamak olmalıdır.¹⁶⁵

Bunlarla birlikte Said, kendi halkının ortak acılarını temsil etme, çektiklerine tanıklık etme, hala ayakta olduğunu gösterme yolundaki bu önemli görevi gerçekleştirme yükümlülüğünün entellektüel'e ait olduğunu belirtir. Manzani, Picasso, Neruda gibi birçok romancı, şair, ressam kendi halklarının yaşadığı tarihsel deneyimi estetik yapıtlarda cisimleştirmişler, bunlar büyük başyapıtlar olarak tanınır olmuştur. Yani özetlemek gerekirse Said'e göre, entellektüelin görevi krizi evrenselleştirmek, belli bir ırkın (ulusun) çektiği acıları daha geniş bir insani bağlama oturtup bu deneyimi başkalarının acılarıyla ilişkilendirmektedir.¹⁶⁶

---

¹⁶⁴ Edward Said, Entelektüel (Sürgün, Marjinal, Yabancı), (Çev. Tuncay Birkan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 9-29.

¹⁶⁵ A.g.e., s. 41.

¹⁶⁶ A.g.e., s. 55.

Said bütün bunlarla birlikte entellektüelle “sürgün” arasındaki ilişkiye değinir. Ona göre sürgün, en hüzünlü yazgıdır. Modernlik öncesi dönemlerde sürgünlük korkunç bir cezaydı; çünkü sadece aileden ve aşına mekanlardan uzakta dolaşmaktan öte bir şeydi, aynı zamanda kendini hiçbir zaman evinde hissetmeyen, etrafına hiç uyum sağlamayan, geçmişe yatıştırılmaz bir acıyla, bugüne, geleceğe ise buruklukla bakan biri, sürekli toplumdışı olan biri olmak anlamına geliyordu. Sürgün arada kalma durumudur; ne yeni ortamla birleşilebilir ne de eski ortamdaki kopabilir, ne bağlanmışlıkları tamdır ne de kopmuşlukları tamdır, gizlice toplum dışına itilmiş biridir. Hayatları boyunca bir toplumun üyesi olan entellektüeller bile, bir bakıma, içeridekiler ve yabancılar diye ikiye ayrılabilirler: bir tarafta topluma tamamen ait olanlar, toplumdaki her şeye uyanlar; diğer tarafta ise toplumlarıyla yıldızı barışmayanlar, birtakım şeylere karşı çıkanlar, güç, şan şöhret anlamında yabancı ve sürgün olan bireyler, yabancı olarak entellektüel’in izlediği yolu belirleyen ve anlatan en iyi söz sürgünlüktür. Bu anlamıyla sürgün, entelektüel için huzursuzluk, hareketlilik, devamlı tedirgin olup başkalarını da tedirgin etmek demektir.¹⁶⁷

Said, çok önemli ve güncel bir konu üzerinde durmuştur. O, entelektüel bir birey düşünülürken kişinin bireyselliği mi, yoksa bireyin üyesi olduğu grup ya da sınıf mı merkeze alınıyor? Sorusuna cevap aramıştır. Bu noktada 19.yüzyılda entelektüelle ilişkin temsiller bireyselliği vurgulama eğilimindeydi. 20.yüzyılda entellektüeller ya da entelijansiya adı verilen bir gruba ait olanların sayısındaki artışla birlikte, artık bağımsız entellektüelin kalmadığı bir döneme girilmiştir (düşünceleri karşılığı para olan yöneticiler, profesörler, gazeteciler, hükümet ve bilgisayar uzmanları, sendikalı köşe yazarları vb. entelijansiya örnek olarak verilebilir).¹⁶⁸

Said bunların yanında “profesyonizm” adını verdiği bir tutumdan bahseder ve ona göre, entellektüelin temsil ettiği şey bireysel bir iş, bir enerji, kendi dili ve toplumu içinde bir dizi meseleyi bir taraf alarak, net ve açık bir biçimde kendisine dert edinen inatçı bir güçtür ki bu meselelerin hepsi de aydınlanma ve özgürleşmeyle, yani özgürlükle bağlantılıdır. İster Batı’da olsun ister Batı dışında, entelektüelle yönelik asıl tehdit ne akademiden ne de basın ve

---

¹⁶⁷ A.g.e., s. 57-62

¹⁶⁸ A.g.e., s. 76.

yayınevlerinin büyük ölçüde ticarileşmiş olmasından gelir; Said, asıl tehdidi profesyonizm bir tutumda görür. Profesyonizmle anlatmak istediği, bir entelektüel olarak yaptığınız işi geçim kaygısıyla, sabah saat dokuz ile akşam saat beş arasında yaptığınız bir şey diye düşünmenizdir, kabul edilmiş paradigmalara ya da sınırların dışına çıkmanız, pazarlanabilir ve öncelikle de “prezentabl” olmak uğruna kendinizi apolitik ve “nesnel” biri haline getirmenizdir.¹⁶⁹

Acaba bir entelektüel profesyonizm adı verilen bir tutumla nasıl başa çıkabilir? Bu noktada Said “amatörizm” adını verdiği bir tutumdan söz eder. Amatörizm, kâr ya da ödül beklentisiyle değil, belli engeller arasında bağlantılar kurmaya duyulan aşk ve tükenmez bitmez merakla; bir uzmanlık alanında sınırlandırılmayı reddederek, belli bir meslekten olmanın insana getirdiği kısıtlamaya rağmen düşüncelere ve değerlere özen göstererek hareket etme isteğidir. Said’e göre bir entelektüel amatör olmalıdır Yani kârla ve bencil, dar uzmanlaşmayla değil, özenle ve sevgiyle olaylara yaklaşmalıdır. Her entellektüelin bir dinleyicisi ve bir muhatabı vardır. Burada problem o dinleyicinin orada memnun edilmesi gereken bir müşterimi olduğu yoksa entellektüelin doğrudan muhalefete ve topluma daha demokratik bir biçimde daha fazla katılmaya teşvik edebileceği biri mi olduğudur. Ama her iki durumda da entellektüelin iktidar ve otoriteyle ilişkisini yok saymanın mümkünü yoktur. Bu noktada Said şöyle bir soru sorar: Entellektüel otoriteye nasıl hitap eder? Profesyonel bir ricacı olarak mı, yoksa onun itibar görmeyen amatör vicdanı olarak mı? Aslında Said bu sorularla bile birçok şey anlatmış oluyor.¹⁷⁰

Sonuç olarak, Edward Said, oryantalizm ve emperyalizmin bağlamında ortaya koyduğu görüşlerinin yanında entelektüellerin (aydınların) Batı, oryantalizm ve emperyalizm karşısında takındığı tavır üzerinde de durmuştur. Bu kavramlar çerçevesinde toplumun refahı için entelektüele ne gibi görevler düştüğünü belirtmiştir. Said’e göre bu misyon çerçevesinde entelektüele büyük görev düşmektedir.

---

¹⁶⁹ A.g.e., s. 81.

¹⁷⁰ A.g.e., s. 83-89.

SONUÇ

Bu çalışmada, Edward Said'in eserlerinde yer alan oryantalizmin değeri, anlamı ve sınırlarına değinirken aynı zamanda kültür emperyalizmiyle ilişkisi ve toplumsal yapıya etkisi; kültür, küreselleşme, modernleşme, sömürgecilik gibi temel kavramlar çerçevesinde ele alınmıştır.

Doğu-Batı ilişkilerinin ana hatlarını, oryantalizmi, sömürgeciliği ve emperyalizmi; ansiklopedik yani teorik bilgi sınırlarından çıkararak hayatın içinde, yaşanılan bir pratik olarak algılayamadığımız sürece bu kavramları da tam anlamıyla kavramış sayılmayız. Bu araştırmada oryantalizm ve emperyalizmin hayata nasıl etki ettiği üzerinde durulmuştur. İdeolojik olarak oryantalizm, Avrupa dışındaki dünyanın farklılığından yola çıkarak, kendine benzemeyen bu dünyanın farklı bir karikatürünü çıkarmıştır. Bu nedenle, içinde bulunulan gerçek Doğu ile Batı'nın oluşturduğu kurmaca Doğu arasında bir benzerlik yoktur. Batı kendi Doğu'sunu icat etmiştir. Tıpkı kendi ilerlemesini icat ederek başkalarının ilerlemeye uygun olmadığını icat etmesi gibi. Bütün olumsuzlukların bu dünyaya, olumlularınsa kendisine mal edilmesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla ortaya, Batı'nın kurguladığı bir "Doğu" çıkıyor. Bu kavram coğrafi anlamdan öte bir ideolojiden ibarettir.

Doğu ile Batı'nın tarih boyunca girdiği ilişkiler, bugünü anlamak açısından önemli gözükmektedir. Doğu ile Batı arasına konulan ayrımlar bir ölçüde şarkiyatçılığın odağını oluşturmaktadır. Şark, Avrupa'nın en büyük, en zengin, en eski sömürgelerinin yeri, kültürel rakibi ve öteki imgelerinden biridir. Aynı zamanda şark onun zıttı bir yapı olarak Batı'nın (Avrupa'nın) tanımlanmasını sağlamıştır. Şark, Batı'nın maddi kültürü ile manevi kültürünün bütünleyici bir parçasıdır. Şarkiyatçılık bu bütünleyici parçayı, kültür düzleminde temsil etmektedir. Garp ile Şark arasındaki ilişki, bir egemenlik, bir iktidar ilişkisi olup, derecesi değişen karışık bir hakimiyet ilişkisidir.

Oryantalizmin temelinde Doğu-Batı çatışması yer almaktadır. "Doğu" olmasaydı eğer, "Batı" da olmazdı. Batı'ya göre Doğu "öteki"dir. Diğer bir anlatımla kendisinin tamamen karşıtı olan "Doğu"yu icat ederek kendisini tanımlar. Bu ötekileştirme işlemiyle, kendisinde olan iyi şeylerin Doğu'da olmadığını ve kendisinde olmayan kötü şeylerin hepsinin Doğu'da bulunduğunu iddia eder.

Oryantalist düzlemde Doğu, genellikle Batı'nın sahip olduğu varsayılan bilim, ilerleme fikri, demokrasi, akılcı düşünme vb. özelliklerle tanımlanır. Doğu kendini ifade edemez ve anlatamaz; ama Batı hem kendini anlatabildiği gibi bir de Doğu adına konuşur. Başka bir deyişle, Doğu kendi kendisini temsil edemiyorsa, temsil edilmesi gerekir. Oryantalizmin incelediği temel nesne Doğu'dur, aynı zamanda Batı'nın bizzat kendisiyle de ilgilidir. Batı'da Doğu toplumlarını açıklamak için sunulan teoriler, Batı'nın üstünlüğünü daha belirgin bir şekilde göstermektedir.

Batı'nın Doğu'yu farklılaştırması anlamına da gelen, *ötekileştirme*, aynı zamanda modernlik ve batılılaşma gibi kavramları da beraberinde getirmektedir. Çünkü modernleşme olgusu da kendisinden farklı olanı ötekileştirmektedir. Modernlik Batı'nın sahip olduğu kavramdır. Çoğu zaman batılılaşma, modernlik olarak algılanmış olup; birbirinin yerine kullanılmıştır. Modernleşme ve Batılılaşma birbirinin yerine kullanılan kavramlar haline gelmiştir. Günümüzde halen, bu kavramlar olumlu anlamda kullanılmaktadır. Batı kendini “uygar” ve “modern” tarafa koyup; kendi dışındakileri ise “geleneksel” ve “gelişmemiş” olarak nitelendirmektedir. Batı, tüm dünyaya hakim olma isteğiyle bu kavramları çekici hale getirip dünyaya sunmaktadır. Dolayısıyla bunların temelinde yatan sömürgeciliğin, emperyalizmin üzeri modernlik ve batılılık gibi kavramlarla kapatılmaktadır.

Modernleşme-batılılaşma bağlamında Edward Said emperyalizmin önemi üzerinde durur. Said'e göre emperyalizm, uzak topraklara tahakküm eden egemen metropolün uygulama, kuram ve tavırları anlamına gelmektedir. Her zaman emperyalizmin sonucu olarak ortaya çıkan “sömürgecilik” ise uzak topraklarda yerleşim yerinin kurulması demektir. Düşünürümüz, emperyalizmin; hem toplumsal, siyasal ve kültürel bir baskı sistemi, hem de bir dünya görüşü olarak tüm çağların ortak bir olgusu olduğu görüşündedir. Egemenliği sırasında pek çok kültür, kendi iradesini daha zayıf olan öteki kültürlere zorla kabul ettirmeğe çalışmıştır. Emperyalizmin ortaya koyduğu efsanelerden bazıları, güçlü bir kültürün üstün kültür olduğu; egemen ulusun efendi ırktan geldiği yolundaki ve benzeri görüşlerdir.

Edward Said, emperyalizm konusunda edebiyatın çok büyük rolü olduğunu belirtir. Yani edebiyat emperyalizmin gelişmesine ve yayılmasına öncülük etmiştir. Ona göre, özellikle 19. ve 20.yy romanları o dönemin kültürel öğelerini ve sosyal

yapısını gözler önüne seriyordu. Said'in söylemeye çalıştığı, romanın (edebiyatın/kültürün) emperyalizme neden olduğu değil, burjuva toplumunun bir kültür yapımı olarak romanla emperyalizmin, birbiri olmadan düşünülmeceğidir. Başlıca edebi biçimler arasında en yenisi romandır, ortaya çıkış tarihi en iyi bilinen odur, en batılı olan odur, toplumsal yapı açısından kuralsal yapısı en belirginleşmiş olanı da odur; “emperyalizm” ile “roman” birbiriyle öyle bütünleşmiştir ki, birini ele almadan diğeri okumak ve anlamak olanaksızdır.

Romanların emperyalist işlevlerinden sonra konuyla bağlantılı olarak, kültür emperyalizminin de sonuçları üzerinde durulmuştur. Emperyalizmin farklı türlerinden (iktisadi emperyalizm, siyasal emperyalizm, dini emperyalizm gibi) bir tanesi de kültür emperyalizmidir. En genel anlamıyla kültür, bir yaşam tarzıdır. Emperyalizm bu türü, belirli bir hayat tarzını ve anlayışını yayma amacı gütmektedir. Yani bu yolla bireylere yeni yaşam tarzları ihraç edilmektedir. Bireylerin yaşam tarzlarının değişimi ise, onların dünyaya bakışlarının, tüketim kalıplarının, tutumlarının ve alışkanlıklarının değişmesi anlamına gelmektedir.

Kültür emperyalizmi, bir emperyalizm yöntemidir. Kültür kalıpları, ekonomik siyasal yada toplumsal olsun bir toplumun ana değerlerinin göstergesidir. Kültür emperyalizmi, bir ülkenin kendi kültürel değerlerini ve ideolojisini başka bir ülkenin halkına benimsetmesidir. Diğer emperyalizm yöntemlerinin (askeri emperyalizm, siyasi emperyalizm, iktisadi emperyalizm gibi) uygulanması için uygun zemini hazırlar, yani tamamlayıcı rol oynar. Başarıya ulaşma şansı en yüksek ve en yumuşak görünen emperyalizm çeşidi olduğu söylenebilir.

Ayrıca kültür emperyalizminde en önemli unsurlardan biri de “küreselleşme” kavramıdır. Küreselleşme varolan kültür örüntülerinin zamana göre değişmesini içermektedir. Kültür emperyalizmi, dünyanın birçok yerinde varolan geleneksel ve yerel kültürlerin, gelişmiş devletlerin ticari ürünleri ve medyayla yok edilmesidir. Bu yok edilme süreci kitle iletişim araçları vasıtasıyla, sinemayla, gazetelerle, çizgi filmlerle, reklamlarla, dizilerle, tiyatroyla ve internetle gerçekleştirilmektedir.

Sonuç olarak, Doğu-Batı arasındaki karşıtlık yüzyıllardır bilinmektedir. Bu çalışmada ise Doğu-Batı karşıtlığının nedenlerine inilmiş olup; hangi yollarla yapıldığı üzerinde durulmuştur. Toplumların, modernleşme ve uygarlaşma adına yaptığı her hareket aslında emperyalizmin biraz daha kültürün içine girmesine olanak

sağlamıştır. Emperyalizmle birlikte toplumların hayat tarzları, alışkanlıkları, kültürü farklı bir boyut kazanmıştır. Bu çalışmayla emperyalizmin, Doğu-Batı ilişkisinde yani oryantalizm çerçevesindeki etkileri incelenmekte olup, kültürel değişmeye ve kültürel çözülmeye etkisi gözlemlenmektedir.

KAYNAKLAR

- AKDENİZ, Sabri, Kültür Sömürgeciliği, Bayrak Yayınları, İstanbul, 1988.
- ARLI, Alim, Oryantalizm-Oksidentalizm ve Şerif Mardin, Küre Yayınları, İstanbul, 2004.
- BAJOIT, Guy, “Siyonizm ve Emperyalizm”, Siyonizm ve Irkçılık, Ankara Üni. Siyasal Bil. Fak. Yayınları, Ankara, 1982.
- BOLLAS, Christopher, “Edward Said’i Sunuş” , Freud ve Avrupalı Olmayan, (Çev. Erol Mutlu), Aram Yayınları, İstanbul, 2004.
- BOSTANCI, Naci, “Toplum ve Kültür”, Sosyolojiye Giriş, (Der. İhsan Sezal), Martı Yayınları, Ankara, 2002.
- BULUT, Yücel, Oryantalizm Kısa Tarihi, Küre Yayınları, İstanbul, 2004.
- BÜYÜK LAROUSSE Sözlük ve Ansiklopedi, “Emperyalizm”, Milliyet Yayınları, cilt. 7, İstanbul.
- ÇINAR, Ahmet, “Oryantalizm Sempozyumunun Ardından”, Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2007.
- ÇİĞDEM, Ahmet, “Batılılaşma, Modernite ve Modernizasyon”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, cilt III, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- DAVUTOĞLU, Ahmet, “Batı’daki İslam Çalışmaları Üzerine”, Oryantalizmi Yeniden Okumak Batı’da İslam Sempozyumu (11-12 Mayıs 2002 Adapazarı), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003.
- DURUGÖNÜL, Esmâ, “Küreselleşme ve Toplumlar,” Sosyolojiye Giriş, (Der. İhsan Sezal), Martı Yayınları, Ankara, 2002.
- DURUKAN, Kaan, Doğu-Batı İkilemine Dört Bakış (Montesquieu, Fanon, Galeano, Said), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul
- ERKAL, Mustafa, Sosyoloji, Der Yayınları, İstanbul, 2000.
- FERRO, Marc, Sömürgecilik Tarihi, (Çev. Muna Cedden), İmge Kitapevi, Ankara, 2002.
- GERMANER, Semra; İNANKUR, Zeynep, Oryantalizm ve Türkiye, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul.

- GÖLE, Nilüfer, “Batı Dışı Modernlik: Kavram Üzerine”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, cilt III, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- GÖRSEL DÜNYA ANSİKLOPEDİSİ, “Emperyalizm”, cilt. 4, Görsel Yayınları, İstanbul.
- GÖRSEL DÜNYA ANSİKLOPEDİSİ, “Sömürgecilik”, cilt. 13, Görsel Yayınları, İstanbul.
- HALL, Stuart, “Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etkinlik”, (Çev. Hakan Tuncel), www.ankaraüni.ilef.net
- HANEFİ, Hasan, “Oryantalizmden Oksidentalizme”, (Çev. Hakan Çopur), Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2007.
- KABBANİ, Rana, Avrupa’nın Doğu İmajı, (Çev. S. Tuncer), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993.
- KABAKLI, Ahmet, Kültür Emperyalizmi/Manevi Sömürgecilik, Toker Yayınları, 1971.
- KAHRAMAN, H. Bülent; KEYMAN, Fuat, “Kemalizm, Oryantalizm ve Modernite”, Doğu Ne? Batı Ne?, Doğu Batı Düşünce Dergisi, sayı:2, Ankara-Nisan, 1998.
- KANAR, Yüksel, Batı’nın Doğu’su (Avrupa Barbarlığının Küreselleşmesi), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2006.
- KEYMAN, E. Fuat, “Globalleşme, Oryantalizm ve Öteki Sorunu: 11 Eylül Sonrası Dünya ve Adalet”, Oryantalizm-II, Doğu Batı Düşünce Dergisi, sayı:20, Ankara-Ekim2002.
- KILIÇBAY, Mehmet Ali, “Doğu’nun Batı’yla İmtihanı”, Doğu-Batı Kısacasında Türkiye, (Der. Seyfi Özgider), Aykırı Yayınları, İstanbul, 2004.
- KİNG, D. Anthony, “Kültür Mekanları, Bilgi Mekanları”, Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi, (Çev. Gülcan Seçkin ve Ümit Yoksal), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998.
- KONGAR, Emre, Küresel Terör ve Türkiye, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005.
- LOOMBA, Ania, Kolonyalizm-Postkolonyalizm, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000.

- MARSHALL, Gordon, Sosyoloji Sözlüğü, (Çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003.
- MEYDAN LAROUSSE Büyük Lügat ve Ansiklopedi, cilt 9, Meydan Yayınevi, İstanbul.
- MUTMAN, Mahmut, “Şarkiyatçılık/Oryantalizm”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, cilt III, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- OKTİK, Nurgün, “Globalleşme ve Yüksek Öğrenim”, Küreselleşme, Doğu Batı Düşünce Dergisi, sayı: 18, Ankara, 2002.
- ORÇAN, Mustafa, Osmanlı’dan Günümüze Türk Tüketim Kültürü, Kadim Yayınları, Ankara, 2004.
- ROLAND, Robertson, Küreselleşme / Toplum Kuramı ve Kültür, (Çev. Ümit Hüsrev Yolsal), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.
- SAİD, Edward W., Oryantalizm(Doğubilim), (Çev. Nezh Uzel), İrfan Yayınları, İstanbul, 1998
- SAİD, Edward W., Kültür ve Emperyalizm, (Çev. Nemciye Alpay), Hil Yayınları, İstanbul, 1995.
- SAİD, Edward W., Haberlerin Ağında İslam, (Çev. Alev Alatlı), Babil Yayınları, İstanbul, 2000.
- SAİD, Edward W., Entelektüel (Sürgün, Marjinal, Yabancı), (Çev. Tuncay Birkan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004.
- SAİD, Edward W., “Emperyalizm ve Siyonizm’in Entelektüel Kökenleri”, Siyonizm ve Irkçılık, Ankara Üni. Siyasal Bil. Fak. Yayınları, Ankara, 1982.
- SAİD, Edward W., Freud ve Avrupalı Olmayan, (Çev. Erol Mutlu), Aram Yayınları, İstanbul, 2004.
- SAİD, Edward W., Kış Ruhu, (Çev. Tuncay Birkan), Metis Yayınları, İstanbul, 1999.
- SAİD, Edward W., Yersiz Yurtsuz, (Çev. Aylin Ülçer), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- SAİD, Edward W., Yazınsal Eleştiri, (Çev. Salih Özer), Hece Yayınları, Ankara, 2004.

- SAİD, Edward W. ve diğeri, “Yeats ve Sömürgeleştirme”, Milliyetçilik, Sömürgecilik ve Yazın(derleme), (Çev. Ş.Kaya), Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1993.
- SARINAY, Yusuf, SÜN BÜL, T., Emperyalizm ve Büyük Hayal, Günce Yayınları, Ankara, 1999.
- SAYYİD, Salman, “Oryantalizmden Sonra” , (Çev. Hakan Çopur), Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2007.
- SEZER, Baykan, “Doğu-Batı Ayrımı”, Doğu Ne? Batı Ne? , Doğu Batı Düşünce Dergisi, sayı:2, Ankara, 1998.
- SÖNMEZSOY, Selahattin, Kuran ve Oryantalistler, Fecr Yayınları, Ankara, 1998.
- SPIVAK, G. Chakravorty, “ Otuz Yıl Sonra İstanbul’da Oryantalizmi Okumak”, (Çev. Berat Açıl), Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2007.
- ŞENTÜRK, Recep, “Oryantalizm ve Sosyal Teori”, Oryantalizmi Yeniden Okumak Batı’da İslam Sempozyumu (11-12 Mayıs 2002 Adapazarı), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003.
- SUNAR, LÜTFİ, “Şarkiyatçılığı Niçin Yeniden Tartışmalıyız?”, Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2007.
- SÜPHANDAĞI, İsmail, Batı ve İslam Arasında Oryantalizm, Gelenek Yayınları, İstanbul, 2004.
- TOMLİNSON, Jhon, Kültürel Emperyalizm, (Çev. Emrehan Zeybekoğlu), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.
- TURNER, Bryan, Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm, (Çev. İbrahim Kapaklıkaya), Anka Yayınları, İstanbul, 2003.
- TURNER, Bryan, Oryantalizm, Kapitalizm ve İslam, (Çev. Ahmet Demirhan), İnsan Yayınları, İstanbul.
- TÜRKKAHRAMAN, Mimar, Türkiye’de Siyasal Sosyalleşme ve Siyasal Sembolizm, Birey Yayınları, İstanbul, 2000.

- ÜLKEN, Hilmi Ziya, “Şark-Garp Problemi Karşısında İslamiyet”, Ankara Üni. İlahiyat Fak. Dergisi, cilt XII, Ankara, 1964.
- WALIA, Shelley, Edward Said ve Tarih Yazımı, (Çev. Gürol Koca), Everest Yayınları, İstanbul, 2004.
- YEĞENOĞLU, Meyda, Sömürgeci Fanteziler, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.
- YETİM, Nalan, “Küresel Üretim Yapılmasına Kültürel Yanıtlar: Ulusal-Yerel”, Küreselleşme, Doğu Batı Düşünce Dergisi, sayı: 18, Ankara, 2002.
- YAVUZ, Hilmi, Modernleşme, Oryantalizm ve İslam, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999.
- YOUNG, Robert J. C., “Edward Said’in Postkolonyal Kararsızlığı”, (Çev. Salih Bayram), Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2007.
- ZAKZÜK, M.Hamdi, Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Planı, (Çev. Abdülaziz Hatip), Işık Yayınları, İzmir, 1993.

ÖZGEÇMİŞ

1982 yılında Ankara'da doğdu. İlk öğrenimini ve orta öğrenimini Ankara'da tamamladı. 2005 yılında Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümünden mezun olduktan sonra, 2005 yılında aynı üniversite de Sosyoloji Anabilim Dalında Yüksek Lisans Programına başladı. 2008 yılında ise Yüksek Lisans programını tamamlamıştır.